

Je t'adore

Zes! Het 'Je t'adore' als titel van deze intro is geen verwijzing naar het begin van Reynaerts lekenbiecht aan Grimbeert, waarop de das heftig fulmineert met: 'Oem, wat walschedi?'. De Vlaamse lezer zou kunnen vermoeden dat wij de woorden citeren om te verwijzen naar de door de VRT met belastinggeld bekostigde (vossen-) rode jurk (met split!) van Eurovisiesongkandidate Kate Ryan, en dit met de bedenking dat met de kostprijs van het halvefinalekleed *Tiecelijn* drie jaar zou kunnen gesubsidieerd worden. De Nederlandse lezer zou kunnen vermoeden dat het een referentie is aan het bedrag van de Europese promotour van Kate (waarmee we twaalf jaar *Tiecelijn* zouden kunnen maken). Neen, niets van dit alles.

'Je t'adore' verwijst naar de auteur van *Stemmen op schrift*, Frits van Oostrom, wiens boek samen met dat van Hugo Brems op 23 februari 2006 in de Grote Kerk van Breda aan de adorabele prinsessen Mathilde en Maxima werd geschonken, en dit onder het oog van alle camera's der Nederlanden. De gewone stervelingen bewonderden een Maxima in een verblindend vossenrood lederen pakje dat Reynaerts hormonen op hol zou hebben gebracht. Als Mathilde en Maxima het boek ondertussen hebben uitgelezen, beschouwen zij nu het Reynaertverhaal als de onvervalste topper uit de Vlaamse literaire canon. Van Oostrom: 'Bij een enquête in 2002 onder de leden van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde kwam de *Reynaert* als de op één na waardevolste tekst van de Nederlandse literatuur naar voren en moest hij alleen *Max Havelaar* voor laten gaan. In Vlaanderen behaalde *Vanden vos Reynaerde* bij dezelfde enquête zelfs de palmares, ruim boven grootheden als Willem Elsschot, dat andere genie van een klein oeuvre over schone schijn, en Louis Paul Boon, die andere criticaster van de macht.' (p. 464). *Tiecelijn* bevat een bijdrage van Jan de Putter over *Stemmen op schrift*.

'Je t'adore' verwijst in dit Tiecelijnnummer nog meer naar Paul van Keymeulen. Deze romanist publiceert sinds enkele jaren de vertalingen van de *Roman de Renart* (meer dan 30.000 verzen!) in *Tiecelijn*, waardoor dit tijdschrift nog decennia lang gezocht zal blijven. In dit nummer publiceren wij de voor de Nederlandse letterkunde belangrijkste branche, de directe bron van Willem: *Le Plaid (Het rechtsgeding / Het vonnis)*. Meteen ook nemen wij de vrijheid om de eerste 60 verzen van zijn recent klaargekomen Franse vertaling van *Van den vos Reynaerde* te introduceren. Het is meer dan twintig jaar geleden dat de laatste Franse vertaling verscheen (*Reynaert le goupil* van Liliane Wauters bij uitgeverij La renaissance du livre in de Collection Unesco / D'oeuvres representatives, série européenne). De volledige vertaling van Van Keymeulen verschijnt binnenkort op onze website, die sinds kort een nieuwe naam heeft: www.reynaertgenootschap.be. Misschien wil een gesubsidieerde uitgever wel eens de moeite nemen om te onderzoeken of hij deze tekst in zijn fonds wil opnemen. Dan zullen wij tegen de subsidiërende overheid en die uitgever zeggen wat we momenteel tegen de 86-jarige Paul van Keymeulen uitroepen: 'Je t'adore'. Admiratie is er ook voor Philipp Poeth, die *Van den vos Reynaerde* in het Duits vertaalde, voor Sofie Moeyaert, die een Italiaanse versie bezorgde (binnenkort ook op de site) en voor Hans Rijns, die een indrukwekkend werk voorbereidt, een synoptische editie van gedrukte Reynaertteksten van 1479 tot 1700. Wij kijken met spanning uit naar deze 'Hellinga II'.

Rik van Daele

Afb. 1. Van 1930-1939 verscheen het rechtse satirische blad *Reinaert*. Op 7 november 1936 verschijnt een satire op Paul de Mont die toenadering zocht tussen de Rexisten van Degrelle en de Vlaams-nationalisten. De karikatuur is van Klepel.

■ Rik van Daele

‘Het onderwerp is waarlijk onbetaalbaar’ De Reynaerttoneelbewerkingen van Paul de Mont

Paul de Mont

Paul de Mont (Ninove, 1 juni 1895-Ninove, 10 november 1950) was de neef van volks- en letterkundige en criticus Pol de Mont (1857-1931), in zijn tijd een van de meest vooraanstaande figuren binnen de Vlaamse Beweging. Oom Pol zou het schrijverschap bij zijn neef hebben aangewakkerd en aangemoedigd. De jonge neef wilde met het toneel doen wat zijn oom met de poëzie had gedaan: zijn levensambitie was het Vlaams toneel op een Europees peil tillen (dat lezen we in een brief van Paul aan Pol De Mont van 9 november 1925, enkele maanden na de première van zijn *Reinaert*).

De jonge Ninovieter trekt na zijn humaniorastudies aan het plaatselijke Sint-Aloysiuscollege en het Sint-Jozefscollege te Aalst naar Leuven om zich in te schrijven aan de faculteit Letteren en Wijsbegeerte, sectie Germaanse filologie, in het eerste oorlogsjaar 1914. Hij maakt zijn jaar niet af en meldt zich als vrijwilliger in het Belgische leger. De oorlog zou De Monts leven ook fysiek zeer ingrijpend tekenen. De jonge officier verliest bij een Duits loopgravenbombardement op 15 oktober 1917 beide benen.

Aan het front had De Mont kennism gemaakt met het Fronttoneel van (Jan) Oscar de Gruyter. De Mont ontwikkelt zich na ‘den Grooten Oorlog’ tot een succesrijk toneelauteur met antioorlogsstukken zoals o.a. *Nuances* in 1925 en *Het Geding van Onze Heer* in 1926. In 1925 schrijft hij ook zijn flamingantische, antioorlogsversie van de *Reinaert*. In totaal zal hij een twintigtal toneelstukken creëren en enkele artikelenreeksen en essays schrijven, vooral over de figuur van Jacob van Artevelde. Ondertussen was hij stadssecretaris geworden in zijn geboortestad Ninove.

Van 1930-1936 is Paul de Mont hoofdredacteur van *Het Algemeen Nieuws*, een cultureel bijblad in *Sportwereld*, het sportdagblad van Karel van Wijnendaele. Hij ontplooit zich als specialist in cultuur- en onderwijsmateries en hij ontwikkelt een sterke Vlaamse reflex. Hij is verder actief bij diverse vredesacties. In 1936 wordt hij gecoöpteerd senator voor Rex, de beweging van Léon Degrelle. De Mont ijvert intens om een samenwerking te realiseren tussen Rex en het VNV (Vlaamsch Nationaal Verbond) van Staf De Clercq. Ontgoocheld in het antidemocratische karakter van Rex, de harde politieke realiteit waarin weinig of geen plaats was voor idealisme en eerlijkheid, en over het ‘negativisme’ en ‘hypercriticisme’ van de rexistische pers neemt hij in februari 1939 ontslag. Hij wordt nadien, tot de Duitse inval, commentator voor *De Standaard*. Onder het pseudoniem Oslower publiceert hij diverse pleidooien voor vrede. Zijn laatste artikel wordt op de dag van de Duitse inval, 10 mei 1940, gepubliceerd. Na de oorlog wordt hij medewerker aan *De Nieuwe Standaard* (NEVB, 2086-2087). Volgens zijn biograaf A. Demedts schreef hij zijn beste werk na de Tweede Wereldoorlog met het drama *Artevelde's val* uit 1948 en *De bloeiende gaarde*. *Kroniek van het Kloosterhof* een roman uit 1949 over de opkomst van de industrie in een kleine Vlaamse stad in het midden van de

negentiende eeuw. De Mont situeerde zichzelf in 'het kamp van de jonge katholieke kunstenaars zoals Moens en Van de Velde'.

Ondanks het zware lichamelijke lijden zou Paul de Mont een optimistische en humoristische persoonlijkheid geweest zijn. In een brief aan Willem Putman uit 1930 lezen we:

Vier maanden lijden, zooveel als het een redelijk schepsel Gods kan gegund worden. De dokters vreesden dat ik er gek bij zou blijven! Ik ben er alleen maar tooneelschrijver bij geworden.
(*Vandaag, Vlaamsche halfmaandelijxse kroniek*, januari 1930)

Het Vlaamsche Volkstoneel

De Gentse flamingant en intellectueel Oscar de Gruyter (Gent, 10 maart 1885-Nice, 27 februari 1929) zag in theater het middel om het Vlaamse volk zowel ethisch als esthetisch te verheffen. Dit probeerde hij eerst te realiseren in de Vlaamsche Vereeniging voor Tooneel- en Voordrachtkunst (VVTV) en later tijdens zijn mobilisatie aan het IJzerfront binnen het door hem en Juliaan Platteau opgerichte Fronttoneel (Vlaamsche Afdeling van den Schouwburg der Koningin), dat pas van start zou gaan op 21 mei 1918, enkele maanden voor het grote slotoffensief. Tijdens dit offensief werd de groep, die o.a. in Hoogstade en De Panne speelde, ontbonden. Na de oorlog werd het gezelschap voor een korte periode heropgericht.

De Gruyter trad echter op 12 september 1920 in Maldegem met een nieuw, reizend gezelschap voor het voetlicht, met onder anderen Staf Bruggen (toneel van het Verbond der Vlaamse Oud-strijders) als steracteur en Jozef Goossenaerts als (mede-)organisator en secretaris. Het was de bedoeling om via dit gezelschap kunst en pedagogie te verzoenen: 'het volkstoneel was een reizende volksuniversiteit' (*NEVB*, 3433-3436). Theaterkunst was volgens de initiatiefnemers gemeenschapskunst. Toneel stond in dienst van de culturele emancipatie van de Vlaming. Door de goede keuze van klassieke stukken (*Philoctetes en Iphigeneia* en naast die stukken van Sofocles en Euripides, werk van Schnitzler, Wilde, Vondel, Shaw e.a.) moest de massa bewogen worden. Tegen de officiële, wat wufte en soms verfranstste schouwburgen in wilde men een Vlaamsgezind theater stichten met een hoger streven. Toneel stond in dienst van de literatuur en de literatuur in dienst van de 'zich bevrijdende volkscultuur' (*Het Toneel*, 15 september 1923). Het Vlaamsche Volkstoneel (VVT) was geboren. De Gruyter zou het VVT leiden tot in 1924, ook nadat hij in 1922 tot directeur van de Antwerpse KNS (Koninklijke Nederlandse Schouwburg) was benoemd. Door het vertrek van De Gruyter verloor het gezelschap zijn oorspronkelijk elan.

Met het aantrekken van Wies Moens als secretaris (in 1923) en onder impuls van Moens, Frans Delbeke, priester Jan Bernaerts, Jan Boon en Lokerenaar Prosper Thuysbaert werd het gezelschap fundamenteel veranderd. Eigenlijk werd het een overname met voorwaarden: het nieuwe gezelschap nam het passief van het VVT over en bevestigde de functie van Wies Moens. Op 12 april 1924 werd het nieuwe Katholieke Vlaamsche Volkstoneel gesticht. Wies Moens werd de algemene leider en de Nederlander Johan de Meester werd aangetrokken als regisseur. De nieuwe wind liet zich onmiddellijk voelen in de eerste productie, *Mariken van Nijmegen*, met als kenmerken: volks, Vlaams, katholiek, middeleeuws én modernistisch. Men

wilde op deze manier meegaan in de expressionistische theaterexperimenten die o.a. in Duitsland en Rusland hun intrede hadden gedaan. Niet al deze modernistische pogingen konden rekenen op de steun van de (katholieke) pers en het gezelschap kreeg het moeilijk. Er werden vraagtekens geplaatst bij de vernieuwingsdrang van de groep.

Wies Moens nam al na een jaar ontslag omdat hij zich meer op de Vlaamse volksaard wilde concentreren (samen met de 'Gruyterianen' waaronder Staf Bruggen). De groep rond De Standaard-redacteur Jan Boon (en met hem Prosper Thuysbaert), die modernisme en internationalisme in het vaandel voerde, maar ook erkenning wilde in Brussel, bij de Franstaligen en de andersdenkenden, kreeg de bovenhand. Boon werd algemeen secretaris en later directeur en voerde een dubbel repertoire in. De meer progressieve, modernistische voorstellingen werden in de grote steden geënceneerd, veelal door De Meester, terwijl er meer herkenbare producties met een sterke sociale inslag werden opgezet voor de kleinere provinciesteden en het platteland, veelal in een regie van Staf Bruggen. In het eerste seizoen (1924-1925) van het duo Boon-De Meester bracht het gezelschap *Waar de ster bleef stille staan* van Felix Timmermans en Eduard Veteman en *Reinaert de Vos* van Paul de Mont (1925). De *Reinaert* van VVT-huisschrijver Paul de Mont sloot aan bij de lijn van de koppeling van de middeleeuwse (Vlaamse en katholieke) traditie met het moderne levensgevoel. Wellicht het belangrijkste VVT-stuk uit die periode was het constructivistische, Vlaamsnationale toneelstuk *Tijl* van Anton van de Velde (1925).

De scharnierjaren in het bestaan van het zogenaamde tweede VVT waren 1927, het jaar van de nationale en internationale doorbraak (maar ook van financiële problemen als gevolg van de keuze voor prestigeprojecten), 1929, het jaar van de volledige doorbraak, waarin expressionisme, constructivisme en futuristische vernieuwingen werden bekroond met een voorstelling van *De Geschiedenis van de Soldaat* aan het hof te Laken, en 1931-1932, de jaren van crisis en de uiteindelijke ontbinding (nog steeds als een gevolg van de oorspronkelijke tegenstelling tussen de traditionalisten en de modernisten én van contracteisen van de spelers).

Doelstellingen van het VVT

De voorzitter van de beheerraad van het VVT, Hector Stevens, verwoordde de keuzes van het gezelschap in *De Standaard* van 14 augustus 1925 – een maand na de première van de *Reinaert* te Mortsel – als volgt:

Het Volkstoneel is zich bewust, dat het om zijn opvoedende taak volledig te vervullen, naast een op artistiek gebied richtgevend repertorium, speciaal berekend voor de grootere centra, ook nog een meer bevattelijk speelrooster moet bezitten ten behoeve van de bevolking van onze kleinere steden en gemeenten, die trapsgewijze moet opgeleid, en artistiek ontwikkeld worden. (...) Het Volkstoneel streeft er naar om al die oude Vlaamsche stukken, die sinds eeuwen de gunst van ons publiek genieten, op te knappen en te monteeren. (Croux, 104)

De doelstellingen van het VVT in de Boonperiode vinden we eveneens verwoord in een artikel van Jan Boon in *De Standaard* van 15 september 1928, waarin hij in een

vurig pleidooi van vijftien 'kernpunten' het VVT schetst. We citeren de belangrijkste ideeën, die mede aan de basis hebben gelegen voor de drie jaar eerder door De Mont geschreven Reynaertbewerking, en die bovendien richtinggevend waren voor vele latere opvoeringen (en voor een aantal punten – met name 6 en 14 – ook voor de bewerkingen) van het verhaal van *Reinaert de Vos* in het algemeen:

1. Dank zij het Vlaamsche Volkstoneel is Vlaanderen het eenig land van Europa waar het modernistisch tooneellevens een democratische faktuur heeft [...]. In Vlaanderen leeft een geheel volk [met] het toneel-modernisme mee [...].
2. Door het rondreizend gezelschap wordt geheel het Vlaamsche volk bereikt en in kennis gebracht met modern tooneel, waarvan het meerendeel vroeger gespeend bleef.
3. De gewone tooneelkringen trachten nu eveneens beter de door hen geliefde kunst te dienen.
4. Openluchtvoeringen hebben overal ingang gevonden in Vlaanderen en zijn gelegenheden tot feestelijke Vlaamsche verbroedering.
5. Het repertorium werd grootendeels aan de eigen Vlaamsche tooneelliteratuur ontleend en in hoofdzaak bij de jongere auteurs. We bekomen alzoo allengerhand een nationaal Vlaamsch tooneel.
6. Tusschen het repertorium wordt vooral gezocht naar wat meest de Vlaamsche ziel weerspiegelt. [...]
7. [Het VVT] geeft zelfs opdrachten aan de schrijvers tot het verwerken in tooneelvorm van Vlaamsche motieven.
8. Bevordert dus de Vlaamsche tooneelletterkunde doordat er nu gelegenheid bestaat spoedig populair te worden heel het Vlaamsche land door.
9. Schiep een eigen Vlaamsche speelstijl, waarbij ook Vlaamsche tooneeldichters, decorateurs en tooneelbouwers hun meewerking verleenen. [...]
14. [Door de buitenlandse aandacht voor het VVT] en zijn verband met de Vlaamsche beweging, werd aan den vreemde geleerd dat Vlaanderen nog elders leeft dan in musea en bibliotheek, en dat het Vlaanderen der groote middeleeuwen springlevend is en geen afstand gedaan heeft van eigen geest en geloof. (Croux, 101-102)

Paul de Mont assimileert in zijn Reynaertbewerking de theatervernieuwing, maar neemt toch in het debat eigen stellingen in. Voor De Mont geldt vooral de vernieuwing van het uiterlijke. Hij wil de toneelvorm en de toneeltechniek wijzigen en verruimen: 'Moderniseering van het uiterlijke en niet deformatie van het innerlijke, is dus de toekomstformule van het tooneel', schrijft hij in *De Standaard* van 21 april 1925. De mens blijft eeuwig dezelfde, op een oppervlakkig laagje beschaving na.

***Reinaert de Vos* van Paul de Mont**

Reinaert de Vos is een uitgesproken Vlaams en volks stuk, gebracht in openlucht en bestemd voor de provinciesteden en het platteland. Het was een opdrachtstuk

en combineerde volgens de leiding van het VVT het volkse of volksgerichte, het Vlaamse en het middeleeuwse aspect. We vinden dezelfde ideeën met betrekking tot de *Reynaert* reeds vroeger het best verwoord door Stijn Streuvels in zijn in 1909 geschreven beroemde inleiding tot de Davidsfondseditie van zijn Reynaertbewerking (uit 1910). Streuvels had de *Reynaert* getypeerd als:

‘ons nationaal kunstgewrocht’, ‘ons schoonste gedicht’, ‘waar de ziel, de lustige adem, het sappige bloed, de zwaai, de zwier, de lenigheid van het machtig leven, waar de bruischende tocht van den gezonden, vlaamschen geest in steekt en heel het werk doorwaait als een felle tocht.’

Het is ‘het werk waarin het vlaamsche volk vooral zijn eigen wezen en zijn eigen aard verkent’. Dit gedachtegoed gaat terug op wat de vader van de Vlaamse Beweging en van de Reynaertfilologie, Jan Frans Willems, in zijn inleiding tot zijn Reynaertbewerking uit 1834 had geschreven: dat

inzonderheid by de Nederlandsche natie, doch vooral in Vlaanderen (...) de naem van Reinaert (...) sints onheugelyke tyden, en by alle standen des volks, in levendige bekendheid’ was (Willems, III).

Toch moeten we hier onmiddellijk aan toevoegen dat tijdens en vooral na de bewerkingsarbeid De Monts *Reinaert* ook anders werd geduid. In een niet gepubliceerde inleiding uit het VVT-archief van Jan Boon schreef De Mont: ‘*Reinaert* is niet het werk van één mensch. *Reinaert* is niet het bezit van één volk. *Reinaert* is een internationaal thema’. Deze uitspraak tekent enerzijds zijn interpretatie van het werk, maar anderzijds ook de internationale ambitie die De Mont later zou koesteren om het stuk ook in het buitenland (o.a. de grote Nederlandse schouwburgen) te laten opvoeren en om zijn eigen toneelarbeid naar een Europees niveau te tillen.

De Mont kreeg de Reynaertopdracht als jonge Vlaamse auteur. Hij was toen nog geen 30. Over de precieze context van de opdracht zijn we voorlopig slecht ingelicht en is ons geen correspondentie bekend. Het archief van De Mont berust wellicht nog deels in familiebezit (gedeponeerde brieven zijn te vinden in het Archief en Museum van het Vlaams Cultuurleven (AMVC) te Antwerpen en in het Kadoc te Leuven). Zoals ook bij Streuvels het geval was, heeft Paul de Mont meer dan één bewerking van de tekst geschreven.

Toch zijn er enkele boeiende bronnen uit de ontstaansperiode van De Monts *Reinaert* bekend. Het archief van Jan Boon, die na het vertrek van Wies Moens medio 1925, algemeen secretaris en later directeur werd, is wel volledig bewaard en berust in het Kadoc te Leuven, waar wij het konden inkijken. In het Boonarchief is een uitvoerige briefwisseling bewaard van Paul de Mont, met Wies Moens en vooral met Prosper Thuysbaert (1889-1965) – wiens rol binnen het VVT niet kan overschat worden en bij ons weten nog zelden ten gronde werd belicht (de enige uitzondering hierop is Geert Opsomer). De aanzet tot de *Reinaert* van De Mont en de productie ervan zijn in de bewaarde bronnen nauwelijks te volgen. Wellicht moest alles zeer snel gaan. Er is wel een volledig dossier bewaard over de financiële afspraken. De Mont ontving in een eerste fase 10.000 frank en vroeg later bescheiden opvoeringsrechten van 25 frank per voorstelling. We leren de Ninovieter

Afb. 2. Kaft van de Reynaertbewerking van Paul de Mont uit 1925. Vormgeving door de abstracte kunstenaar Victor Servranckx.

vooral kennen als iemand die zoveel mogelijk de finances van het VVT wilde sparen, een idealistische medewerker die (eventueel met de nodige tegenzin) aan zijn rechten verzaakte in ruil voor 400 exemplaren van de publicatie van zijn Reynaert-drukje (waar hij wellicht niet zoveel mee kon doen, twee tot drie jaar na de publicatie ervan). Over de financiële toestand van het VVT schreef De Mont aan Emiel Hullebroeck enigszins geagiteerd op 29 oktober 1928:

By het Volkstoneel heeft het geen nut dat ik nog aandrings: ik heb het al zo dikwijls gedaan, en zelfs myn auteursrechten (meer dan 2000) + veel schryversrechten op de uitgave van Reinaert kwijtgescholden om de finanties een beetje te ontlasten.

We zijn via het archief ook goed ingelicht over het trage drukproces van de tekst zelf. Op een bepaald moment waren de drukproeven zelfs verloren gegaan. Blijkbaar werkte de Moderne drukkerij De vereenigde invalieden uit Gent – die de aanbesteding had verworven – met een slordige Brusselse zetter. Pas op 20 januari 1926 reageert De Mont dat hij enkele exemplaren heeft ontvangen. Hij beklagt zich erover dat hij de laatste proeven niet meer had gezien met als gevolg een half dozijn (weinig storende) drukfouten. Het boek rolde dus van de persen nadat de meeste opvoeringen hadden plaatsgevonden. De eerste uitgave van de tekst krijgt de titel: *Reinaert de Vos. Volksspel. Dramatische bewerking van het oude dieren-verhaal aan de hand van de 2^e tekstuutgave door J.F. Willems* en is uitgegeven als nr. 2 van de ‘Vlaamsche Volkstoneel-uitgaven’. Het is getooid met een sterke modernistische omslagillustratie van de abstracte kunstenaar Victor Servranckx (1897-1965). Het boekje vermeldt 1925 als jaar van uitgave, maar wellicht verscheen het pas rond of na Kerstmis van dat jaar. Na de titelpagina volgt informatie over de winteropvoeringen met de melding dat er tussen 10 juli en eind december 1925 al 37 opvoeringen waren gespeeld met Staf Bruggen in de rol van Reinaert. De Mont heeft het in een schrijven van 9 november 1925 aan zijn oom Pol de Mont over zelfs over 26 opvoeringen eind oktober met het perspectief van 50 rond nieuwjaar. Het zouden er in totaal zo’n 50 worden over twee seizoenen.

De Monts *Reinaert* is opgedragen ‘Aan mijn goede vriend Hector Stevens’. We vermoeden dat deze persoonlijke opdracht een gebaar van dank is voor de opdrachten die de jonge De Mont van de voorzitter van de beheerraad van het VVT kreeg. Stevens was fabrikant te Meerbeek en dus een streekgenoot van De Mont.

De opdracht tot het schrijven van het Reynaertstuk werd wellicht eind 1924 gegeven, of misschien zelfs maar in de eerste maanden van 1925, vóór het vertrek van De Monts vriend Wies Moens bij het VVT. Jan Boon schreef in *Toneelgids* van 1925 (nr. 6 p. 187) dat De Mont het stuk had klaargemaakt ‘gedeeltelijk naar aanduidingen van Johan de Meester en van Wies Moens’. De Meester heeft het stuk in elk geval mee gestuurd en regieaanwijzingen gesuggereerd. In de briefwisseling tussen Wies Moens en E.H. Bernaerts van 25 december 1924 is er ook sprake dat het stuk zou worden geschreven door De Mont en Felix Timmermans. De Lierenaar kon zich waarschijnlijk niet aan de al te strakke timing houden, waardoor De Mont de opdracht alleen uitvoerde. Het werk werd voltooid begin mei 1925, echter zonder inbreng van Moens. De Mont schrijft op 7 mei aan Boon:

Wat my betreft, morgen is de Reinaert af. Ik had gerekend op een beetje hulp van Wies om samen nog eens te doorlezen – verzen is

immers myn specialiteit niet – maar ik heb het alleen moeten doen
– en helemaal à vue.

In dezelfde brief vraagt De Mont zich af of ‘het boeleren’ van Reinaert en Hersinde niet een beetje ‘te cru is voor pastoorsoren’. ‘Retouches’ moeten nog mogelijk zijn. Met het oog hierop vraagt hij aan Jan Boon of hij de eerste repetities kan meemaken. Hij heeft de tekst te snel moeten schrijven:

gezien de overhaasting die me opgelegd was heb ik myn werk niet zo goed kunnen verzorgen, als ik het vermocht had, indien ik over een paar maanden meer beschikt had. Maar het kan er geloof ik toch door en de Reinaert zal doen lachen: het onderwerp is waarlijk onbetaalbaar.

Het stuk werd gecreëerd in een erg moeilijke periode voor het VVT, de tijdsspanne waarin de problemen met Wies Moens hun hoogtepunt bereiken. De katholieke Vlaming Wies Moens wilde de niet-katholieke Nederlander De Meester buiten en hij beklaagde zich voortdurend over het feit dat De Meester de sfeer verziekte (brief van 14 april 1925 van Moens aan Boon). Organisatorische problemen en boycotacties zouden uiteindelijk leiden tot het ontslag van Moens. Midden in deze woelige tijden kwam dus het snel geschreven stuk van De Mont klaar (op 8 mei 1924). Veel tijd om de tekst in te studeren kregen de acteurs trouwens niet. De première vond in Morsel plaats aan de vooravond van de Vlaamse feestdag van 11 juli – symbolischer kon niet.

Voor zijn dramatisering vertrok De Mont naar eigen zeggen van de tekst van Jan Frans Willems’ ‘2de tekstuitgave’. Dit was in het onderzoek tot nu toe (volgens J. Goossens en K. Croux) het te Mechelen uitgegeven Reynaertboekje *Tot schoolgebruik en nuttige lezingen ingerigt*, dat bij P.J. Hanicq in de aartsbisschoppelijke stede werd gedrukt. Wij willen een andere brontekst voorop stellen als directe bron: het eveneens in Mechelen (en Leuven/Gent/Leiden) uitgegeven schoolboekje van E.H. Constant Lindemans (1896-1977): *Reinaert de Vos. Naar de schooluitgave van Jan-Frans Willems door C. Lindemans, pr.* De verschijningsdatum van het boekje (1923) past in elk geval wonderwel en de verwijzing naar de tweede druk van Willems is ook te verklaren vanuit dit boekje (met de eerste uitgave wordt dan het drukje bij Van Han in Eeklo uit 1834 bedoeld).

Kristien Croux heeft in haar licentiaatsverhandeling de verschillen tussen de Willems- en de De Montversies opgesomd (o.a. het weglaten van het gevecht tussen Bruun en de dorpers, van stukken uit de lekenbiecht en van de zogenaamde ‘pudenfabel’). Zij wijst erop dat de plot van het stuk niet werd gewijzigd, maar in de sfeer van gefaald vredeswerk – een van De Monts geliefde thema’s – wordt geplaatst. Zinsneden als ‘vredeswerk is utopie’ (vers 2580) en:

Voor ons allen zal hij bloeden
En de diepe les bevroeden
Van dit tragies avontuur:
’t is de wet van de natuur,
als de groten mochten falen,
dat de klein ’t gelag betalen...
(2645-2650)

zijn hier alleszins het bewijs van. Het laatste citaat wijst ook op een van De Monts andere accenten: het aanklagen van de afstand tussen de heersende klassen (bijvoorbeeld de volksvertegenwoordigers) en het gewone volk. Door zijn actualiseringen verdiept hij de maatschappijkritische ondertoon van het Reynaertverhaal. De dieren zijn mensen, maar de menselijke gedragingen worden haast grotesk. Een scherpere kritiek kan men op de mens niet geven dan hem in het vel van een beest te stoppen.

Het stuk, zoals in de middeleeuwse tekst geschreven in gepaarde rijmverzen, is onderverdeeld in drie bedrijven. In het begin van het eerste bedrijf stellen de spelers zich op rond de troon van de koning. Het tweede bedrijf bevestigt de eenheid van plaats en begint opnieuw aan het hof op het moment dat de vos en de das er na een lange wandeling aankomen. In het derde bedrijf staat de vos bij aanvang naast de koninklijke troon, waar ook de samenzweerders gebonden liggen.

Op het microniveau (lexicale, semantische niveau) zijn er twee interessante wijzigingen tussen de brontekst van Willems (en ook het origineel) en de tekst van De Mont, met name antropomorfisering (1) en actualisering (2).

(1) De dieren worden vermenschlijkt, wat niet abnormaal is in een spel van mensen over dieren. Het antropomorfisme wordt groter doordat bijvoorbeeld Reinaert de mouwen opstroopt en de koning een sigaar rookt.

(2) De eigentijdse verwijzingen zijn duidelijk aanwezig: er is sprake van 't Armbestuur of 't Wezenhuis, / Sint Vincentius en 't Rood Kruis' (779), de 'zeepbaron' (1147), de 'businessmethoden... van de Joden' (1559), 'de nieuwe rijken' (1689), 'Mussolini' (1695) en de 'bolsjevisten' (1798). Hierdoor ontstaat een effect van moderniteit en actualiteit.

We komen in de VVT-uitgave uit 1925 niet alleen veel te weten over het aantal opvoeringen (zie boven), maar ook over de dramaturgische aspecten. De leiding was in handen van Johan de Meester, die ook voor decor en kostumering zorgde, én van Staf Bruggen. Ook de bezetting is bekend: Staf Bruggen speelde de rol van Reinaert, Lode Plaum Nobel en Stella van de Wiele de koningin. Lode Geysen kroop in de huid van Grimbaert de das en Maurits Hoste was Bruin de beer.

De (voor)première van De Monts *Reinaert* vond plaats op initiatief van industrieel en kunstmecenas Lieven Gevaert (1868-1935), die de voorstelling had ingehuurd voor een privé-voorstelling in de 'hovingen' van kasteel Elsdonck te Mortsel Oude-God. Op het kunstfeest van de NV Gevaert Photo-Productions maakten ruim 3000 aanwezigen de drie uur durende voorstelling mee. Een populaire mars voor de intrede van het hof, de dodenmars van Chopin bij de intrede van Coppe en *La Madelon* bij het slot kleurden het geheel muzikaal, zo vernemen we uit een ongedateerde brief van Jan Boon aan de commissaris van de raad van beheer, Prosper Thuysbaert.

Op 12 juli werd er gespeeld in Meerbeek, de woonplaats van Hector Stevens, en de dag nadien was er een voorstelling tijdens het Guldensporenfeest te Brugge. Latere voorstellingen zouden plaatsvinden in o.a. Nederbrakel (op 15 september voor 800 tot 1000 bezoekers), 'Moll', Diest, Gent, Antwerpen, Laken, Overmere-Donk, Belcele (Waas?, Evergem?) en Opoeteren. De reacties van de organisatoren waren meestal lovend, zeker bij mooi weer. De uitkoopsom bedroeg 1050 frank voor een enkelvoudige voorstelling, 975 frank per voorstelling in een reeks van twee en 925 frank als men driemaal kon spelen. Vaak werden meer dan 1000 bezoekers geteld. In het tweede seizoen trok de voorstelling onder andere naar Nederland met opvoeringen in Rotterdam, Amsterdam, Haarlem en Amersfoort met diverse wijzi-

gingen in de rolbezetting. Zo speelde Renaat Verheyen koning Nobel en Antoon Vander Plaetse Canteclaeur te Amersfoort (programmaboekje van 6 januari 1927). Wellicht haalde de productie bijna 50 opvoeringen, zoals De Mont aan Boon schreef: 'Dat Reinaert in Holland gaat, doet me genoeg, zo geraakt hy misschien toch nog aan de 50' (brief van 8 september 1926). In elk geval toont de Hollandse reeks aan dat het stuk niet enkel een plattelandsstuk is geweest. Het platteland werd verlaten om te spelen in 'de plechtige schouwburgen van Rotterdam, Amsterdam, Brussel enz.' waar het stuk 'even grooten byval [vond] by het welgezette publiek' (uit een niet-gedateerde beoordeling van Boon in het archief Boon over De Monts *Reinaert*). Dat het stuk ook in de schouwburgen succesvol bleek, weten we uit de voorstelling te Rotterdam. Daar werden in de 'orkestkelder' nog vier rijen stoelen bijgezet.

Algemeen secretaris van het VVT Jan Boon was naar aanleiding van de Reynaertversie erg tevreden over De Monts analytisch vermogen en zijn moderne nuancerings. Aan de middeleeuwen herinnerden de ambachtelijke verfijning, de gedegenheid van zijn taal en de uittekening van de personages. In De Monts *Reinaert* werden de opties om te kiezen voor het katholieke (hoewel soms ter discussie, zie verder), het Vlaamse, het volkse en het middeleeuwse gerealiseerd. Hoewel de middeleeuwse stof bewaard werd, werd ze getransponeerd naar de actualiteit van oorlogscollaboratie en machtsmisbruik.

De reacties na de eerste voorstellingen in de pers waren lovend. Toch waren er ook kritieken hoorbaar, vooral dat het stuk te langdradig (o.a. in *Het Laatste Nieuws* van 14 juli 1925) was, dat de toespelingen niet voor iedereen begrijpelijk waren en dat niet alles verstaanbaar was. Vooral het volkse en Vlaamse karakter werden geprezen. De spelersprestaties, vooral die van Staf Bruggen, werden erg lovend becommentarieerd, net als de spitse tekst 'die krioelde van de allerleukste details' (*De Standaard* van 14 augustus 1925). In de bespreking in de *Gazet van Gent* (8 november 1925) vinden we de doelstellingen van het stuk (en het VVT) het duidelijkst verwoord:

De oude algemeen bekende dierensage is in luimig-satierieken, min of meer geparicaturiseerd en wel wat bijtend-spottenden trant weergegeven. De stijl en 't gehalte der verzen zijn merkbaar voor 't volk geschreven: eenvoudig wars van hoogdraverij, vol leuke zinnen en in onze Vlaamsche gouwen gebruikelijke, nauwkeurig toestanden-schetsende uitdrukkingen. En 't merkwaardigste: de dracht van het epos lijdt er niet door, wel integendeel, de handeling verkrijgt meer innig en waar leven, meer communicatieve strekking.

In *De Standaard* van 24 juli 1925 klinkt het:

Ik heb Reinaert gehoord, en ik zeg: hij is een fontein van geestigheid, een piramide van loosheid, een berg van cynisme. Hij spint het garen der leugens met zulk een duivelsche handigheid dat het een monsterachtig kluwen wordt [...]

Nu voegen wij hier dadelijk aan toe dat het, in de omwerking van Paul De Mont, nog eens zoo pikant en actueel geworden is. Daar steken schatten humor in die, bij stonden, bijten kan als vitriool.

[...]

Dit is nu eens een stuk, alhoewel stellig nog heel wat fijnheid ervan voor het doorsnee-publiek te loor gaat, dat bij ons volk inslaat, en het werkelijk te pakken krijgt.

Eerder genuanceerd en deels afwijkend is de commentaar in het *Gemeen Handelsblad* van 17 juli 1925:

Ja, Paul de Mont krijgt den roem; wordt om zijn Volksspel *Reinaert de Vos* in de bij het Volkstooneel betrokken Katholieke kringen flink gehuldigd, en zijn naam zal, daar 't Volkstooneel met *Reinaert de Vos* van dorp tot dorp hoopt te gaan, in Vlaanderen mondgemeen worden – wat ik den verdienstelijke jongen die Paul de Mont is van harte toewensch – maar Jan Frans Willems komt de eer toe. De Mont's tekst is nog niet in druk verschenen, maar naar ik bij de vertooning horen kon, zijn drievierden van het toneelstuk van Willem's berijming ontleend. [dit is niet geheel terecht] [...]

Maar eerlijk gezegd, die kwinkslagen, zetten en concetti vermoeien al heel gauw; zij zijn niet bijzonder fijn, niet bijzonder scherp, niet bijzonder kruidig. Zij behoren eerder in een revue thuis.

In de conservatieve *Gazet van Antwerpen* laakt de recensent het bespotten van geestelijke zaken. Blijkbaar was het voorgevoel van De Mont in verband met de 'pastoorsoren' niet helemaal ten onrechte. Ook in de Rotterdamse katholieke *De Maasbode* verscheen op 28 januari 1926 kritiek. Men nam onder andere aanstoot aan het 'in ordinair rijmeffect bezigen van den Zoeten Naam' en men had liever de biecht zien verdwijnen. Grappen met religieuze zaken achtte het Nederlandse katholieke schouwburgpubliek 'minder tolerabel'. Conclusie was dat het stuk diende herwerkt te worden en dat men tot zolang het bijwonen van de voorstellingen alleen maar kon reserveren voor volwassenen.

De scherpste katholieke reactie tegenover het katholieke VVT kwam van kanunnik dr. Floris Prims (1882-1954), een oud-leerling van (o.a.) het Sint-Jozefscollege van Herentals, die in 1923 stadsarchivaris van Antwerpen was geworden. Te Leuven behoorde hij tot de Amicitiegroep van Prosper Thuysbaert en misschien ligt daar de kern van zijn betrokkenheid bij het VVT. Na een van de opvoeringen van de *Reinaert* (wellicht in Opoeteren) schrijft hij op 17 oktober 1925 een scherpe brief aan Jan Boon:

Waarde Heer en vriend,

't Is aan den sekretaris van het volkstooneel dat ik schrijf: ik ben bedroefd en ontstemd teruggekomen uit *Reinaert de Vos*. Het heeft mij en de menschen rond mij erg tegen het hoofd gestooten, die 'Jezus', die 'Heilige Maagd' die biecht met dien proficiat, en die schandige doenerij van den biechtvader. Dit is ontstichtend, waar het katholieke volkstooneel integendeel zou moeten opvoeden! Ik kan in die omstandigheden niet dulden dat mijn naam in uw eere-comiteit sta.

Gelief mij de verzekering te geven dat ik niet meer verantwoorde-

lijkheid hebbe en verergernis geve met die aanstootelikheden, gelief daarom te melden dat ik mij heb teruggetrokken, of mijn naam te doen verdwijnen op alle de voorhanden druksels. Of kuisch den Reinaart. Dat zou in elk geval moeten gebeuren! Wanneer zal ons volkstoneel toch eens katholiek gevoel krijgen?

[...]

Eerbiedige groeten.

Flor. Prims

De censuur in de *Reynaert* is dus geenszins aan de volksboekenperiode gebonden, maar had nog uitlopers tot ver in de vorige eeuw (minstens nog tot in de jaren 70).

De Monts *Reynaert* werd voor het VVT afgesloten met een algemene afrekening na het seizoen 1927-1928. Op 10 juli 1928 ontving De Mont van algemeen-secretaris Jan Boon een regeling in verband met de auteursrechten. De Mont liet, zoals reeds gezegd, al zijn rechten vallen in ruil voor 400 exemplaren. Dit wil zeggen dat er ruim tweeëneenhalf jaar na de publicatie van de oorspronkelijke oplage van 1060 exemplaren op gewoon papier en de 60 luxe-exemplaren op Japans papier nog heel wat exemplaren in voorraad waren. Bij publicatie had De Mont 25 auteurs-exemplaren ontvangen en waren er 40 recensie-exemplaren verzonden. Het VVT-secretariaat had vijf exemplaren behouden. Van de luxe-exemplaren had de auteur er vijf ontvangen en het ministerie twee.

Een tweede *Reinaard de Vos* van De Mont

Er is ook nog een tweede, totaal andere versie van De Monts Reynaerttoneeltekst uitgegeven. Deze niet gedateerde, 'tweede druk', *Reinaard de Vos. Volksspel. Dramatische bewerking van het oude dierenverhaal*, verscheen bij de Antwerpse drukker Piet Vink. De tekst is een 'volksspel' gebleven, maar de verwijzingen naar het VVT en naar J.F. Willems als bron zijn verdwenen. Het opvallendst is dat de uitgave een totaal andere tekst bevat, die veel sterker verwijderd is van het origineel dan de voor het VVT geschreven tekst. Van deze uitgave met op de omslag een eenvoudige tekening van Anthony Pan verscheen bij dezelfde drukker een ongewijzigde 'derde druk' (eigenlijk betreft het hier een identieke tweede druk van de tweede versie) in een roze bandje. Het is deze tekst die de Vlaamse voordrachtskunstenaar en regisseur Ast Fonteyne (1906-1991) als basis van zijn Reynaertregies zal gebruiken, zoals we bijvoorbeeld in de programmabrochure van zijn eerste Reynaertregie in Hoogstraten kunnen lezen: *Reinaard de Vos. Volksspel in drie bedrijven. Dramatische bewerking van het oude dierenverhaal, door Paul De Mont*.

Heeft De Mont de tekst gewijzigd op basis van sommige negatieve kritieken, zoals bijvoorbeeld in het *Gemeen Handelsblad* (te dicht bij de brontekst van J.F. Willems, te veel actualisering, te veel woordspelingen die gingen vervelen en te vermoeiend waren)? Vond hij de tekst zelf te langdradig? Misschien waren er ook positieve motieven voor een nieuwe bewerking. Het stuk bleek erg succesrijk en misschien kon een nieuwe tekstversie ook zorgen voor nieuwe stimulansen (en misschien ook meer inkomsten)? De nieuwe tekst werd gedeponereerd bij Sabam en was duidelijk bedoeld voor opvoeringen (bij elke opvoering was men verplicht minstens acht exemplaren te bestellen). De voornaamste reden voor de herwerking was wellicht

de veranderde tijdsgeest in combinatie met de blijvende vraag naar Reynaert-opvoeringen. De jaren twintig met de opkomst van Mussolini en het interbellum hadden plaatsgemaakt voor eerst het bezette en later het naoorlogse Vlaanderen van de jaren veertig. De hoop op vrede had plaats gemaakt voor de realiteit van de oorlog. Misschien kreeg De Mont de vraag om zijn tekst te bewerken voor een specifieke voorstelling of voor een speciaal soort voorstellingen, met name de schoolvoorstellingen?

De totstandkoming van deze nieuwe versie verloopt over enkele jaren. Het eerste spoor is te vinden in een brief van Paul de Mont aan Antoon Vander Plaetse van 18 november 1941 waarin hij schrijft:

Van myn nieuwe versie van *Reinaert* heb ik nog geen uitgave of er nog niet naar uitgekeken: ik wacht daarmee liefst tot na een opvoering, voor het geval dat ik hier of daar nog wat moest bywerken. Doch ik laat myn dactylo een paar doorslagen maken en bezorg er u een, zoohaast mogelyk.
(AMVC M 761)

In hetzelfde schrijven meldt De Mont aan Vander Plaetse – de Canteclaeur uit de VVT-opvoeringen tijdens het tweede seizoen – dat hij geen ‘versie voor de colleges’ heeft. Vander Plaetse wordt gemachtigd om een tekst voor de scholen naar ‘eigen hand te zetten’.

In maart 1941 informeert De Mont bij Vander Plaetse wat hij voor de schooleditie van de oorspronkelijke tekst heeft overgehouden. Het eerstvolgende in het AMCV bewaarde schrijven (26 oktober 1947) tussen beiden heeft het weer over een Reynaertversie die tijdens de oorlogsjaren is gegroeid voor de colleges. Mogelijkerwijze komt het idee dus van Antoon Vander Plaetse en misschien heeft hij ook aan een eerdere tekstversie (mee) geschreven. De Mont meldt dat zijn archief bij zijn terugkeer na de vlucht naar Frankrijk in 1940 bij aankomst in Ninove ‘dooreengeschied en doorregend’ was na beschietingen van een brug nabij zijn huis. Hij had al een tweede Reynaertversie klaargemaakt, maar wellicht moest hij (deels) opnieuw beginnen, wat een passage uit een brief aan Rik Jacobs van 19 juli 1947 zou verklaren:

Meteen spreek ik u dan ook van een nieuwe versie van *Reinaert*, waarvoor ik eventueel op medewerking van Marcel Poot [de componist?, 1901-1988] zou kunnen rekenen: maar dit, voorlopig, onder ons nog.
(AMVC, M 761)

Er was in elk geval vraag naar de *Reinaert* van De Mont – en meer specifiek naar een bewerking voor de colleges.

Aan de Vlaamse letterkundige Louis Sourie schrijft hij op 23 juni 1949 dat zijn *Reinaert* ‘eerlang bij Vink (in druk)’ verschijnt. De uiteindelijke publicatie van de nieuwe versie bij de Antwerpse drukker Piet Vink dateert uit 1949 en werd dus uitgegeven in De Monts laatste levensmaanden. De Mont stierf immers op 10 november 1950, 55 jaar oud.

De tekst die De Mont voor het VVT schreef, was een andere dan de tekst die Ast Fonteyne gebruikte en die later in Vlaanderen nog zoveel keren werd opgevoerd. De nieuwe Reynaerttekst is veel verder van het origineel verwijderd – wat verklaart

dat J.F. Willems als bron van de titelpagina is verdwenen –, maar is grotendeels vanuit dezelfde motieven (bijvoorbeeld met betrekking tot de Vlaamse aard) geschreven.

Bij de figuranten ligt de nadruk meer op de dieren (vossenwelpen en kippetjes) dan op de menselijke figuratie. De apathische Nobel is een uitgebluste vorst die het regeren moe is. Firapeel grijpt van bij het begin in. Hij bestookt de koning en begeleidt hem met 'grillig gestreel', mogelijk een verwijzing naar Lilian Baels (1916-2002), die op 11 september 1941 met koning Leopold III was gehuwd. Indien de tekst in 1941 zijn eerste aanzet kende, is deze interpretatie zeker plausibel.

Laten we nog enkele tekstuele verschillen bekijken. Het aantal sprekende personages (dertien) is gebleven, maar diverse dieren zijn geweerd (Panzer de Bever en Courtois de Hond moeten plaats ruimen voor Kuwaard de haas, Firapeel de luipaard en Hersinde de wolvin). Af en toe worden tussen de nieuwe verzen hele tekstpassages behouden, maar door een ander personage uitgesproken. De klachten van Panzer en Courtois worden behouden, maar door de beer verwoord (bijvoorbeeld het 'credo zingen' wordt woordelijk behouden), waardoor het aantal dramatis personae wordt beperkt. Lange tekstpassages worden ingekort, zoals Grimbaards reactie op het blindplassen van de wolvenwelpen, maar er zijn ook nieuwe interventies zoals bijvoorbeeld van Belijn die oproept om een onderzoekscmissie te installeren. De teksten lopen weer enigszins samen vanaf de aankomst van de haan met de vermoorde Koppe. Toch schrijft De Mont een duidelijk nieuwe tekst, ver verwijderd van zijn vroegere bronnen. Vertrek en tocht van de beer naar Mapertuis zijn in beide versies (1925 en 1949) net als de conversatie tussen Reinaard en Bruin bijna identiek. Vervolgens worden het gevecht met de dorpelingen en de vlucht via de rivier weggelaten. Tijbaards straf in 1949 is milder dan die van voorganger Tybert uit 1925, weerom omdat de mens wordt verbannen. In de eerste versie geraakt de kater in de strik en bijt hij de koster de neus af. In de tweede versie heeft de vos 'de deur op zijn nek toegesmaakt'. Zo verliest de kater een oog en een stuk neus, waardoor het in beide versies uit 's katers mond (met J.F. Willems) klinkt: 'Al genees ik van de pijn / 'k zal een ongeneusde zijn!' De ontmoeting tussen de familieleden Reinaard en Grimbaard, het afscheid van de vos en de terugweg naar het hof (de 'lekenbiecht') zijn identiek. Het einde van het eerste bedrijf ligt wel op een ander punt in het verhaal. In 1925 vóór de lekenbiecht (het eerste van drie bedrijven), in 1949 erna (eerste van twee delen). Tegen dit punt in het verhaal lijkt de oorspronkelijke ijver om heel het verhaal grondig te veranderen al sterk afgenomen. Interessant blijft het om precies op deze punten de verschillen te interpreteren.

Opvallend is de bitse toon van de vos over Nobel in de latere versie (1949):

[...] 'n Ouwe snul,
 muil genoeg, maar 'n grote null!
 Bij zijn modepop van 'n gade
 Vind ik gauw genoeg genade:
 (p. 77)

In deze passages heeft De Monts tekst de allures van een sleutelroman met Nobel en zijn vrouw (Leopold III en Lilian), Firapeel en Belijn in de hoofdrollen. Toch zijn de toespelingen veel minder duidelijk dan in de eerdere versie (naar bijvoorbeeld de zeepbaronnen en de joden), waarin de koningin trouwens ook al een modepop was.

Reinaard noemt zich in zijn verdediging een 'landverraar'. De verklaring van de samenzwering loopt in beide versies weer uiteen. Geen verraad meer en geen samenzwering nabij Hijfte, maar wel een berenvel en een kattenoog als het bewijs dat de beide baronnen naar Malpertuis togen om de schat te stelen in plaats van de koning te dienen. Eén van de gevolgen is bijvoorbeeld dat de gehele Reynaerttoponymie (Hijfte, Gent, Hulsterlo, Kriekeputte, Waas en eerder in het verhaal al Absdale en Belsele) uit het verhaal van 1949 verdwijnt, maar ook dat de tekst zeer sterk wordt ingekort en vereenvoudigd.

Op het einde van het verhaal lopen de teksten sterk uiteen en volgt De Mont de tweede *Reinaert*, die wordt afgesloten met een duel tussen de wolf en de vos. Opnieuw zijn vereenvoudiging en inkorting voor de toneeltekst interessant en bovendien is een tweegevecht dramatisch gezien veel interessanter. De Mont houdt de dialogen kort en spits en schrijft hier zijn beste Reynaertbladzijden. Zoals te verwachten valt, is het einde van het gevecht te braaf: in plaats van een pijnlijke vossenbeet in de wolventestikels slikt de wolf zijn eigen staart in. Plots vergeten alle dieren hun aanklachten en hypocriet als ze zijn, herstellen ze de vos in zijn eer.

In plaats van hier te eindigen, voegt De Mont aan het stuk nog de boetetocht van de vos toe. Reinaert snijdt zelf een tas uit de wolvenhuid en trekt met ram en haas op weg naar Rome. In het hol lopen de beide teksten opnieuw grotendeels samen.

De uiteindelijke tekst is – op het dramatisch interessantere tweegevecht na – minder vlot, minder spits en bevat meer karamellenverzen (zo bij de aankomst van Bruin aan het hof: 'Ach! Eilaas, driemaal! Ajakkes! / Eens zo schoon en nu zo'n bakkes', p. 48). Door het weglaten van de menselijke belagers verliest het verhaal erg veel humoristische kwaliteiten (naamgeving, de aard van de verwondingen bij mens en dier, enzovoort). Door het weghalen van de toponymie en de concrete toespeelingen uit de eerste versie krijgt de tweede versie een algemener en een meer tijdloos karakter, maar staat ze nog verder van het origineel.

Ast Fonteyne en de *Reinaert* van Paul de Mont

Het is het (derde) drukje uit 1949 dat Ast Fonteyne gebruikte voor zijn Reynaertregies. Wij vinden in het Fonteyne-archief tweemaal de tekst met aantekeningen. De eerste versie diende wellicht voor de opvoering te Hoogstraten (of voor de NIR-bewerking, d.i. de voorganger van de VRT). Fonteyne maakte het bandje los, voegde naast elke gedrukte bladzijde een witbladzijde toe en liet de boekjes herinbinden in drie volumes met een bruin bandje (en creëerde zo een zogenaamd 'doorschoten' exemplaar). De tekst van De Mont wordt door de regisseur haast volledig gerespecteerd. Hij grijpt nauwelijks in de tekst in. Vrijwel de enige aanpassingen zijn verkortingen. Tiercelijn vervangt hij door twee hanen. Fonteyne grijpt echter wel in de tekstregie in. Honderden nauwkeurig geschreven notities vormen het verhaal van De Mont om tot zijn eigen *Reinaert*. Op de pagina met de dramatis personae heeft hij de orde van verschijnen veranderd in een orde van belangrijkheid van de personages, bepaald door het aantal uit te spreken regels (Reinaard met 924 en Nobel met 308 regels nemen de eerste twee plaatsen in). Bovendien heeft hij bij elk dier een karakterisering toegevoegd, iets wat De Mont enkel in zijn VVT-tekst had gedaan. Wellicht heeft Fonteyne hier eigen ingrepen verricht. Interessant is de vergelijking tussen de vos bij de beide 'bewerkers'. Voor De Mont heeft de vos in zijn versie van 1925 een 'rosse baard als Bernard Shaw. Iets

geslepens en slordigs: joods type. Homme du monde, als hij het goed vindt: onctueus als een diplomaat en brutaal als een dokter, naar gelang van het ogenblik.' Hoewel de vos er in De Monts tweede versie zeker anders uitziet, is er een verschil met de interpretatie van Fonteyne. Die noteert m.b.t. zijn hoofdpersonage de volgende kernwoorden: 'Humor – vinnig – sierlijk – volslagen comediant – alle gevoelens ...'. Fonteyne heeft de personages in twee categorieën ingedeeld: pro Reinaard (Grimbaard, Tijbaard, Kanteklaar, koningin en Hermelijin) en contra Reinaard (Firapeel, Isegrim, Bruin, Belijn, Kuwaard, Hersinde en Nobel). Verder staan de timing, de gedetailleerde bewegingen, de gelaatsuitdrukkingen en emoties van elk personage en de interpretatie van scènes naast de teksten geschreven. Zelfs de intonatie wordt zin per zin aangegeven zodat er voor de spelers nog weinig ruimte voor interpretatie blijft. In de tekst zijn twee handen te zien: die van Fonteyne zelf en wellicht de hand van repetitor E.H. Jef Sterckx.

In het tweede, volledig uitgetypte manuscript zijn meer tekstpassages geschrapt, wellicht door eerdere ervaringen van te lange voorstellingen. Hierdoor dient hier en daar een regel extra te worden gefantaseerd om het rijm te respecteren. De aantekeningen van Fonteyne getuigen van een bijna maniakale manier om de details van de regie en de intonatie uit te schrijven. In elk geval blijkt voor alles Fonteynes grote respect voor de tekst zelf, die hij (behalve verkortingen) niet aanpast. De tekst was heilig. De regisseur is en blijft regisseur.

Auteur Paul de Mont heeft in twee golven met een tussentijd van 24 jaar zich steeds losser van zijn bronteksten opgesteld. Het belang van zijn bewerkingen is niet te onderschatten. Via Fonteyne werden duizenden scholieren naar de *Reynaert* toegeleid. Als we alle opvoeringen van De Monts Reynaertbewerkingen tussen 1925 en 2006 zouden opsommen, een schier onmogelijke opdracht, dan zou het om vele honderdvouden hiervan gaan. Terecht mag men zeggen: De Mont heeft zijn volk de *Reynaert* laten zien, net zoals Stijn Streuvels en Jan Frans Willems hun volk de *Reynaert* hebben laten lezen.

Deze bijdrage werd geschreven op vraag van de Stichting Ast Fonteyne en vormt onderdeel van een publicatie over de Reynaertregies van Fonteyne, die in de loop van 2007 zal verschijnen.

Bronnen

De biografie van Paul de Mont is o.a. gebaseerd op de bijdrage van F. van Waeijenbergh, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, Lannoo, 1998, p. 2085-2087. De verwijzing naar André Demedts is te vinden via www.dbnl.org. De Reynaertbewerking wordt geanalyseerd in de licentiaatsverhandeling van K. Croux, *Reinaert de vos van epos naar drama. Beschrijvende vertaalstudie van de bewerkingen van Jan Frans Willems en Paul de Mont naar de Middelnederlandse tekst uit het A-handschrift*, Leuven, KULeuven, 1987.

Voor het VVT baseerden wij ons o.a. op de bijdrage van Bernard van Causenbroeck in: *NEVB* (1998), p. 3433-3436 en: J. Verhoogen & G. Opsomer, *Inventaris van het archief van het Vlaamsche Volkstoneel*, Leuven, Kadoc, z.j. (waarin een boeiende VVT-bibliografie).

De citaten uit de tekst van De Mont komen uit: *Reinaert de Vos. Volksspel. Dramatische bewerking*, Antwerpen, G. Janssens, 1925, (Vlaamsche Volkstoneel-uitgaven, nr. 2); en *Reinaard de Vos. Volksspel. Dramatische bewerking van het oude dierenverhaal*, Antwerpen, P. Vink, (1949), (Derde druk).

De belangrijkste archiefbronnen zijn:

Kadoc Leuven: het archief Jan Boon en het archief van het VVT, (J. Verhoogen & G. Opsomer, *Inventaris*, nrs. 1.2.1, 1.2.3, 2.3.1.2, 2.4.1.16-17-25-34, 2.4.4.8.1-2-3 enz. Binnen dit fonds maakten wij o.a. gebruik van de briefwisseling van Boon, Thuysbaert, De Meester, Moens en de stukken m.b.t. tot De Monts *Reinaert*; AMVC Antwerpen: de collecties M 761 (briefwisseling Paul de Mont) en T 2975: (briefwisseling Prosper Thuysbaert); Bibliotheca Wasiana Sint-Niklaas: mappen 19 en 73.

Wie zich verder wil oriënteren, verwijzen wij:

voor Het Vlaamsche Volkstoneel: o.a. A. Vander Plaetse, *Herinneringen aan het Vlaamse Volkstoneel*, Leuven, Davidsfonds, 1964. (Keurreeks van het Davidsfonds, 80) en de publicaties van Geert Opsomer. Voor deze studie relevant is vooral: G. Opsomer, *Reconstructie en evaluatie van het ontslag van Wies Moens als algemeen secretaris van het Katholieke Vlaamse Volkstoneel (april 1925)*, in: *Handelingen der Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, XXXVIII, 1984, p. 109-129. (In deze studie o.a. noot 1 over de schrijfwijze van het VVT.); voor Prosper Thuysbaert naar: *Nico van Campenhout, Jonkheer Prosper (Paul) Thuysbaert (1889-1965): aanzet tot een biografische studie*, in: *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, 108 (2005), p. 15-84; voor Ast Fonteyne naar: P. Anthonissen, M. Beyen, L. de Cock e.a., *Ast Fonteyne 1906-1991. Een kwestie van stijl*, Leuven, Universitaire Pers/Kadoc/Stichting Ast Fonteyne, 1999; voor *Van den vos Reynaerde*: J.D. Janssens & R. van Daele, *Reinaerts streken. Van 2000 voor tot 2000 na Christus*, Leuven, Davidsfonds/Literair, 2001, hoofdstukken 12 (Willems), 15 (Streuvels) en 18 (toneel, o.a. De Mont).

Bastiaan de Wit © 2005. De Wit heeft zich bij het maken van zijn houtsnede laten inspireren door de litho's van B.W. Wierink, die zestien kleurenlitho's maakte voor de editie van Stijn Streuvels' *Reinaert de Vos* (1910) en de omslagillustraties voor *Tiecelijn* van Wim de Cock. (www.bastiaandewit.net).

■ Hans Rijns

Afwijkingen in bestaande diplomatische edities, bijlagen in: *De gedrukte Nederlandse Reynaertraditie. Een diplomatische en synoptische uitgave naar de bronnen vanaf 1479 tot 1700*

Inleiding¹

In 2001 kondigde ik in *Tiecelijn* de bezorging aan van een synoptische² en diplomatische editie³ van de Nederlandse gedrukte Reynaertraditie van 1497 tot 1700 (Rijns 2001: 57-59). Deze editie zou de opvolger moeten worden van die van Hellinga uit 1952. In de editie van Hellinga zijn, zoals bekend, alle bronnen van de *Reynaert* van vóór het jaar 1500 synoptisch opgenomen. Eén van de doelstellingen was dat de nieuwe uitgave zou aansluiten op Hellinga's editie zodat men alle bekende Nederlandse Reynaertteksten vanaf de eerste geschreven bronnen tot en met de gedrukte volksboeken uit de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden zou kunnen bestuderen. Het is mij een genoegen te kunnen meedelen dat de editie gereed is en waarschijnlijk in 2006 bij Verloren in Hilversum uitgegeven zal worden. De editie draagt de werktitel: *De gedrukte Nederlandse Reynaertraditie. Een diplomatische en synoptische uitgave naar de bronnen vanaf 1479 tot 1700 en is voorzien van een Ten geleide* door Paul Wackers.

In dit artikel doe ik verslag van mijn onderzoek naar afwijkingen en fouten in de edities die ik gebruikte bij de transcriptie⁴ van de bronnen. Het is een samenvatting van de bijlagen in mijn uit te geven editie. Ik heb gemeend het gebezigde vakjargon te moeten handhaven en begrippen die mogelijk onbekend zijn bij de lezer in eindnoten toe te lichten. Dit houdt 'de vaart' erin, wat het leesplezier verhoogt. Door het vakjargon te handhaven kan dit artikel ook beschouwd worden als een kleine inleiding in de *Boekwetenschap*.

Bronnen

In het Reynaertonderzoek wordt naar de uitgever verwezen en niet zoals gebruikelijk naar de auteur. Van geen van de gebruikte bronnen in mijn editie is de naam van de auteur bekend. In de editie zijn de volgende bronnen opgenomen:

Gheraert Leeu, *Die hystorie van Reynaert die vos*. Gouda, 1479 (Pg);

Jacob Jacobszoon van der Meer, *Die hijstorie van reijnaert die vos*. Delft, 1485 (Pd);

Christoffel Plantijn, *Reynaert de vos. Een seer ghenuechlijcke en de vermakelijcke historie, met haer moralisatien ende corte wtleggingen* (H1564);

Christoffel Plantijn, *Reynaert de vos. Een seer ghenouchlicke ende vermakelicke historie: in Franchoyse ende neder Duytsch. Reynier le renard. Histoire tresioyeuse et recreatiue, en François et bas Alleman* (H1566);

Bruyn Harmansz Schinckel, *Van Reynaert die vos een seer genoechlijcke ende vermakelijcke historie met haer moralisatien ende korte wtlegginghen voor die capittelen gestelt van nieuus oversien ende verbeteret. Met schoone figueren gheciert.* (Hn1589);

Jacob Mesens, *'t Vonnis der dieren, over Reynaert den vos oft spiegel der archlisticheydt. Waer-inne beschreven wordt het leven vanden vos, ende aff-beldinghe vande hypocriten. etc.* (Hz1651);

Hieronimus Verdussen V, *Reynaert den vos, oft der dieren oordeel. In het welck door coninck Lion ende sijne heeren, de schalckheydt van Reynaert den vos, ondersocht ende gheoordeelt. t'Verhael seer ghenuchelijck ende profijtighe morale beditselen mede-brenghende* (1695-1713? = Hz1700).

Bij de transcriptie van Pg, Pd, H1564, H1566 en Hz1651 maakte ik gebruik van microfilms beschikbaar gesteld door bibliotheken in Europa en Amerika. De microfilms van Pg, Pd, H1564, H1566 en Hz1651 werden gekopieerd op A4 met behulp van een microficheprinter. Paul Wackers stelde zijn kopieën van Hn1589 ter beschikking aangevuld door Hubertus Menke met enkele ontbrekende kopieën. Hz1700 werd overgenomen uit het facsimile van Erwin Verzandvoort en Paul Wackers (Verzandvoort en Wackers 1988). Alle bronnen zijn in *autopsie*⁵ beschreven daarbij maakte ik dankbaar gebruik van de beschrijvingen door Menke (Menke 1992). De beschrijvingen van Menke werden gecontroleerd en eventueel aangevuld met eigen observaties zoals de gebruikssporen die niet door Menke zijn beschreven.

Edities

Om niet alle teksten uit de bronnen letter voor letter over te moeten typen, zijn de teksten uit bestaande edities gescand met behulp van OCR-software (Optical Character Recognition). Bij de transcriptie van de bronnen maakte ik gebruik van de volgende edities:

Ludewig Suhl, *Die historie van reynaert de vos. Nach der Delfter Ausgabe von 1485.* Lübeck/Leipzig, 1783;

Ernst Martin, *Das niederländische Volksbuch Reynaert de vos nach der Antwerper Ausgabe von 1564 abgedruckt mit einem Facsimile des Titels.* Paderborn, 1876;

J. W. Muller en H. Logeman, *Die hystorie van Reynaert die vos, naar den druk van 1479, vergeleken met William Caxton's Engelse vertaling, met inleiding en aanteekeningen.* Zwolle, 1892;

Maurits Sabbe en Leonard Willems Az., *Reynaert de vos: herdruk van de Plantijnsche uitgave van 1566 met een voorbericht van Maurits Sabbe en een inleiding van Leonard Willems Az.* Antwerpen, 1924;

W.Gs Hellinga, *Van den vos Reynaerde. I teksten. Diplomatisch uitgegeven naar de bronnen vóór het jaar 1500.* Zwolle, 1952;

Walter Roossens, *Studie en tekstuitgave van 't Vonnis der dieren, over Reynaert den vos oft spiegel der archlisticheydt. Deel II: tekstuitgave.* Leuven, 1981.

Voor de tekst van Leeu (Pg) en van Van der Meer (Pd) gebruikte ik de editie van Hellinga (Hellinga 1952). De editie van Martin werd benut om de tekst uit Plantijn 1564 (H1564) te scannen (Martin 1876). De gescande tekst van Martin werd ook aangewend voor de teksten uit de drukken van Plantijn 1566 (H1566), Bruyn Harmansz Schinckel (Hn1589) en Hieronymus Verdussen (Hz1700). Vanwege de afwijkingen in H1566, Hn1589 en Hz1700 ten opzichte van H1564 moest de tekst vaak handmatig aangepast worden. Vooral de tekst van Hz1700 moest vanwege de verkortingen en aanpassingen, ten gevolge van de rooms-katholieke censuur, vaak worden geadapteerd⁶. De Middelfranse tekst in H1566, die in romein gezet is, kon gescand worden met behulp van kopieën van de bron zelf. De hoofdstuktitels van de Middelfranse tekst in H1566 moesten echter wel uitgetypt worden omdat de gebruikte OCR moeizaam letters in italiek (cursief lettertype) kon lezen. De tekst van Segher van Dort (Hz1651) werd gescand uit de tekstuitgave van Roossens (Roossens 1981).

Omdat in de gescande teksten sommige lettertekens niet goed weergegeven werden (een *e* werd door de OCR bijvoorbeeld soms voor een *o* aangezien) voerde ik, op advies van Marita Mathijssen, drie correctiegangen uit (Mathijssen 1997: 248-250). Bij de eerste correctiegang werd de verkregen basistekst woord voor woord vergeleken met de bronnen en de edities. Deze externe collatie⁷ bracht niet alleen de foutief weergegeven letters door de OCR aan het licht, maar ook de adaptaties per bron en de afwijkingen en fouten in de gebruikte edities ten opzichte van de bronnen. Een ware schat aan gegevens. Het aantal aangetroffen afwijkingen en fouten in de edities is samengevat in de onderstaande tabel. Om niet steeds aan te moeten geven of het een bewust door een editeur aangebrachte emendatie⁸ ten opzichte van een bron is, dan wel een fout die tijdens het productieproces van een editie is binnengeslopen, gebruik ik voor beide verschijnselen het woord 'afwijking', ongeacht hun herkomst.

bron + jaartal	editeur + jaartal	aantal afwijkingen in de editie
Van der Meer 1485	Suhl 1783	408
Plantijn 1564	Martin 1876	288
Leeu 1479	Muller & Logeman 1892	66
Plantijn 1566	Sabbe 1924	215
Leeu 1479	Hellinga 1952	331
Segher van Dort 1651	Roossens 1981	55

De criteria die ik hanteerde bij het vaststellen van de afwijkingen zijn in overeenstemming met de principes van Hellinga voor het strikt diplomatisch uitgeven zoals hij deze heeft uiteengezet in zijn artikel *Principes linguistiques d'édition de textes* (Hellinga 1952-1953). Bouwman vat de principes van Hellinga voor een diplomatische transcriptie zeer bondig samen:

een uitgave die de tekst geeft zoals het lezende oog deze na het gereedkomen van de codex⁹ zag, waarbij de translitteratie¹⁰ het aangetroffen tekensysteem integraal overneemt, inclusief fouten en inconsequenties. Dat betekent dat afkortingen¹¹ kunnen worden opgelost, desnoods zonder cursivering, maar dat de spelling van 'u' en 'v' niet mag worden aangepast aan het moderne gebruik omdat deze twee lettervormen (anders dan bijvoorbeeld die van 's', 'r' en 'd') beide meer dan één klank aanduiden. (Bouwman 2003: 148).

Echter alle edities, op die van Roossens na, stammen van vòòr 1952. Uit de inleidingen van de edities, maar ook uit de confrontatie met de bronnen, bleek dat de editoren er zeer uiteenlopende opvattingen over diplomatisch editeren op na hielden. Ook werden emendaties niet altijd verantwoord in de inleidingen. Suhl geeft een summier toelichting in zijn verantwoording op de toegepaste aanpassingen. Ook Martin beperkt zich tot enkele opmerkingen over zijn ingrepen in de tekst. Muller & Logeman daarentegen zijn zeer uitgebreid in hun verantwoording. Sabbe schrijft in zijn voorbericht dat hij een goed gelijkend 'fac-simile-druk' van Plantijn 1566 wilde uitgeven en gaat zelfs zover dat hij aangetroffen fouten zonder commentaar overneemt. Roossens ten slotte bracht enkele emendaties aan die hij zorgvuldig toelicht in de verantwoording bij zijn uitgave.

Om vast te stellen waar een editeur afweek van zijn gebruikte bronnen, om zo een beeld te geven van de kwaliteit van een editie, bestudeerde ik ook de verantwoording van de editeur per editie. Als een editeur een bepaalde afwijking ten opzichte van zijn gebruikte bron verantwoordde, beschouwde ik deze afwijking niet als een fout. Als hij daarentegen 'zondigde' tegen zijn eigen verantwoorde emendaties, emendaties zonder verantwoording aanbracht of foutieve weergaven ten opzichte van de bron in de editie aangetroffen werden, bestempelde ik deze afwijkingen ten opzichte van de bron genadeloos als een afwijking.

Het door Hellinga verwoorde principe over het 'integraal overnemen van fouten en inconsequenties' heeft mij hoofdbrekers gekost. Discutabel is bijvoorbeeld het al dan niet weergeven van spaties binnen een woord (bijvoorbeeld 'ghe vinden' > 'ghevinden' in Pg regel 1531 (Hellinga 1952)). Deze spaties, die met name in de incu-

nabelen¹² Pg en Pd voorkomen, zijn in bijna alle gevallen het gevolg van los zetsel¹³. Voorstanders van het ‘strikt diplomatisch transcriberen’ zullen het niet weergeven van een spatie binnen een woord als een fout beschouwen. De wat reukelijker filologen¹⁴ zullen dit rigide vinden. Ik wilde niet op de stoel van de toekomstige gebruiker gaan zitten en heb dan ook alle spaties binnen een woord weergegeven. De gebruiker van mijn editie kan dan zelf bepalen of hij bij het citeren uit de editie de spaties binnen een woord al dan niet overneemt.

In de uit te geven editie zijn bijlagen opgenomen waarin per editie de aangetroffen afwijkingen worden besproken en opgesomd. Na een inleiding, waarin de typen van de meest voorkomende afwijkingen behandeld worden, volgt een lijst bestaande uit twee kolommen. In de eerste kolom staan de afwijkingen in de desbetreffende editie, in de tweede kolom de woorden zoals die zijn aangetroffen in de brontekst. Een uitzondering is de lijst van afwijkingen in de editie van Hellinga. In de eerste kolom staan niet alleen de afwijkingen in de editie van Hellinga zelf, maar ook de afwijkingen in de edities van Suhl en Muller & Logeman die in de editie van Hellinga zijn terechtgekomen omdat veel afwijkingen in de editie van Hellinga, zoals hier verderop zal blijken, zijn overgenomen uit de edities van Suhl en Muller & Logeman.

Om een indruk te geven van de afwijkingen in de edities volgt hieronder een bespreking per editie van de meest opvallende afwijkingen. De lijsten die daar bij horen zijn (om begrijpelijke redenen) niet opgenomen in dit artikel. De paragrafen worden afgerond met een karakterisering van de beschreven editie.

Afwijkingen in de editie van Hellinga 1952 (Leeu 1479)

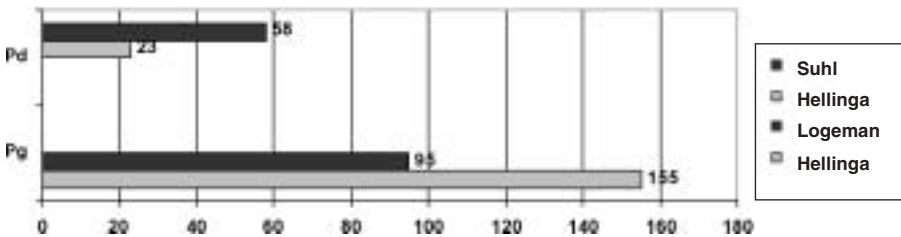
Ondanks de door Hellinga zorgvuldig geformuleerde principes met betrekking tot het strikt diplomatisch afschrijven (zie hierboven) zijn er in zijn editie in Pg veel afwijkingen aangetroffen. Ik vond bij de confrontatie van Pg met de tekst in Hellinga’s editie ruim 300 afwijkingen.

Het integraal overnemen van het aangetroffen tekensysteem, inclusief fouten en inconsequenties, voert Hellinga, ondanks zijn principes, niet altijd strikt uit (Hellinga 1952-1953). Voorbeelden hiervan zijn: ‘d eden’ > ‘deden’ (regel 1793) en ‘d ie’ > ‘die’ (regel 1794). Hellinga geeft spaties binnen een woord soms wel en soms niet weer. Een andere veel voorkomende fout is de transcriptie van de *u*. Vaak plaatst Hellinga een *v* in plaats van een *u*, terwijl hij in zijn artikel pleit voor het niet aanpassen van de spelling van de *u* en de *v* aan de moderne spellingswijze (Hellinga 1952-1953). Ook wordt vaak, ondanks zijn aankondiging in de verantwoording van zijn editie, een opgeloste afkorting niet cursief weergegeven (Hellinga 1952: VI). Opvallend is ook dat Hellinga de hoofdstuktitel *Hoe reynert ende ysegrym begonnen te campen xcviij* (Hellinga 1952: 3) opneemt in de inhoudsopgave van Pg. Deze tekst komt noch in de inhoudsopgave van Pg, noch in die van Pd voor. Het bleek een toevoeging van Logeman in de editie van Muller & Logeman te zijn. In de inleiding van de editie uit 1892 schrijft Muller: ‘De tafel is afgedrukt met inlassching der twee in G (= Pg, hr) overgeslagen titels van hoofdstukken, en met bijvoeging der door ons aangebrachte nummering.’ (Muller 1892: XXXIX). Hellinga neemt overigens alleen de bovenvermelde hoofdstuktitel inclusief de nummering van deze hoofdstuktitel over. Hij kon weten dat het een toevoeging van Logeman was. In een voetnoot geeft hij aan dat deze hoofdstuktitel niet in Pd voorkomt. Een zeer opmerkelijke kante-

kening, want de desbetreffende hoofdstuktitel komt ook niet voor in Pg, die hij nota bene in bruikleen had (Hellinga 1952: VIII).

Het grote aantal afwijkingen in de editie van Hellinga bleef mij bezig houden. Hoe konden zoveel afwijkingen in een editie van een alom gerespecteerd filoloog op het gebied van diplomatisch uitgeven terecht komen? Een deel van het antwoord op deze vraag werd geleverd toen ik de edities van Muller & Logeman (1892) en Suhl (1783) confronteerde met Pg en Pd. De editie van zowel Muller & Logeman als van Suhl bevat veel afwijkingen. De overeenkomst van een groot aantal afwijkingen in de editie van Hellinga, in zowel de hoofdtekst (Pg) als in de voetnoten (Pd), met afwijkingen in de edities van Muller & Logeman en Suhl is frappant. De herkomst van de aangetroffen afwijkingen is hieronder in een grafiek weergegeven.

Herkomst afwijkingen in de editie van Hellinga

Van de in totaal 331 getelde afwijkingen in de editie van Hellinga komen 95 afwijkingen overeen met afwijkingen in de editie van Muller & Logeman. 58 afwijkingen komen overeen met de afwijkingen in de editie van Suhl. De overige 178 afwijkingen zijn niet op voorgangers te herleiden. Van deze 178 afwijkingen zijn 155 afwijkingen in de hoofdtekst (Pg) en 23 afwijkingen in de voetnoten (Pd) aangetroffen. Het niet weergeven van spaties binnen een woord in de editie van Hellinga is als een afwijking meegeteld.

Voor Pg maakte Hellinga gebruik van zowel de druk van Leeu uit 1479 als van de editie van Muller & Logeman. Hellinga gebruikte het exemplaar dat zich in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag bevindt. In de verantwoording bedankt Hellinga de KB voor 'het in leen geven [...] van de Reynaert-incunabel Gouda 1479' (Hellinga 1952: VIII). In de editie van Hellinga zijn zetfouten en spaties binnen een woord uit Pg, zij het inconsequent, overgenomen. Deze kan Hellinga alleen maar gezien hebben als hij het exemplaar van Leeu in handen heeft gehad. Logeman neemt de zetfouten en de spaties binnen een woord niet over. Wellicht heeft Hellinga teveel vertrouwd op onervaren studenten. Hij bedankt hen in de verantwoording voor het afschrijven van tekstgedeelten. Waarschijnlijk hadden zij niet de beschikking over het exemplaar van Leeu dat zich in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag bevond en gebruikten de studenten de editie van Muller & Logeman. Dit kan een mogelijke verklaring zijn van de constatering dat soms wel en soms niet de in Pg aangetroffen slordigheden (o.a. spaties binnen een woord) zijn overgenomen in de editie van Hellinga. De overeenkomst van 95 afwijkingen in de edities van Muller & Logeman en Hellinga ondersteunt de aanname dat bij de transcriptie van de hoofdtekst (Pg)

gebruik is gemaakt van de editie van Muller & Logeman. Het zou interessant zijn als één van de studenten die toen aan editie van Hellinga heeft meegewerkt ons zou kunnen vertellen hoe de editie van Hellinga, en dan met name de tekst van Pg, tot stand is gekomen.

Van de edities van Suhl en Muller & Logeman maakte Hellinga gebruik als het ging om tekstvarianten in Pd ten opzichte van Pg. Deze varianten 'voorover zij van belang geacht werden voor de tekst- en boekgeschiedenis' zijn door Hellinga uit deze edities overgenomen (Hellinga 1952: IV). Hellinga had niet de beschikking over één van de twee bekende exemplaren van Van der Meer (Pd). Eén exemplaar, 'het exemplaar Vergauwen', in 1952 ook bekend als 'Campbell 977' (Campbell 1874: 271), berust sinds 1926 in de Huntington Library in San Marino, Californië USA. Hellinga kon in 1952, zo schrijft hij in zijn verantwoording, dit exemplaar niet achterhalen. Ook over het tweede bekende exemplaar van Pd, dat werd bewaard in Lübeck, kon Hellinga niet beschikken omdat dit exemplaar ten gevolge van oorlogsgeweld in de Tweede Wereldoorlog onherstelbaar beschadigd was (Menke 1992: 112). De varianten in de editie van Suhl (Pd) ten opzichte van Pg zijn dus in de editie van Hellinga terechtgekomen zonder dat Hellinga de varianten kon toetsen aan één van de twee bekende exemplaren uit 1485. Suhl gebruikte het exemplaar in Lübeck als legger¹⁵ voor zijn editie. Logeman maakte gebruik van het exemplaar dat zich thans in de Huntington Library bevindt.

Hellinga was zich bewust van de afwijkingen in zijn editie. In een artikel in *Spiegel der letteren* (Hellinga en Vermeeren 1964-1965: 31-37) gaat Hellinga in op een aantal 'leesfouten' in zijn 'editio maior' (in de *Verantwoording van de uitgave* kondigt Hellinga een tweede deel aan: *Tekstkritiek* (Hellinga 1952: VI)). Dit tweede deel is echter nooit verschenen). Hij behandelt de handschriften A, F, B en de fragmenten van de rijmdruk van *Reynaerts historie* (D), maar laat de fouten in de incunabelen (Pg en Pd) buiten beschouwing.

Het standaardwerk in het Reynaertonderzoek

De in 1952 bij de uitgevers-maatschappij W.E.J. Tjeenk Willink in Zwolle verschenen en nog steeds imponerende editie van W.Gs Hellinga bevat, zoals gezegd, alle bekende Nederlandse bronnen van de *Reynaert*¹⁶ van vóór 1500. Daaronder bevinden zich de volledige handschriften (bekend onder de siglen¹⁷ A, B en F), de fragmenten (C, D, E en G), de Latijnse vertaling *Reynardus Vulpes*, de incunabel Pg en een aantal varianten in Pd ten opzichte van Pg. In de *Verantwoording van de uitgave* licht Hellinga het belang van zijn editie toe. Aanvankelijk moest de nieuwe uitgave een herdruk worden van *Van den Vos Reynaerde* in de reeks 'Zwolsche Herdrukken', in 1921 uitgegeven door Buitenrust Hetteema (Buitenrust Hetteema 1921). In deze uitgave kon men alle toen bekende redacties (wij zouden nu zeggen 'bronnen' – HR) van *Van den vos Reynaerde* terugvinden. In de uitgave van 1921 waren het Comburgse handschrift (A), het Dyckse handschrift (F) en het Darmstadse fragment (E) opgenomen. De herdruk van de editie uit 1921 zou aangevuld moeten worden met de Rotterdamse fragmenten (G), die voor het eerst in 1939 waren gepubliceerd. De in de naoorlogse, volop in ontwikkeling zijnde, historisch letterkundige wetenschappen vroegen volgens Hellinga om beter vergelijkingsmateriaal dan alleen de redacties van *Reynaert I* (*Van den vos Reynaerde*). Dankzij de belangstelling van Tjeenk Willink konden de redacties van de *Reynaert*

I en *Reynaert II (Reynaerts historie)*, inclusief de eerste prozabewerkingen in druk van voor 1500 diplomatisch en concorderend¹⁸ worden uitgegeven. Na enige opmerkingen over de 'strikt diplomatische' wijze van uitgeven en de verantwoording van de transcriptie en de manier waarop de teksten concorderend zijn gemaakt, bedankt Hellinga uitgebreid een ieder die meegewerkt heeft aan de totstandkoming van deze editie. Dan volgen de teksten gezet in twee kolommen per pagina zodat men vier teksten uit vier verschillende bronnen (A, F, B en Pg) tegelijkertijd kan vergelijken. Onder de vier kolommen loopt de tekst van *Reynardus Vulpes* mee. Afwijkingen in Pd ten opzichte van Pg, die Hellinga belangrijk vond, staan onder de kolom van Pd in voetnoten vermeld. Vanaf pagina 222 eindigen de teksten van *Van den vos Reynaerde*. Handschrift B (*Reynaerts historie*) en de incunabel Pg (de prozadruk van *Reynaerts historie*) gaan uiteraard verder en worden vanaf pagina 225 in twee kolommen per pagina geplaatst. De fragmenten C, D, E en G worden ook concorderend in de kolommen afgedrukt zodat ook deze fragmenten in 'één oogopslag' te vergelijken zijn met dezelfde passages in de andere teksten. De editie is 24 centimeter hoog en 24 centimeter breed en wijkt hiermee af van gangbare boekafmetingen. Het 343 pagina's tellende boek mag eigenlijk niet ontbreken op de boekenplank van elke zichzelf respecterende Reynaertvorser. De editie van Hellinga is al decennialang het standaardwerk in het Reynaertonderzoek.

Afwijkingen in de editie van Suhl 1783 (Van der Meer 1485)

De titelpagina van de editie van Suhl vermeldt dat deze uitgave 'Nach der Delfter Ausgabe von 1485' gemaakt en 'zum genauen Abdrucke befördert' is. In het begin van zijn woord vooraf heeft Suhl het over 'diesen unveränderten und sehr genauen Abdruck des *Reynaert die Vos*'. Hoewel Suhl zeer nauwkeurig de folia en regels in Pd overneemt en zelfs 'in ieder [sic] Zeile eben so viele Sylben und Buchstaben' als in Pd plaatst, zijn meer dan 400 afwijkingen aangetroffen.

Suhl geeft in zijn woord vooraf aan 'alle, in sich zum Theil sehr unbedeutende Eigenheiten des Originals' te handhaven. Evenwel brengt hij, zonder enige toelichting, emendaties aan. In de slordig gedrukte Delftse uitgave zijn soms woorden samengevoegd waar men een spatie of een punt verwacht. Suhl drukt deze los van elkaar af, bijvoorbeeld: *onsAl* (E8v26) > *ons Al*; *velleEnde* (F1r25) > *velle Ende*; *alsdie* (F1v11) > *als die*. Soms neemt Suhl deze aaneenschrijvingen wel over, bijvoorbeeld *ontsculdigenSo* (K1r8); *stenenEnde* (M2r04) en *gebrochtElck* (O7r12). Omdat Suhl soms wel en soms niet een spatie aanbrengt in de aaneenschrijvingen, kon niet volstaan worden met deze constatering. Als Suhl een aaneenschrijving in de bron ten onrechte opheft, wordt dit in de lijst van afwijkingen aangegeven.

Naast deze door Suhl stilzwijgend aangebrachte verbeteringen leest Suhl niet altijd een tilde¹⁹ in het veelvuldig voorkomende woord *conīc* en geeft hij het woord vaak zonder tilde weer: *conīc* > *conic*. In Pd wordt deze tilde boven de *i* vaak aangegeven met een grotere punt dan bij de normale *i*. Maar ook hier is Suhl niet consequent. Soms neemt hij de tilde wel over, bijvoorbeeld: *conīc* (L2r25); *conīc* (L3r16). Ook *conīghinne* en *conīghinnen* wordt een aantal malen als *conighinne* en *conighinnen* weergegeven. De plaatsen waar Suhl geen tilde weergeeft die wel in de bron zijn afgedrukt, zijn opgenomen in de lijst van afwijkingen.

Opvallend is verder dat Suhl moeite heeft met de Nederlandse *ij*, een fenomeen dat zich ook nu nog voordoet als Duitsers mijn naam spellen. *Rijns* wordt door hen

vaak als *Ryns* gespeld. Suhl leest soms een *y* waar een *ij* moet staan, *Bruijn* > *Bruyn*, *huijs* > *huys*, *muijs* > *muys*.

De initialen²⁰ en paragraaftekens²¹ zijn bij Suhl niet ingevuld. Er is wel ruimte opengelaten om de initialen en paragraaftekens in te tekenen. Dit is in overeenstemming met het exemplaar dat zich in de Stadsbibliotheek van Lübeck bevond. Suhl gebruikte dit exemplaar (Muller 1892: XXXIV).

Pleiter voor de Nederlandse oorsprong van *Reynke de Vos* uit 1498

De diplomatische editie van *Die hijstorie van reijnaert die vos* (Pd) werd door Ludewig Suhl, stadsbibliothecaris en conrector van het Gymnasium te Lübeck, bezorgd in 1783. Zijn editie, die ik gebruikte bij de transcriptie van Pd is, getuige een ingeplakte mededeling op de versozijde²² van het tweede schutblad, een 'GESCHENK van Prof. Dr. J. VERDAM, aan de Leeskamers van de Literarische Faculteit der Leidsche Universiteit'. Het is dezelfde Verdam (1845-1919) die vooral bekend is geworden vanwege zijn medewerking aan het *Middelnederlandsch woordenboek*. De editie van Suhl meet 11 bij 17 centimeter. Na het titelblad, zonder afbeelding, volgt een korte inleiding van nog geen acht pagina's. Suhl opent met de opmerking dat hij met de totstandkoming van deze editie een belofte inlost en dat zijn editie, zoals wij hierboven al zagen, een onveranderde en zeer getrouwe afdruk is van het origineel. Suhl gaat verder niet in op zijn wijze van uitgeven terwijl hij toch, gezien de vele afwijkingen die in zijn editie voorkomen, emendaties aanbrengt. Suhl is zonder meer van mening dat het opnieuw uitgeven van oude teksten zonder verbeteringen en nauwkeurig in overeenstemming met het origineel moet zijn. Hij bekritiseert ene professor Müller in Berlijn (niet te verwarren met Jacob Wijbrand Muller (1858-1945)) die een kritische tekst²³ van het *Liets der Niebelungen* [sic] heeft uitgegeven. Suhl is een fervent tegenstander van het kritisch uitgeven van een tekst. Als voorbeeld noemt hij het vertalen van de Bijbel waarbij betekenissen kunnen veranderen door het onjuist aanbrengen van interpunctie. Na dit pleidooi voor, wij zouden nu zeggen, diplomatisch uitgeven, gaat Suhl in op het stemma²⁴ van de *Reynaert*, die in de Duitse taal alleen al in 1783 minstens twintig uitgaven telde. Ook noemt hij de Latijnse, Deense, Zweedse, Nederlandse (holländische), Hoogduitse, Engelse en Franse uitgaven. Na de vermelding dat in 1740 de Duitse boekdrukker J.H. van Seelen reeds bericht over de in Lübeck in 1498 uitgegeven *Reynke de Vos* en Pd, en dat ook enkele andere Duitse onderzoekers in de loop van de achttiende eeuw het bestaan van Pd melden, hekelt Suhl enkele uitgevers en editoren die ervan uit gaan dat *Reynke de Vos* de bron is van de Duitse *Reynaert*traditie. Zij noemen in de inleidingen de dertien jaar eerder verschenen uitgave van Van der Meer niet als bron voor *Reynke de Vos*. Hij wijt dit aan ongepast patriottisme. Dit is dan ook de reden dat hij Pd uit wil geven. Dan bespreekt Suhl uitgebreid het verschil tussen Pd en *Reynke de Vos*. Pd is in proza geschreven, *Reynke de Vos* in verzen. Ook behandelt Suhl de toegevoegde uitgebreide glossen in *Reynke de Vos* die in Pd ontbreken en de hoofdstukindeling in beide drukken. Ondanks de grote verschillen beschouwt Suhl Pd als 'die Mutter der lübeckischen Ausgabe'. Suhl besluit zijn inleiding met alweer een belofte: hij levert nu alleen de tekst, maar verplicht zich tegelijkertijd een vertaling van Pd uit te geven. In die vertaling zal hij ook een kritisch commentaar toevoegen over o.a. het ontstaan, de auteur en bestaande vertalingen. Die vertaling is, en Amand Berteloot bevestigde mijn vermoeden, nooit ver-

schenen. Dan volgt de tekst die qua indeling zeer nauwkeurig Pd volgt. Helaas bevat de editie van Suhl ondanks zijn goede bedoelingen zeer veel afwijkingen en moet deze editie als onbruikbaar voor het Reynaertonderzoek beschouwd worden. Dat is jammer want de uitgave van Suhl is tot nu toe de enige editie van Pd.

Afwijkingen in de editie van Martin 1876 (Plantijn 1564)

Martin streeft ernaar om de tekst zo nauwkeurig mogelijk te transcriberen. Hij heeft 'selbst die Druckfehler (volgt een opsomming van drukfouten in H1564) wiederholen zu müssen geglaubt.' Desondanks bevat de uitgave van Martin talrijke afwijkingen. Bij vergelijking van de editie van Martin uit 1876 met de druk van Plantijn uit 1564 werden een kleine 300 afwijkingen aangetroffen.

Martin heeft andere opvattingen over de behandeling van woordscheiding, bijvoorbeeld: *vanden prince* (A3r8) > *van den prince*; *Inden eersten* (A3r21) > *In den eersten*. Ook het gebruik van het negatiepartikel *en* wordt niet altijd door Martin volgens de nu geldende normen omgezet. Hij koppelt het negatiepartikel vaak aan het daarop volgende finiete werkwoord, bijvoorbeeld: *en soude / en salt / en was* (A4v16, 19 en 25) > *ensoude / ensalt / enwas*. Daarnaast heeft hij moeite met de transcriptie van *dat men* en *datmen*. Beide vormen komen inconsequent voor in H1564.

De kapitalen²⁵ *H*, *K* en *P* zijn in civilité, het lettertype dat gebruikt is bij de druk van H1564, nauwelijks te onderscheiden van de *h*, *k* en *p* in onderkast²⁶. Ook hier transcribeert Martin regelmatig inconsequent. Beide vormen bijvoorbeeld van Kuwaert, *Kuwaert* en *kuwaert*, komen voor in zijn editie. Problemen had Martin ook met de *v*. De gebruikte civilitéletter kent twee vormen voor de letter *v*: de *v* met een uitbundige linker schuine poot naar boven en een op de *u* lijkende *v*. Naast deze twee vormen van de *v* wordt ook de *u* gebruikt op plaatsen waar in de hedendaagse spelling een *v* geschreven wordt (*houe* > *hove*; *bouen* > *boven*). Soms transcribeert Martin de *v* als *u* dan weer als *v*. Met name de *v* in *nv*. De kapitaal *I* transcribeert hij soms als *I* dan weer als *J*. Het gebruikte lettertype kent alleen de *I* voor zowel de *I* als de *J*.

Naast deze inconsequenties bevat de uitgave van Martin ook 'gewone' foutieve transcripties, bijvoorbeeld: *sy* (H1564 A3r03) > *sij*; *lest-leden* (H1564 A8r04) > *les-leden*. Op vier plaatsen wordt het Middelnederlandse *ick* in de editie van Martin vervangen door het Duitse *ich*.

Vinder van H1564 in Freiburg im Breisgau

Ernst Martin bezorgde de tekst en schreef ook de inleiding van de diplomatische uitgave van Plantijn 1564 (H1564) die de uitgever Ferdinand Schöningh te Paderborn in 1876 op de markt brengt. Het boekje (het is slechts 9 bij 7 centimeter) dat ik gebruikte bij de transcriptie van H1564 is eveneens een geschenk van Verdam. De ingeplakte mededeling met zijn naam staat op de versozijde van de titelpagina. De editie van Martin opent met een korte inleiding van tien pagina's. In de inleiding zegt Martin dat hij de uitgave van Plantijn uit 1564 onverwacht aantrof in de Universiteitsbibliotheek in Freiburg im Breisgau (Zuidwest Duitsland). Tot deze vondst dacht men, volgens Martin, dat Plantijn alleen de toen bekende tweetalige

uitgave (Middelnederlands en Middelfrans) in 1566 op de markt had gebracht. Martin nam aan dat de uitgave van H1564 met een naald op metalen platen, waarop men was had aangebracht, uitgeschreven was en daarna afgedrukt (de zogenaamde vlakdruk²⁷). De gebruikte civilitéletter zag hij aan voor een handschrift. Problemen had hij dan ook met de hoofdstuktitels, de initialen aan het begin van een hoofdstuk en de moralisaties die in romein gedrukt waren. Later zou Martin toegeven dat hij een verkeerde gevolgtrekking had gemaakt. Martin gaat in op het stemma van de *Reynaert* en concludeert onder andere dat de beide Plantijnuitgaven onderling weinig verschillen en dat de beide uitgaven van Plantijn ten grondslag liggen aan de Noord-Nederlandse volksboeken. Ook behandelt hij de Zuid-Nederlandse volksboeken en de oorsprong van *Reynaerts historie* in proza. Hij baseert zijn conclusies op die van Jacob Grimm en vermeldt ook de uitgave van Ludewig Suhl uit 1783. Opvallend is dat Martin geen verantwoording opneemt over zijn wijze van uitgeven die, zoals wij hierboven zagen, nogal afwijkt van de huidige opvattingen over diplomatisch uitgeven. Na de inleiding volgt het op de voorpagina aangekondigde facsimile van de titelpagina van H1564. De tekst volgt de indeling van Plantijn 1564 op de voet, inclusief de katernsignaturen²⁸ en de custoden²⁹. Het boekje sluit af met twee pagina's waar de uitgever Schönningh in Paderborn een aantal werken uit zijn historisch letterkundig fonds aanprijst. Het boekje van Martin is nog steeds goed bruikbaar mits men rekening houdt met de bovenvermelde afwijkingen.

Afwijkingen in de editie van Muller & Logeman 1892 (Leeu 1479)

Hoewel Muller & Logeman zich hadden voorgenomen een diplomatische tekst van Pg te bezorgen, met verbeteringen van de drukfouten en een verbeterde interpunctie³⁰, rezen gaandeweg bij hen twijfels over deze wijze van uitgeven. Even overwogen zij een geheel kritische tekst te leveren, maar daar werd uiteindelijk vanaf gezien, omdat zij geen volstrekte zekerheid bezaten over de ontstaansgeschiedenis van de teksten (Muller 1892: XXXVII). De twijfel over de wijze waarop de tekst getranscribeerd zou moeten worden, is terug te vinden in de door Muller geschreven verantwoording van de uitgave (Muller 1892: XXXVI-XLI).

De letters *u*, *v*, *i*, *y* en *ij* in onderkast zijn door Logeman weergegeven zoals aangetroffen in Pg, de kapitalen *I* en *J* en *U* en *V* als *I* en *U*. In een voetnoot geeft Muller aan dat het misschien beter was geweest als voor de *J* en de *V* gekozen was (Muller 1892: XXXVIII, voetnoot 1). De gerubriceerde initialen in Pg geeft Logeman consequent aan met een vetgedrukte kapitaal van twee regels hoog. Dit is niet in overeenstemming met de rubricaties in Pg. Soms is een gerubriceerde initiaal³¹ één regel, soms twee regels hoog in Pg. Kennelijke drukfouten zijn hersteld en in cursief afgedrukt. In de voetnoten worden deze verbeteringen door Logeman verantwoord. Afkortingen zijn opgelost, aanvullingen in cursief weergegeven. Woorden of gedeelten van woorden die verkeerd aaneengedrukt of vaneen gedrukt zijn, of gedeelten van woorden aan het eind van een regel zonder afbreekteken, zijn genormaliseerd, bijvoorbeeld: *als o* (63v17) > *also* (91/14; *No chtans* (64v18) > *Nochtans* (92/27). (De getallen met een slash verwijzen naar de editie van Muller & Logeman. Het eerst getal geeft de pagina aan, het tweede getal de regel). Deze verbeteringen zijn door Logeman stilzwijgend uitgevoerd. Bij twijfel is het woord door Logeman in zijn editie onveranderd weergegeven. Logeman transcribeert consequent de voornaamwoordelijke bijwoorden en de onderschikkende voegwoorden als *daarmede* en *omdat*

zoals ze afgedrukt zijn in Pg. Deze samengestelde woorden worden in Pg soms afgedrukt als *daar mede* en *om dat*. Muller merkt over dit verschijnsel op dat 'die woorden voor het taalgevoel van dien tijd nog niet geheel tot één woord samengegroeid waren: veranderen', zo meent hij, 'ware dan moderniseeren.' (Muller 1892: XXXIX). Afwijkingen van Pd ten opzichte van Pg worden opgenomen als het om vergissingen of verbeteringen van de Delftse drukker gaat. Over de correctie van de samengestelde zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden merkt Muller in een voetnoot op dat deze 'niet altijd nauwlettend genoeg [is] geweest', hij verwijst daarbij naar de 'Nalezing' (Muller 1892: XXXIX, voetnoot 2). Verschillen in spelling worden niet door Logeman in de voetnoten vermeld. Veel voorkomende verschillen zijn: *eerst* (Pg) / *ierst* (Pd) en *mit* (Pg) / *met* (Pd). Over de verschillen in de spelling in Pg en Pd brengt Muller te berde dat het verschil in dialect tussen Gouda en Delft een denkbare verklaring zou kunnen zijn. Verder onderzoek zou volgens hem in dit opzicht meer zekerheid moeten verschaffen (Muller 1892: XXXVI). Verbetering van de interpunctie wordt slechts een enkele maal door Logeman toegepast en verantwoord in een voetnoot. Per hoofdstuktitel voert Logeman een Romeins cijfer in, zowel in de inhoudsopgave als in de tekst. Dit is niet in overeenstemming met Pg. In Pg zijn de hoofdstuktitels alleen in de inhoudsopgave voorzien van een Romeinse cijfer. De hoofdstuktitels in de tekst zijn in Pg zonder Romeins cijfer weergegeven. De hoofdstuknummering in de inhoudsopgave in Pg is zeer onregelmatig en loopt niet parallel met de toegevoegde hoofdstuknummering van Logeman. De inhoudsopgave van Logeman telt 45 hoofdstuktitels van I tot en met XLV. De inhoudsopgave in Pg begint bij II en eindigt bij CVIII. De inhoudsopgave in de editie van Muller & Logeman is, zoals hierboven bij de bespreking van de afwijkingen in de editie van Hellinga vermeld, uitgebreid met twee niet in de inhoudsopgave van Pg voorkomende hoofdstuktitels:

(Cap. xl) Hoe reynert *ende* ysegrym begonnen te campen xcvi

en

(Cap. xxiii) Hoe die coninc feest hielt *ende* hoe lapreel *dat* canijn
den coninc clagede ouer reynaert xlv

Logeman begint ten opzichte van Leeu met de foliumnummering pas vanaf A3v. (Leeu A3v = Logeman A1v) zodat de editie uit 1892 steeds twee folia achter blijft ten opzichte van Pg.

De aanpassingen van Logeman zijn in strijd met het strikt diplomatisch afschrijven. Vanwege de uitgebreide verantwoording van Muller en de nauwgezette toelichting in de voetnoten door Logeman zijn deze echter niet als afwijkingen opgenomen de lijst van afwijkingen. Inconsequenties ten opzichte van de verantwoording van Muller zijn wel als afwijkingen aangemerkt.

Een terecht in het licht gezonden uitgave

De editie van Muller & Logeman verschijnt in 1892 bij de uitgeverij Tjeenk Willink te Zwolle, die later ook de editie van Hellinga in 1952 op de markt brengt. Afgaande op de met de hand geschreven mededeling op de rectozijde van het tweede schutblad heeft Verdam deze editie van de bewerkers, Muller & Logeman, persoonlijk ontvangen. Muller & Logeman openen hun editie met een prachtige negentiende-

eeuwse volzin: 'Bij het in 't licht zenden dezer uitgave zij vermeld...', waarna zij vermelden dat de tekst (Pg) werd vergeleken met de Engelse vertaling van *Reynaerts historie* van William Caxton. Muller is verantwoordelijk voor de inleiding en de aantekeningen, Logeman voor het hoofdstuk over Caxtons Engelse vertaling *The history of Reynard the Fox* en het afschrijven van Pg. Muller & Logeman gebruiken voor de Middel nederlandse teksten de oudste bekende druk, Leeu 1479 (Pg), die berust in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, en het toentertijd aan professor Alphons Willems te Brussel toebehorende exemplaar van Van der Meer 1485 (Pd). Logeman gebruikt voor de Engelse editie, die voor het eerst werd uitgegeven in 1481, de uitgave van professor Arber (Londen 1878). Na dit informatieve *Voorbericht* opent Muller de uit vijf hoofdstukken bestaande inleiding met een overzicht van de jongere bewerkingen van de *Reynaert*. Hij start bij de Latijnse vertaling *Reynardus Vulpes* uit 1473 en eindigt bij de Noord-Nederlandse en Zuid-Nederlandse volksboeken. Bij de bespreking van de incunabelen, Pg en Pd, staat Muller lang stil bij de vraag of Pg de legger is geweest van Caxtons vertaling of dat beide bronnen teruggaan op een niet overgeleverd handschrift of druk die hij met 'p' aanduidt. Dan bespreekt Muller in het tweede hoofdstuk de omzetting van de verzen in *Reynaert historie* (B) in proza en de ingrepen van de prozaïst in de tekst. In het derde hoofdstuk worden door Muller uitgebreid de incunabelen Pg en Pd alsmede de herdruk van Suhl uit 1783 besproken. Hierna leidt Muller in hoofdstuk 4 de uitgave van hemzelf en Logeman in en geeft hij een zeer nauwkeurige uiteenzetting van de wijze van uitgeven waardoor, zoals hierboven vermeld, veel afwijkingen in de editie van Muller & Logeman verantwoord zijn en niet als 'fouten' gerekend konden worden. Logeman behandelt in het vijfde hoofdstuk de Engelse vertaling door William Caxton. Dan volgt de tekst van Pg met in de voetnoten opmerkelijke varianten in Pd en de verantwoording van de door Logeman aangebrachte emendaties. In de aantekeningen, die na de tekst volgen, geeft Muller uitleg van woorden en plaatsen die niet duidelijk zijn en wordt door vergelijking van Leeu 1479 met *Reynaerts historie* (B), Plantijn 1564 en de uitgave van Caxton door de bezorgers geprobeerd de oorspronkelijke lezing in de niet overgeleverde prozatekst (p) op te sporen. De editie van Muller & Logeman is wat de inleidingen als wat de tekst zelf betreft zeer nauwkeurig. Hoewel bepaalde inzichten inmiddels zijn achterhaald, is met name de tekst (Pg) goed bruikbaar voor de Reynaertonderzoeker.

Afwijkingen in de editie van Sabbe 1924 (Plantijn 1566)

Sabbe wil een zo getrouw mogelijke herdruk maken. In het voorbericht schrijft hij: dat het boekje een 'fac-simile-druk'¹³² is en 'geen anastatische reproductie'¹³³. 'Het formaat en de bladschikking werd zooveel mogelijk behouden en de letters [...] gelijken goed op die welke Plantin gebruikte.' (Sabbe 1924: VIII). Nergens is sprake van het aanbrengen van emendaties in de tekst. Het boekje is opnieuw gezet maar tijdens dit proces is een aantal afwijkingen ingeslopen.

Herman Teirlinck noemt deze 'fac-simile-uitgave' een 'merkwaaardige herdruk'. Teirlinck vergeleek de herdruk van Sabbe en Willems met het tweede, in een door hem in 1933 in de boekenkast van de graaf de Hemricourt de Grunne gevonden exemplaar van H1566. Bij de bespreking van de editie van Sabbe en Willems wijst Teirlinck op enkele onvolkomenheden. Hij trof zetfouten, letterverspringingen, verschuivingen, foutieve aansluitingen en verkeerd overgenomen verbindingstekens

aan. Daarnaast stelde hij verkeerde katernsignaturen en custoden vast (Teirlinck 1933: 325-327). Teirlinck is wat zijn constatering over de verkeerde katernsignaturen en custoden betreft te snel met zijn oordeel. Het gaat slechts om één verkeerde katernsignatuur en één ontbrekende custode. De editie van Sabbe is door mij vergeleken met het exemplaar dat in München berust. Wat bleek? Sabbe heeft zeer getrouw de fouten in H1566 overgenomen. In de uitgave van Plantijn ontbreekt de katernsignatuur A5, B3 moet zijn C3 en E3 moet zijn F3. Sabbe maakt in zijn editie alleen een fout in katern K. In zijn editie ontbreekt de katernsignatuur op K4, op K5 staat ten onrechte K4, dit moet K5 zijn. Ook wat de verkeerde custoden aangaat, is Teirlinck te voorbarig met zijn constatering. Het betreft alleen de ontbrekende custode op E5v. Sabbe heeft zeer precies de foutieve custoden getranscribeerd en de ontbrekende custodes niet weergegeven. Menke laat zich ook kritisch uit over de herdruk van 1924. Hij spreekt over de 'fehlerhafter typographischer Nachdruck des Münchener Exemplar' (Menke 1992: 118).

Tijdens de transcriptie van Plantijn 1566 (H1566) werd de editie van Sabbe door mij vergeleken met H1566. Er werden 214 afwijkingen aangetroffen, 138 in de Nederlandse tekst, 76 in de Franse tekst.

De veelvuldige maar consequente foutieve weergave in de Nederlandse tekst van de *t* met het weglatingsteken ('*t* of *t̄*), afhankelijk van het woord waaraan het gekoppeld moet worden, is opvallend: *t̄selue* (H1566) > *t selue*; *maeck't* (H1566) > *maeck 't*. De *U* en de *V* in de Nederlandse tekst worden door Sabbe aangepast aan de twintigste-eeuwse schrijfwijze: *NV* > *NU*; *DVrend* > *DUrende*. De lettertypes textura en italiek, die Plantijn in 1566 gebruikt voor de hoofdttekst, bevat slechts één letter voor de kapitalen *V* en *U*, namelijk de *V*. Ook de kapitaal *I* transcribeert Sabbe volgens de gangbare spelling in de twintigste eeuw. De *I* zet hij over in een *I* of een *J*.

Deze consequente afwijkingen, *t* met het weglatingsteken ('*t* of *t̄*) en de foutieve weergave van de kapitalen *V* en *I*, zijn niet opgenomen in de lijst van afwijkingen. In de hoofdstukaanduidingen in de Middelnederlandse tekst, die in romein zijn gezet, wordt de *w* uit de onderkast soms als *vv* (dubbele *v*) en soms als *w* door Sabbe getranscribeerd. De romeinletter in H1566 kent voor de *w* in de onderkast alleen *vv* (dubbele *v*). De kapitaal *W* wordt wel gebruikt. Ook deze inconsequentie van Sabbe is niet als afwijking opgenomen in de lijst.

Ware liefhebbers

De editie van Sabbe verschijnt in 1924 als een herdruk van de uitgave van Plantijn uit 1566 bij de uitgeverij van het Museum Plantin-Moretus te Antwerpen. De druk van Plantijn uit 1566, die bewaard wordt in de Bayerische Staatsbibliothek in München, ligt ten grondslag aan de door Maurits Sabbe en Leonard Willems bezorgde herdruk. Sabbe opent met de titelpagina in kleur (rode en zwarte drukletters) en de afbeelding waarop Koning Nobel omringd door dieren te zien is. Dan volgt een pagina uit de uitgave van Plantijn 1564 (H7v). Ik kon niet vaststellen of het hier facsimiles betreffen of zeer goed geslaagde nabootsingen. Het boek dat ik raadpleegde is, net als de editie van Martin uit 1876 die Verdam aan de Leidse Universiteit schonk, 'historisch'. Op het schutblad, dat tussen de titelpagina uit 1566 en de titelpagina uit 1924 is tussengevoegd, staat in blauwe inkt 'Prof. Dr. J.W. Muller' gestempeld. Het voorwerk³⁴ in de editie van Sabbe is tweetalig. Op de versozijden staat de Nederlandse tekst, op de rectozijden de Franse tekst. In het voor-

bericht vermeldt Maurits (Maurice) Sabbe, conservator van het Museum Plantin-Moretus in Antwerpen, dat de bekende Plantijnuitgave uit 1566 lang zoek is geweest. Het was Leonard Willems die het tot dan toe enig bekende exemplaar vond in de Bayerische Staatsbibliothek in München (Willems 1911: 217, voetnoot 2). Dit exemplaar is gebruikt bij de totstandkoming van de editie van Sabbe. Sabbe motiveert zijn uitgave vanwege de 'grote zeldzaamheid' en het 'onloochbaar belang voor de Reynaert-studie'. Dan volgt een inleiding door Leonard Willems. Hierin wordt de geschiedenis van het stemma van de *Reynaert* kort samengevat, gaat hij even in op de toen lopende polemiek over de twee auteurs (Willem en Arnout) om vervolgens uit te komen bij de bespreking van de Plantijnuitgave uit 1566. Daarna bespreekt Willems in het kort het hectische leven van Florianus, die door Plantijn gevraagd is de Franse vertaling te bezorgen. Even staat Willems stil bij de aanpassingen van Plantijn in de tekst om de katholieke censuur te omzeilen waarna, ondanks de ingrepen van Plantijn, het boek toch op de index wordt geplaatst. Willems vermeldt ook de totstandkoming van de houtsneden in H1566, maar maakt daar een vergissing. Hij meent dat er in totaal 43 houtsneden zijn opgenomen waarvan 18 herhalingen. Ook Debaene (1977: 154) en Van Daele (2000: 108) gaan ten onrechte uit van 43 houtsneden en 18 herhalingen. In H1566 zijn weliswaar 43 houtsneden afgedrukt maar, met de titelpagina meegerekend, zijn er slechts 3 herhalingen (zie ook Menke 1992: 118). De tekst van H1566 is door Sabbe, zoals in de bron, gedrukt in twee kolommen met op de verso zijden in de eerste kolom de Franse en in de tweede kolom de Nederlandse tekst. Op de recto zijden staat in de eerste kolom de Nederlandse en in de tweede kolom de Franse tekst. Ook de 43 houtsneden van Geoffrey Ballin (die zijn gesneden door Jehan de Gourmont HR) zijn opgenomen in deze uitstekend verzorgde editie. Gezien het betrekkelijk aantal kleine fouten is de editie nog goed bruikbaar. Wel moet men bedacht zijn op de afwijkingen die hierboven zijn vermeld.

Afwijkingen in de editie van Roossens 1981 (Hz1651)

Roossens geeft in zijn verantwoording van zijn tekstuitgave aan dat hij enkele emendaties heeft aangebracht in zijn editie die hij stilzwijgend oplost. Het betreffen volgens hem 'duidelijke zetfouten'. Hij onderscheidt daarin de volgende categorieën: aaneenschrijvingen, samenstellingen die in twee delen uiteenvallen, en kapitalen. Roossens normaliseert aaneenschrijvingen, bijvoorbeeld: *nietgheklaeght* (Hz1651 A3va30) wordt *niet gheklaeght* (6/27). (De cijfers met een slash geven de pagina en de door mij aangebrachte regelnummering per pagina aan in de tekstuitgave van Roossens.) Samenstellingen die in twee delen uiteenvallen, voegt hij samen tot één woord: *loos heydt* (G3vb17) > *loosheydt* (141/97). Kapitalen die worden vergeten of die voorkomen waar zij niet thuis horen, past hij naar eigen inzicht aan: *TYbaert* (C1ra29) > *Tybaert* (38/32). Ook past hij 'vergeten aanhalingstekens' aan 'die er in de kontekst van het hele werk toch moesten staan.': *Den boosen* (Hz1651 D2r5) > *'Den boosen* (65/04). Het door Roossens aangehaalde voorbeeld over de uiteengevallen samenstellingen is niet in overeenstemming met de parallelle plaats in H1651. Op deze plaats is in H1651 geen samenstelling uiteengevallen. Er staat *loosheydt* (G3vb17). Bovendien klopt de door hem opgegeven kapittel-aanduiding niet: *XXIV* (G3r7) > *XIV*. De bovenvermelde verantwoorde emendaties zijn niet als afwijkingen gerekend.

Naast de emendaties komen in de teksteditie een aantal aanpassingen voor die Roossens niet verantwoordt. Zo transcribeert Roossens de *t* met een weglatingsteken (*t'* en *'t*) als *hoe t' ginck* en *in 't werck*. In Hz1651 worden deze afgedrukt als: *hoe t'ginck* en *in't werck*. Aangezien Roossens hierin consequent is, zijn deze emendaties niet in de lijst opgenomen. Roossens is ook consequent in de weergave van de kapitaal *I*. Hij transcribeert de kapitaal *I* in een *I* of in een *J* volgens de moderne schrijfwijze. Dit is niet in overeenstemming met het lettertype (textura) waarin de verhaalttekst van Hz1651 is gezet. De textura kent slechts alleen de *I* voor de kapitalen *I* en *J*. Ook deze consequente aanpassingen zijn niet als afwijkingen opgevat. De derde persoon enkelvoud *u* zet Roossens soms om in *U* (11/04). Omdat Roossens deze emendatie niet verantwoordt, wordt, indien ten onrechte een hoofdletter *U* is geplaatst, dit als een afwijking meegeteld.

De editie met de minste afwijkingen

De tekstuitgave die Walter Roossens in 1981 bezorgt van Hz1651 is door hem samengesteld om de graad van licentiaat in de Germaanse filologie aan de Universiteit van Leuven te verkrijgen. Roossens gebruikt het exemplaar dat berustte in de abdij van de Norbertijnen in Postel in België. Het boekje is aan het begin van de jaren tachtig van de twintigste eeuw uit de abdij verdwenen (Menke 1992: 158). Roossens is hier niet verantwoordelijk voor. Het door hem gebruikte exemplaar is hoogstwaarschijnlijk afkomstig uit het voormalige bezit van de hertog van Arenberg. Voor mijn editie maakte ik gebruik van het exemplaar dat berust in de Zentral Bibliothek in Zürich. Gezien een aantal opmerkingen van Roossens in de voetnoten is het exemplaar in Zürich niet gelijk aan het exemplaar dat zich in Postel bevond. In een voetnoot in de tekstuitgave van Roossens staat dat de *o* in *bevro'en* (B3ra12) in de originele uitgave horizontaal is doorgestreept. Dit is niet het geval in het exemplaar dat bewaard wordt in Zürich. Volgens Roossens ontbreken er drie letters in: *lijfff* (Er3v20). In het exemplaar dat in Zürich berust staat *lijff*. Ten slotte geeft Roossens aan dat op H1r de beginletters van vier regels ontbreken (H1ra1-4). De beginletters van de betreffende regels in het exemplaar dat in Zürich berust zijn goed te lezen. De huidige onrechtmatige (?) eigenaar van het exemplaar dat zich in Postel bevond is hiermee gewaarschuwd. De 153 pagina's tellende tekstuitgave van Roossens is, als onderdeel van een proefschrift, uitgegeven als een enkelzijdig gestencilde uitgave op A4 formaat. Ik kreeg deze editie in bruikleen van Rik van Daele waardoor het voor mij mogelijk was de gehele tekst van H1651 te scannen. De verantwoording is door Roossens kort gehouden, nog geen anderhalve pagina tekst met veel witregels en regelafstand anderhalf. Roossens verwijst aan het begin van zijn verantwoording naar een uitvoerige beschrijving van het origineel in deel I. De tekst is, in tegenstelling tot de bron die in twee kolommen is gezet, uitgetypt in één tekstblok, ook met regelafstand anderhalf. Roossens heeft zelf een regelnummering aangebracht. Dit doet hij per 'Capittel'. In de linkermarge geeft hij steeds, als verwijzing naar de bron, de paginanummering uit H1651 en per pagina de kolomaanduiding aan, bijvoorbeeld P. 6, kol. 1. De katernsignaturen uit H1651 neemt Roossens niet over. Als extra heeft Roossens de houtsneden uit de bron gekopieerd en deze zoveel mogelijk overeenkomstig de bron in de tekst geplaatst. In voetnoten verantwoordt Roossens soms een emendatie of geeft hij opmerkelijke zaken aan, bijvoorbeeld zoals de hierboven al vermelde constatering dat 'de o in

bevro'en (B3ra12) in de originele uitgave horizontaal is doorgestreept.' Voor zover ik kan nagaan is de tekstuitgave van Roossens de enige editie van H1651. Menke kondigt in zijn *Bibliotheca Reinardiana* de uitgave van een facsimile van H1651 aan, maar deze is nooit verschenen (Menke 1992: 158). Menke heeft mij tijdens een bezoek aan hem in Kiel in mei 2006 gezegd dat hij daar niet aan toe gekomen is en dat hij afziet van het maken van het facsimile. Menke heeft geen exemplaar van Van Dort maar slechts een microfilm van de editie die berust in Zürich.

De tekstuitgave van Roossens is zeer betrouwbaar en bevat de minste afwijkingen van de gebruikte edities, slechts 55. Vanwege het doel van deze tekstuitgave, bijlage bij een proefschrift, zal de uitgave van Roossens echter moeilijk beschikbaar zijn.

Tot besluit

Tijdens mijn onderzoek had ik vaak de ervaring met echt historisch onderzoek bezig te zijn. De bronnen, waarvan één in Amerika terechtgekomen is en de overige verspreid zijn in Europese bibliotheken, zijn stuk voor stuk unieke exemplaren die talrijke bekende Reynaertonderzoekers in hun handen hebben gehad (o.a. Suhl, Serrure, Alphons Willems, Leonard Willems, Muller, Logeman, Sabbe, Hellinga). De edities die in de Leidse Universiteitsbibliotheek bewaard worden, waren ooit in het bezit van Muller en Verdam, grote namen in de historische letterkunde. Ik kon gebruik maken van de moeizame arbeid en ervaring van illustere voorgangers.

Het is daarom met respect dat de in de edities aangetroffen afwijkingen in de bijlagen in deze editie zijn opgenomen. Het gaat om edities door pioniers, waaronder twee Duitstalige editoren, op het gebied van Middelnederlandse tekstbezorging. De kennis van het Middelnederlands was, toen de edities gemaakt werden, nog niet zo ver gevorderd als in onze dagen (zie bijvoorbeeld de door Muller geschreven verantwoording in de editie Muller & Logeman (Muller 1892: XXXVI-XLI)). Bovendien hadden de editoren niet de beschikking over de digitale hulpmiddelen waarover wij thans kunnen beschikken. Het betreffen vaak kleine onnauwkeurigheden zoals het niet cursief afdrukken van een *n* of het omzetten van een *v* in een *u*. De teksten worden op geen enkele plaats inhoudelijk aangetast.

Vaak wordt in de vakliteratuur aangegeven dat een editie 'niet foutloos is' of dat een editie 'veel fouten bevat'. Nergens echter kan men informatie vinden over het aantal, de ernst en de aard van de afwijkingen. Met de bijlagen wordt een inzicht verschaft in de hoeveelheid afwijkingen per editie. Ook geven de bijlagen een indruk over de kwaliteit van de edities.

Moeten de bestaande edities nu als curiosa voorgoed opgeborgen worden? Natuurlijk niet. De edities zijn, met inachtneming van de hierboven vermelde afwijkingen en op de editie van Suhl na, stuk voor stuk goed bruikbaar, zeker als men de afkortingen stilzwijgend oplost en kennelijke zet- en spellingsfouten herstelt. Beter is het natuurlijk om de nieuwe editie aan te schaffen. Men kan dan de afwijkingen in de edities die men in bezit heeft, met behulp van de uitgebreide lijsten, handmatig verbeteren. Zelf heb ik de afwijkingen in een exemplaar van de editie van Hellinga uit 1952, die ik in mijn bezit heb, met potlood aangegeven en verbeterd. Bij mij staat nu voor wat Pg en Pd betreft een foutloze 'Hellinga' op de plank.

Noten / verklaringen

1. Met dank aan Wim van Anrooij, Willem van Bentum, Miriam Grootcholten, Hettie Staats en Paul Wackers voor de aanvullingen en correcties.
2. Synoptische editie: een uitgave waarin overeenkomende passages uit verschillende bronnen naast elkaar geplaatst zijn.
3. Diplomatische editie: een uitgave waarin de teksten volkomen gelijk aan het origineel zijn afgedrukt in moderne lettertekens.
4. Transcriptie: weergave van letters of tekens uit een bepaald stelsel in die van een ander stelsel, of van klanken in schrifttekens. In ons geval het omzetten van oude letters in moderne letters waardoor de teksten leesbaar zijn voor de moderne lezer.
5. Beschrijven in autopsie: het beschrijven van een bron die men daadwerkelijk in handen heeft.
6. Adapteren: het aanpassen of bewerken van een tekst.
7. Externe collatie: de vergelijking van een afschrift met het origineel of van verschillende handschriften of drukken van één tekst.
8. Emendatie: een in een tekst door een editeur aangebrachte verbetering.
9. Codex: een handschrift (met name in een band bijeengehouden). Hellinga bestudeerde aanvankelijk alleen codices; pas later ging hij zich ook interesseren voor gedrukte bronnen.
10. Translitteratie: het letter voor letter weergeven van tekens uit het ene schrift in het andere.
11. Abbreviatuur: een afkorting.
12. Incunabelen: de eerste drukken, ook wel wiegendrukken genoemd, die na de uitvinding van de boekdrukkunst (door Johannes Gutenberg omstreeks 1455) tussen ca. 1455 en 1500 gedrukt zijn.
13. Los zetsel: tot woorden en regels gezette letters, gezet werk, dat enigszins losgeraakt is doordat het touw dat om het zetsel is gewonden en het zetsel bijeen moet houden, te losjes is gewonden.
14. Filoloog: een wetenschapper die zich bezighoudt met (de verklaring van) de taal en letteren van een volk, vaak in samenhang met de cultuurgeschiedenis.
15. Legger: eigenlijk een reeds bestaande middeleeuwse tekst waarvan de kopiïsten in een scriptorium afschriften maakten. Suhl gebruikte de druk van Van der Meer uit 1485 als 'legger' voor zijn editie.
16. Met *Reynaert* wordt bedoeld: zowel alle bronnen van *Van den vos Reynaerde* als alle bronnen van *Reynaerts historie*.
17. Sigle: om precies vast te stellen om welke bron het gaat, zonder steeds weer de gehele titel te herhalen, geeft men met behulp van hoofdletters aan welke bron bedoeld wordt. In de Reynaertstudie zijn de siglen zeer bekend. Iedere ingevoerde Reynaertonderzoeker weet dat met A het Comburgse handschrift (*Van den vos Reynaerde*) wordt bedoeld en met B het Brusselse handschrift (*Reynaerts historie*).
18. Concorderen: het naast elkaar plaatsen van overeenstemmende passages uit verschillende bronnen.
19. Tilde: een dwarsliggend streepje boven een klinker of medeklinker dat aangeeft dat er hier sprake is van een afkorting, bijvoorbeeld *vā* = *van* of *conic* = *coninc*.
20. Initiaal: een grote, in meerdere of mindere mate versierde beginletter in een handschrift en, in navolging daarvan, ook in gedrukte teksten.
21. Paragraafteken: een teken dat het begin van een nieuwe passage in een tekst aanduidt. Dit teken, een omgekeerde P (¶) komt vooral voor in handschriften, maar werd een tijdlang ook nog gebruikt in de incunabelen.
22. De versozijde van een pagina: de ommezijde, achterzijde van een blad (bij een opengeslagen boek is dat de linkerpagina), de rectozijde de voorzijde van een blad.
23. Kritische uitgave: een uitgave waarin kritiek geleverd wordt op de overlevering van de tekst, dus met aanwijzing en verbetering van fouten.
24. Stemma: een stamboom die het verband tussen verschillende (versies van) handschriften en gedrukte bronnen illustreert.
25. Kapitaal: hoofdletter.
26. 'Letter in onderkast': een kleine letter. De letterkast is een bak waarin zich de gewone letters bevinden en die op de hellende bok of de werktafel vlak voor de zetter staat. De onderkast bevindt zich onder de bovenkast, die verder van hem af staat.

27. Vlakdruk: het aanbrengen van inkt op platen die chemisch bewerkt zijn zodat bepaalde beeldgedeelten (de letters) inkt vasthouden. Hoogdruk is het rechtstreeks drukken van teksten met behulp van loden letters (of van afgietsels daarvan).
28. Katersignatuur: een letter en een cijfer aan de voet van de bladen op de rectozijden van een boek om de volgorde daarvan aan te geven. De letter geeft het katern aan, een cijfer het blad (niet de bladzijde). Deze katersignaturen zijn bedoeld voor de binder zodat hij de vellen papier goed kan vouwen tot katernen en in de juiste volgorde kan binden.
29. Custode: de eerste lettergreep van de volgende bladzijde die in vroegere drukken als vervolg- of merkteken onder aan een bladzijde werd geplaatst.
30. Interpunctie: het plaatsen en de wijze van plaatsen van leestekens.
31. Rubriceren: het met rode inkt aanbrengen van beginkapitalen (hoofdletters). Dit gebruik, bekend uit de handschriften, werd na de uitvinding van de boekdrukkunst ook in de incunabelen nog toegepast.
32. Facsimile: nauwkeurige nabootsing, een reproductie, in 't bijzonder van handschriften en prenten.
33. Anastatische druk: een herdruk waarbij de tekst niet opnieuw gezet, maar op stenen of zinken platen overgebracht is en daarmee gedrukt of fotomechanisch vermenigvuldigd wordt.
34. Voorwerk: wat aan het eigenlijke boekwerk voorafgaat (voorplaat, titel, voorbericht, inleiding, soms ook de inhoudsopgave).

Gebruikte literatuur

Bronnen

- Leeu, Gheraert, *Die hystorie van Reynaert die vos*. Gouda: 1479. Koninklijke Bibliotheek Den Haag, signatuur 169 G98.
- Meer, Jacob Jacobuszoon van der, *Die hijstorie van reijnaert die vos*. Delft 1485. Henry E. Huntington Library, San Marino/Californië USA, signatuur: 100244 (PR 8873.5).
- Mesens, Jacob, *'t Vonnis der dieren, over Reynaert den vos oft spiegel der archlisticheydt. Waer-inne beschreven wordt het leven vanden vos, ende aff-beldinghe vande hypocriten. etc.* Antwerpen 1651. Zentral Bibliothek Zürich, signatuur: Gal.XXV 1793.
- Plantijn, Christoffel, *Reynaert de vos. Een seer ghenuechlijcke en de vermakelijcke historie, met haer moralisatien ende corte wtlegghingen*. Antwerpen 1564. Universitätsbibliothek Freiburg, signatuur: E 7963 (Rara).
- Plantijn, Christoffel, *Reynaert de vos. Een seer ghenouchlicke ende vermakelicke historie: in Franchoyse ende neder Duytsch. Reynier le renard. Histoire tresioyeuse et recreatiue, en François et bas Alleman*. Antwerpen 1566. München, Bayerische Staatsbibliothek, signatuur: Rar. 714.
- Plantijn, Christoffel, *Reynaert de vos. Een seer ghenouchlicke ende vermakelicke historie: in Franchoyse ende neder Duytsch. Reynier le renard. Histoire tresioyeuse et recreatiue, en François et bas Alleman*. Antwerpen 1566. Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, signatuur LP 3678 A.
- Schinckel, Bruyn Harmansz, *Van Reynaert die vos een seer genoechlijcke ende vermakelijcke historie met haer moralisatien ende korte wtlegginghen voor die capitellen gestelt van nieus oversien ende verbeteret. Met schoone figueren gheciert*. Delft 1589. Fotokopieën van het exemplaar uit de voormalige collectie van G.J. Jaspers uit Aerdenhout. Er werd gebruik gemaakt van kopieën die ter beschikking zijn gesteld door P. Wackers en H. Menke.
- Verdussen, Hieronymus, *Reynaert den vos, oft der dieren oordeel. In het welck door coninck Lion ende sijne heeren, de schalckheydt van Reynaert den vos, ondersocht ende gheoordeelt. t'Verhael seer ghenuchelijck ende profijtigh morale beditselen mede-brenghende*. Antwerpen 1695-1713?. Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, signatuur: 1514 G 1.

Edities

- Buitenrust Hetteema, F. & H. Degering, *Zwolsche herdrukken no. 18 Van den Vos Reynaerde. Tweede herziene druk. Uitgegeven naar het Comburgse en Darmstadse handschrift door Dr. F. Buitenrust Hetteema naar het Dyckse handschrift door Dr. H. Degering*. Zwolle, 1921.
- Editions Libro-Sciences, *Reynaert de vos. Een seer ghenouchlicke ende vermakelicke historie: in Franchoyse ende neder Duytsch. Reynier le renard. Histoire tresioyeuse et recreatiue, en François et bas Alleman*. Antwerpen 1566. Een fotomechanische herdruk van de uitgave van Plantijn 1566. Brussel, 1989.
- Hellinga, W.Gs, *Van den vos Reynaerde. I teksten. Diplomatisch uitgegeven naar de bronnen vóór het jaar 1500*. Zwolle, 1952.
- Martin, Ernst, *Das niederländische Volksbuch Reynaert de vos nach der Antwerper Ausgabe von 1564 abgedruckt mit einem Facsimile des Titels*. Paderborn, 1876.
- Muller, J.W. & H. Logeman, *Die hystorie van Reynaert die vos, naar den druk van 1479, vergeleken met William Caxton's Engelse vertaling, met inleiding en aantekeningen*. Zwolle, 1892.
- Roossens, Walter, *Studie en tekstuitgave van 't Vonnis der dieren, over Reynaert den vos oft spiegel der archlisticheydt. Deel II: tekstuitgave*. Leuven, 1981.
- Sabbe, Maurits & Leonard Willems Az., *Reynaert de vos: herdruk van de Plantijnsche uitgave van 1566 met een voorbericht van Maurits Sabbe en een inleiding van Leonard Willems Az.* Antwerpen, 1924.
- Suhl, Ludwig, *Die historie van reynaert de vos. Nach der Delfter Ausgabe von 1485*. Lubeck/Leipzig, 1783.
- Verzandvoort, E. & P. Wackers, *Reynaert den vos oft Der dieren oordeel. Facsimile van het rond 1700 in de drukkerij van Hieronymus Verdussen vervaardigde volksboek*. Antwerpen/Apeldoorn, 1988.

Secundaire literatuur

- Bouwman, André, *Zestig jaar filologie. Jacob Wijbrand Muller (1858-1945)*, in: *Der vaderen boek. Beoefenaren van de studie der Middelnederlandse letterkunde*. Onder redactie van Wim van Anrooij, Dini Hogenelst en Geert Warnar. Amsterdam, 2003.
- Campbell, M.F.A.G., *Annales de la Typographie Néerlandaise au XVe siècle*. Den Haag, 1874.
- Debaene, L., *De Nederlandse volksboeken. Ontstaan en geschiedenis van de Nederlandse prozaromans gedrukt tussen 1475 en 1540*. Hulst, 1977 (eerste druk 1951).
- Hellinga, W.Gs, *Principes linguistiques d'édition de textes*, in: *Lingua*, 3 (1952-1953), p. 295-308.
- Hellinga, W.Gs & P.J.H. Vermeeren, *Codicologie en filologie XIII. Collatie*, in: *Spiegel der letteren*, 8 (1964-1965), p. 31-37.
- Janssens, Jozef & Rik van Daele, *Reinaerts streken. Van 2000 voor tot 2000 na Christus*. Leuven, 2001.
- Mathijssen, M., *Naar de letter. Handboek editiewetenschap*. Den Haag, 1997.
- Menke, Hubertus, *Bibliotheca Reinardiana. Teil I: die europäischen Reineke-Fuchs-Drucke bis zum Jahre 1800*. Stuttgart, 1992.
- Rijns, Hans, *Hellinga II? Een synoptische uitgave van de Nederlandse Reynaertedities van 1500 tot 1700*, in: *Tiecelijn*, 14 (2001), p. 57-59.
- Teirlinck, Herman, *Een tweede exemplaar van de Plantiniaansche Reinaert-uitgave (1566) ontdekt*, in: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Nederlandse Taal en Letterkunde*, Gent, 1934.
- Willems, Leonard, *Reinaerdina VII. Nog eene onbekende Nederlandsche bewerking van den Reinaert*, in: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal en Letterkunde* XXX, Leiden, 1911. Over het gevonden exemplaar van Plantijn uit 1566, zie p. 217, voetnoot 2. Over het exemplaar van Segher van Dort uit 1651, zie p. 216-223.

■ Rik van Daele en Willy Feliërs***Het Reinaartje van Theo van de Goor***

Begin 2006 zagen wij bij het Zeeuws-Vlaamse antiquariaat Secundus in Ter Hole een merkwaardig en uniek boek: *Het Reinaartje* van de Nederlandse kunstenaar Theo van de Goor. De publicatie, die het midden houdt tussen een boek en een kunstmap, werd in eigen beheer uitgegeven (Eindhoven, 2005). De oplage van de prenten is 50 stuks, maar er werden er slechts 25 met de hand ingebonden door het Boek-Bindatelier Koningsoord te Berkel-Enschot voor de handel. Het werk oogt fraai in verguld rood linnen band in een linnen slipcase met twaalf eenzijdig op rectzijde bedrukte bladen van 29 x 21 cm. Het Reynaertvignetje op het voorplat is van de hand van de kunstenaar. Na een geëst inleidend gedicht van Peter Everaers vinden we tien etsen van Theo van de Goor, die de titel-ets met de hand bijkleurde. Alle etsen zijn genummerd en gesigeneerd en door de kunstenaar zelf gedrukt op de kleine pers van het Grafisch Atelier Daglicht te Eindhoven op BFK Rives 250 grams etspapier met scheprand. Zijdepapier beschermt de etsen. Dit prachtwerk is niet de eerste Reynaertuitgave van de kunstenaar. Het is ook niet zijn eerste publicatie. In 1998 verscheen het etsenboek *Het prentenboek van de duivel*. Sindsdien gaf hij verschillende etsenboeken in eigen beheer uit.

Graficus Theo van de Goor

De Eindhovense graficus Theo van de Goor (geboren in Sevenum op 2 juli 1954) schildert, etst en maakt kleine beschilderde objecten. Tussen 1971 en 1976 volgde hij een lerarenopleiding tekenen te Tilburg en nadien (tot 1978) bekwaamde hij zich verder aan de Jan van Eyck Academie van Maastricht. In de jaren 80 volgden solo-exposities in Deventer, Eindhoven, Enschede met grote uitstappen naar de Verenigde Staten (The International Bookstore in Morgantown, Virginia) en Japan (een selectie in het Suntory Museum in Tokyo).

In de jaren 90 kon zijn werk bekeken worden in Roosendaal, Hengelo, Alkmaar, Amsterdam en Breda. In de Amsterdamse galerie The Living Room exposeerde hij ondertussen driemaal: in 1998 met *Het gevecht met de Engel*, in 1999 met *Accrochage* en in 2001 met *Blij bedrijf*. In 2000 toonde het Centrum Beeldende Kunst De Krabbedans in Eindhoven een overzichtsexpositie van *Kleine objecten 1983-1993*. De lijst deelnames aan groepsexposities is indrukwekkend lang (o.a. met werk in Belgische tentoonstellingen in Sint-Truiden, Hooglede en Denderleeuw). Vaak komt een band met het boek of de taal in de titels van de tentoonstellingen naar boven (*Eye Love Books* in het S.B.K. te Amsterdam in 1999, *Het woud dat hoort, het veld dat ziet* in het Grafisch atelier Den Bosch en *Airbag: De Toren van Babel* in de Artotheek van Schiedam). Werk van Theo van de Goor wordt uitgeleend in de artotheken van o.a. Utrecht, Maastricht, Deventer, Amsterdam, Eindhoven, Breda, Zwolle, Alkmaar, Almelo, Arnhem en Den Bosch en bevindt zich in de collecties van de steden Amsterdam en Eindhoven en de Rijkscollectie. Tot slot is ook werk te vinden in de bedrijfscollectie TPG Post Kunstcollectie in Den Haag en in vele privécollecties.

Van 3 juni tot 10 september 2006 stelt hij tentoon met *Etsenboeken* in Museum De Wieger in Deurne (NL). Vanaf 10 juni 2006 is zijn werk te zien op de tentoonstelling *Hommage aan Couperus* in het Couperuseum in Den Haag.

Naast de kleine objecten zijn de etsenboeken, veelal geïnspireerd op literaire teksten, Theo van de Goors handelsmerk geworden: o.a. *Het prentenboek van de duivel* (1998), *Van den vos Reynaerde* (2004), *De Berg van Licht* (2004, naar Couperus), *Een droom die niet gedroomd werd. Allusies op het werk van Paul van Ostaïjen*. (2004) en nu *Het Reinaartje*, telkens in kleine oplagen van 50 exemplaren.

Etsenboek over Reynaert de Vos

Theo van de Goor werkt uitdrukkelijk figuratief en vanuit de fantasie. Zijn werk is ook vaak autobiografisch. De waarnemingen van zijn omgeving worden via associaties op papier gezet. Zijn tekeningen ontstaan uit herinneringen, fantasieën en associaties. Van de Goors tekeningen en etsen kenmerken zich door speelsheid en oorspronkelijkheid.

Toen Theo van de Goor een jaar of zeven was (in 1961) schreef hij in een school-schriftje een Reynaertverhaal en hij tekende er de dieren die hij van de boerderij kende bij. Hij vermoedt dat een leerkracht op school of iemand van de scouting het verhaal heeft verteld.

Een aantal jaren geleden kwam hij in de bibliotheek weer een Reynaertboek tegen en toen is het idee ontstaan om Reynaertetsen te maken naar analogie met zijn *Duivelsboek*. Na een eerste ontstond ook een tweede Reynaertboek met etsen. Momenteel is hij ook met olieverf in de weer met Reynaert als inspiratiebron. Vooral de taal in de Reynaert spreekt Theo erg aan. De teksten roepen allerlei beelden bij hem op. Als tekstuele bron bij het maken van zijn Reynaertetsboeken gebruikte hij de negende druk van de uitgave Tinbergen-Van Dis (*Van den Vos Reynaerde*). Wellicht heeft hij ook, zoals elke kunstenaar, iconografische Reynaertbronnen op zijn netvlies. Zijn werk kan niet eenduidig teruggevoerd worden tot ander werk, maar het lijkt mij niet onmogelijk dat hij het werk van Wilhelm von Kaulbach en diens eeuwenoot Grandville heeft gezien (*Vie privée et publique des animaux*). Van de Goors Reynaerttekeningen doen ook denken aan de werkelijk schitterende uitgave *Reynard the Fox. Adapted from a classic folk tale and Illustrated by Alain Vaës*, een werk dat weerom schatplichtig is aan Kaulbach, die we als de vader van vele moderne Reynaertillustratietradities mogen beschouwen. Het werk van Vaës roept dan weer herinneringen op aan de fraaie dierenportretten die ik van de Nederlandse schilder Ton Boks in Hulst zag. In wat volgt bespreken wij acht prenten van Van de Goor die ons laten kennismaken met een getalenteerd kunstenaar. We plaatsen ze in de verhaalchronologie. Beginnen doen we evenwel met een portret van de vos en eindigen doen we met het portret van zijn belangrijkste antagonist: koning Nobel.

Acht Reynaertetsen

1.

In de titel-ets (afb. 1) uit *Het Reinaartje* toont Theo van de Goor dat hij vooral sterk is in het uitbeelden van expressieve dierenkoppen. Vanuit een fraai geëtsede renaissancekraag tovert de kunstenaar een vinnige Reynaert met flitsende ogen. De fraai

afb. 1

geëtste mouw toont hoe knap de artiest de etstechniek in de hand heeft en een vlak tot leven kan brengen. Door de tegenstelling tussen het esthetisch mooie vlak van de mouw en de klauwhand van Reynaert accentueert hij ook het kwaadaardige karakter van de vos. In deze klauwhand legt de artiest symbolisch alle boosaardigheid van Reynaert. Hand, mantel en kraag accentueren het antropomorfe karakter van de vos. De kraag en mantel geven de vos een aristocratische uitstraling. De hand is menselijk, maar bedreigend. De cirkelvormige achtergrond plaatst een aureool om Reynaerts kop. De prent evoceert de spanning tussen mens en dier en tussen goed en kwaad.

2.

'Doe quamen tes coninx hove alle die diere, groot / Ende cleene, sonder vos Reynaert alleene.' etst Van de Goor onder de fraaie vierde prent in *Het Reinaertje* (prent uit 2004, afb. 2). De tocht gaat van donker naar licht. De dierenkoppen zijn

afb. 2

weer prachtig geëst: levendig en expressief. Van de wolf zien we enkel kop en poot. De wolvenkop is met fijne etslijntjes zeer mooi neergezet. Er gaat daadkracht vanuit. Cuwaert in monnikspij en met paternoster in de hand lijkt op bedevaart en schijnt de rol van Reynaert te spelen. Moet de haas daarom sterven? Tibeert draagt de banderol van Nobel en brengt door zijn suggestie van beweging dynamiek in de prent. Hofkapelaan Belijn de ram draagt wel een klein kruisbeeld, maar oogt toch minder sereen. Zelfs de minder valide muis mag 'tes coninx hove' niet ontbreken. De beide muizen lijken Tibeert zelfs de weg aan te wijzen. Hoe lang nog, vooraleer

afb. 3

ze in zijn gulzige muil verdwijnen? De muizen zijn de humoristische component in deze prent en verwijzen meteen naar mogelijke bronnen. Zo bevat het boek van Alain Vaës op zowat elke prent een muizenissig intermezzo. De tekst onderaan is anders geëst dan op de Tibeertprent (zie afb. 6). Hij golft wat en suggereert beweging. Toch vormt de tekst geen harmonisch geheel met de prent.

3.
Ongeveer dezelfde scène zien we afgebeeld op een van de oudere Reynaertprenten van Theo van de Goor uit 2005. Op deze in sepiakleur afgedruk-

afb. 4

te prent (afb. 3) zien we de meute dieren in optocht naar Nobels hof. Belijn breekt uit de diagonale lijn, die de prent mooi in donker en licht verdeelt. Juist onder Belijn zien we nog vaag, de met zeer fijne lijntjes neergezette contouren van de wolf. Links staan donkere silhouetten van eekhoorns en een muisje, rechts roept het wit een schittering op, of is het het onbekende? Het oog van de haas spreekt boekdelen, hij draagt een stevig boek onder de arm. Heeft hij daaruit samen met Reynaert het

credo geleerd en gaat hij dit voor Reynaert belastend stuk voorleggen aan Nobel? Naar zijn status van aankomende 'capelaen' verwijst ook het kruisbeeld in zijn hand. Voor de haas uit lopen van groot naar klein de kat en een eend, beide met een hoedje, aldus sterk aansluitend bij een tekenfilmachtige, Heer Bommel-achtige traditie, evenwel zonder dat hier van enige epigonisme sprake is. Van de Goor heeft een eigen en sterke kijk op de materie, die hij origineel in beeld brengt.

4.

Een van Van de Goors oudste Reynaertprenten (afb. 4) roept opnieuw de tegenstelling tussen licht en donker op. Is Tibeert vertrekkensklaar om Reynaert te dagen, goed gewapend (sleutels en een wapen) en met in de bek een sliert worsten als proviand? Misschien is het eerder de diefstal van de worst van de slapende molenaar. Zegt immers Tibeert niet dat de worst van Courtois door hem gestolen was, 's nachts, van een slapende molenaar? En is het touw dat hij vasthoudt een vooruitwijziging naar de strik waarin hij zal belanden? In elk geval staat de kater op scherp: de staart staat ruig opgespannen, de ogen spuwen vuur, de tanden laten de prooi niet los.

We hebben al in andere prenten gezien dat de kunstenaar in zijn composities knap gebruik maakt van donkere en lichte vlakken. Tibeert wordt hier prominent naar voren gebracht door hem deels voor een donkere achtergrond te plaatsen. Het lijkt weer een tocht van donker naar licht. Tibeert verlaat de donkere, dreigende stemming van de plaats van de diefstal. Van de Goor is een figuratieve etser, maar beperkt zich niet tot het louter figuratieve uitbeelden van zijn verhaal. Hij kan zeer mooie vlakken creëren. Het achterlijf en de volumineuze prachtige staart van Tibeert zijn mooie voorbeelden van hoe fraai, warm en levensecht hij een vlak kan etsen. Hij leeft zich daarin uit, anders had hij de vlakken niet zo geaccentueerd door ze voor een donkere achtergrond te plaatsen. Daardoor trekt de mooie, proportioneel kleine kattenkop niet direct onze aandacht. De grimmig ogende Tibeertkop moet even wachten om onze blik te vangen, maar eens hij ons beet heeft, laat hij zijn prooi niet meer los. De expressieve kop doet vermoeden dat Tibeert zich bewust is van zijn gevaarlijke opdrachten.

5.

Canteclaer ruikt gevaar. Nog voor de dageraad het eerste licht over het erf werpt, gaat hij op verkenning. Onder het schaarse licht van een kaars, dat ook (en vooral) Canteclaers fiere borst doet oplichten, zien we hem trots en heerszuchtig het erf opstappen. Canteclaer staat graag in de spotlights. Met grote stappen en zijn gevaarlijke poot als afschrikwekkend wapen vooruit zoekt hij de indringer. Niets is gevaarlijker dan een hanenpoot, maar zal dat volstaan tegen de listen van Reynaert? Wij weten wel beter. Van de Goor creëert in deze prent (afb. 5) een harmonisch evenwicht tussen licht en donker. Wellicht heeft hij verschillende etstechnieken gebruikt om deze zeer geslaagde 'gothic novel'-sfeer in de prent te leggen. Het resultaat is een inhoudelijk, technisch en visueel zeer mooie prent.

6.

Op pagina zeven van *Het Reinaartje* vinden we Tibeert de kater in de strop (afb. 6). Door het spel van licht en donker en vooral door de zeer expressieve kattenkop creëert Van de Goor een sfeer van angst. Met zijn (erg zware) staart tussen zijn poten wacht de kater op de fatale aanval van de pape. Een cynische Reynaert licht

afb. 5

afb. 6

op uit de donkere, gearceerde bovenrand. De weinig uitgewerkte vos contrasteert scherp met de angstige kater die een soort scepter vasthoudt. We krijgen niet de fatale sprong te zien, wel het steeds strakker aanspannen van de strop. Van de Goor houdt van de Reynaertverzen en verwerkt ze daarom ook in zijn prenten. Hij citeert zelfs de versregels 1199 en 1201. Teksten harmonisch in een prent verwerken is zeer moeilijk. Als we het in de Reynaerticonografie veelvuldig beoefende exlibriswerk – waar 'tekstverwerking' een essentieel onderdeel van het genre is – van grafici chronologisch naast elkaar leggen, zien we dat het lang duurt eer ze daarin slagen. Een harmonisch verwerkte tekst geeft een meerwaarde aan de prent. In een

afb. 7

vrije prent is dit erg moeilijk. De tekstverwerking bij Van de Goor geeft inhoudelijk wel een meerwaarde aan het werk, maar grafisch en esthetisch is ze onzes inziens in enkele gevallen geen verrijking. Daarvoor is de belettering in diverse prenten te wisselend van kwaliteit.

7.

Zoals de Canteclaerprent is ook de 'Ysengrijn'-prent uit 2001. Op deze ets (afb. 7) heeft een getemperde, zachtgrijze kleurtoon de bovenhand. Door enkele fijne arceringen en door de plaattoon, verkregen door een kleine hoeveelheid inkt achter te laten op de niet bewerkte delen van de koperplaat, creëert de artiest een sfeervolle kleureenheid. We vinden op de ets een geslaagde mix van het antropomorfe en het dierlijke: Ysengrijn is een middeleeuwse baron en tegelijkertijd een wolf. Zijn rechterhand rust op zijn zwaard en zijn linkerhand is een dreigende klauw (een techniek die Van de Goor ook bij de vos toepaste). Zijn staart steekt dreigend als een tweede zwaard naar voren. Nauwelijks zichtbaar onderscheiden we achter de wolf wellicht nog een medestrijder. Vanuit de grijze achtergrond brengt Van de Goor Ysengrijn op een fijnzinnige manier tot leven in een harmonische prent die door zijn eenheid van kleur en door het scherp uitbeelden van een chagrijnige Ysengrijn een knap staaltje etswerk oplevert.

afb. 8

8.

Alvorens *Het Reinaartje* in 2005 verscheen, maakte Van de Goor in 2004 een eerste geëts Reynaertboek: *Van den vos Reinaerde*. De laatste prent die we bespreken is een oudere ets uit 2000. De prent die we afdrukken (afb. 8) is een 'derde staat'. Van de Goor is een gedreven graficus: hij wil zijn werk steeds verbeteren en heeft de plaat van de eerste en de tweede staat bewerkt tot hij deze zeer mooie Nobelkop kon afdrukken. Met tientallen fijne lijntjes heeft hij een prachtige en waardige leeuw tot leven gebracht. De prent straalt levensechtheid en warmte uit. De leeuw is echter geen partij voor de vos: hij wentelt zich in aristocratische waardigheid. De leeuw is te weinig scherp om de sluwe, lepe vos van antwoord te dienen. Van de Goor heeft Nobel (hoewel frontaal geplaatst) in dezelfde houding afgebeeld als de vos op het vignet van zijn latere etsenboek (vgl. afb. 1). Zoals de vos uit een donkere cirkel tevoorschijn komt, zo komt ook Nobel uit de lijst (gesymboliseerd door de uit de lijst hangende arm) naar voren. Ook in deze prent zijn het dierlijke (de kop, met licht geopende mond en weinig agressieve tanden) en het menselijke met elkaar in spanning. De koning is tuk op zijn koninklijke symbolen (de kroon en ook de al bij Kaulbach in de samenzweringsscène te vinden zgn. rijksappel, een bol die de aarde symboliseert, gesteld onder het kruis van Christus, een symbool dat veelal gedragen wordt door God de Vader) en straalt met zijn hermelijnen schouderstuk koninklijke waardigheid uit. Toch vinden wij de vossenprent sterker vanwege de dreigende mensenhand. Ook Nobels rechtermouw is volledig uitgewerkt, maar de rechterhand is verborgen.

Deze leeuwenprent vat het werk van Van de Goor goed samen: het is technisch zeer sterk en wat vooral opvalt zijn de prachtige dierenkoppen en zijn uitstekende verdeling van licht en donker. In zijn etskunst weet hij dramatische spanning op te bouwen en het Reynaertverhaal te vertellen als een confrontatie van grimmige karakters. Licht en donker verwijzen in vele van zijn etsen naar goed en kwaad, naar veiligheid en gevaar. Toch blijft er naast het grimmige ook een humoristische reflex in vele prenten hangen, opgeroepen door kleine dieren zoals muizen en eekhoorns, maar ook in de attributen als een fluffig hoedje of een renaissancekrans. Van de Goors Reynaertoeuvre balanceert tussen de grimmige *Van den vos Reinaerde* en het frivole *Het Reinaartje*.

Met hartelijke dank aan Peter Everaers.

■ Rik van Daele

**Paul van Keymeulen:
vertaler van de *Roman de Renart*,
piraat van *Tiecelijn***

Paul van Keymeulens wieg stond niet ver van die van zijn streekgenoot Louis Paul Boon (°1912). Hij zag het levenslicht op 3 februari 1920 in Erpe-Mere. Zijn humanioratijd bracht hij door ‘chez les bons pères’ te Aalst. Na de jezuïetenjaren trok hij naar de Rijksuniversiteit Gent, waar hij vanaf 1938 en in volle oorlogstijd Romaanse filologie studeerde. Zijn thesis handelde over Jean Nicolas Coomans, een bescheiden journalist en auteur van historische verhalen à la Walter Scott. In 1948 begon hij aan het Koninklijk Atheneum te Antwerpen als leraar Frans. Na veertien jaar werd hij inspecteur Frans en achttien jaar later, in 1980, ging hij met pensioen.

Hier bleef het echter niet bij. Paul van Keymeulen ontwikkelde voor, tijdens en na zijn lange schoolcarrière bloeiende literaire activiteiten. Hij publiceerde drie gedichtenbundels, schreef talloze toneelstukken die opgevoerd werden in het Antwerps Jeugdtheater en een tiental stukken voor volwassenen, die werden uitgegeven bij het Toneelfonds Janssens te Antwerpen. Een van deze titels was trouwens *Van den vos Reynaerde* (*Tiecelijn*, 2002, p. 112 e.v.), daarnaast *Candide* (naar Voltaire), *De*

jaloerse echtgenoot, Jeanne d'Arc, De klucht van meester Patlijn enzovoort. Voor het NIR (d.i. de voorloper van de VRT) schreef hij enkele luisterspelen. Hij publiceerde artikels in het *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, de *Vlaamse Gids* en *Gierik*. Hij was daarvoor als student ook betrokken bij de stichting van *De Faun. Critisch bulletin, letteren, kunst, geestesleven* (1945-1946), samen met Paul Rogghé, Piet van Aken, Annie Lannoo en anderen. Aan de eerste jaargang werkten naast Van Keymeulen onder meer Ben Cami en Hubert Lampo mee. Van Keymeulen was ook betrokken bij de uitgave van de *Bibliotheek van Vlaamse Letteren* bij uitgeverij Ontwikkeling, samen met enkele germanisten (een reeks waarin werk van Willem Elsschot, Antoon Coolen en Karel Jonckheere werd uitgegeven).

Vaak is Van Keymeulens literaire oeuvre te verbinden met zijn aangeboren passie (zijn moeder was Française) voor de Franse taal en literatuur. Hij schreef diverse schoolboeken Frans (*Exercices* en cursorische lectuur), samen met zijn collega Jean Pianet, en minstens twintig scenario's voor tv-documentaires in de reeks *Les auteurs chez eux*, onder anderen over Balzac, Sand, Mauriac en Verhaeren. Voor uitgeverij Ontwikkeling werkte hij onder andere aan de tijdschriften *Courier-Sud* voor de Vlaamse leerlingen met vereenvoudigde teksten uit het Frans en voor Wallonië aan *De Lage Landen* (in oplagen van meer dan 20.000 exemplaren bij uitgeverij De Sikkel) en *English Pages*.

Het is niet verwonderlijk dat Paul van Keymeulen ook Franse literatuur in het Nederlands vertaalde, vooral na zijn pensionering. Het vinden van een uitgever voor dit vertaalwerk in het Nederlandse taalgebied met zijn matige interesse voor de Franse cultuur was helaas een probleem. Het begon met een vertaling van werk van Rimbaud in samenwerking met Bert Decorte (*Een lappendeken voor Rimbaud*) en ging verder met *Open je poortje, lieve vriendin. Middeleeuwse poëzie van 1000 tot Villon*. Voor dit laatste boek liep een poging tot uitgave bij Lannoo spaak na de kwalificatie: 'schitterend!' De uitgever kon het echter niet publiceren. Veel vertaal materiaal werd in tijdschriften gepubliceerd: teksten van Prévert, Apollinaire, de *Ysopet*, Anouilh en natuurlijk de *Roman de Renart*. Van Keymeulen heeft ook nog de vertaling van de laat vijftiende-eeuwse *Le roman de Jean de Paris* in portefeuille steken. Van het Nederlands naar het Frans vertaalde hij onder andere de *Beatrijs* van Boutens en gedichten van zijn vriend Bert Decorte. In *Tiecelijn* werden onder tusschen reeds meer dan twintig branches van de *Roman de Renart* en diverse andere kleinere teksten (fabels uit de *Ysopet*, van La Fontaine, Anouilh en anderen) vertaald. Tijd voor een gesprek met deze 'piraat van *Tiecelijn*', zoals hij zichzelf noemt omdat zijn teksten zoveel pagina's benemen.

Welke factoren hebben ervoor gezorgd dat u zo sterk door de literatuur en vooral de Franse literatuur bent aangetrokken?

Paul van Keymeulen: 'De keuze voor het Frans staat ongetwijfeld in verband met de invloed van mijn moeder, een Française. De liefde voor de literatuur werd gevoed door mijn oud-leraren en professoren. Bij de jezuïeten in Aalst had ik les van een zekere Van Daele en van pater Louis Monden, een Antwerpenaar die fantastisch les gaf. Eigenlijk gaf hij geen les, hij las de hele poësis door volledige literaire teksten voor: de *Beatrijs* van Boutens, Timmermans, Coolen, en ik herinner me nog goed de lectuur van *Kaas* en *Lijmen* van Elsschot. Ik vond dat een fantastische vorming. Hij kon ook zeer goed voorlezen. De man schreef ooit een bekend Marialied. Ik kon helaas geen Engels volgen en dus moest ik wel Frans studeren, wat goed

ging. Daarom heb ik in Gent Romaanse filologie gevolgd. Een fantastische ervaring. Als leraars had ik professoren als Gust Vermeulen, Paul van de Woestijne, Frank Bauer, Hans van Werveke en Edgar de Bruyne (die nog geregeld geciteerd wordt). Franse literatuur kreeg ik onder anderen van de Beatrijsspecialist Robert Guiette, de broer van de schilder René Guiette. Met Guiette heb ik veel gepraat omdat hij zich zeer sterk voor de Nederlandse literatuur interesseerde, onder meer voor Bert Decorte, die in 1937 zijn eerste bundel *Germinal* uitgaf. Guiette was een autoriteit in verband met *La légende de la sacristine*, de *Beatrijs*, waarover hij in 1927 zijn thesis had gepubliceerd.'

Uw vertaalwerk leidde u uiteindelijk naar de *Roman de Renart*?

Paul van Keymeulen: 'Ik vertaal *Le Roman de Renart* volgens het manuscript 'Paris-Arsenal 3334', uitgegeven door Armand Strubel in de Pléiade uit 1998, het recente standaardwerk over de Franse *Roman de Renart*, waaraan onder anderen de romancisten Roger Bellon, Dominique Boutet en Sylvie Lefèvre hebben meegewerkt. Vooral de laatste dame is erg goed in haar commentaren en haar wetenschappelijke arbeid.

Mijn interesse voor het werk werd gewekt door een bespreking van deze uitgave in *Le Monde* in de zomer of de herfst van 1998. Vooral aan de branche *De dood van Reynaert* werd veel aandacht geschonken omdat er een aantal schunnige passages in voorkomen. De recensent zette deze schunnigheden in de verf en mijn aandacht was getrokken. Die passages trokken mij zo aan omdat ik mij afvroeg of ze in het Nederlands konden worden weergegeven en hoe ze zouden klinken. Ik ben eraan begonnen... en dat liep goed. Ik dacht ook aan de vele Reynaertbewerker die de scène tussen de pape en Tibeert hadden verdoozeld. De 'pape' was in de meeste gevallen niet meer naakt – en dit terwijl men in de middeleeuwen in zijn 'nakie' sliep, wat trouwens vele voordelen bood... De kater uit de *Reynaert* die ik in mijn lectuur in diverse uitgaven had bezig gezien, nam meestal genoeg met een hap uit de neus, al had ik het gevoelen dat de familiejuwelen van de pastoor hem veel bereikbaarder en aantrekkelijker leken. Ik heb altijd veel binnenpret gehad met de wetenschap dat 'des papen wijf' naderhand ook zou betreuren dat haar liefdespel op de helling zou komen te staan. Goed, ik vertaalde die branche met veel plezier en wellicht op een speciale manier.'

Hoe gaat die vertaalwerk concreet in zijn werk?

Paul van Keymeulen: 'Ik las namelijk niet eerst de volledige tekst, maar vertaalde vers na vers, zonder een zicht te hebben op het geheel. Op die wijze, dacht ik, zou ik het ontstaan van de tekst nauwer kunnen volgen. Ik stond dan eigenlijk in de schoenen van de auteur. Ik schrijf met de auteur mee, ik kom zijn moeilijkheden tegen naarmate hij vordert. Ik vind dat geen slechte methode. Die werkwijze heb ik voor de hele vertaling van de *Roman de Renart* gevolgd.'

Een zware job?

Paul van Keymeulen: Vertalen deed ik bijzonder graag. 's Morgens als ik wakker werd, wist ik wat ik moest doen en dat maakte het prettig. Tegen een ritme van circa 50 regels per dag vertaal ik van het Nederlands naar het Frans. Omgekeerd gaat

het trager. Ik ga ervan uit dat de tekst niet van mijzelf is. Ik probeer bij mijn vertaalwerk de definitie van Umberto Eco toe te passen: 'vertalen is zo dicht mogelijk bij het origineel blijven'. Ik beschouw het vertalen als een puur mechanische arbeid. Soms zit de rijm dwang je dwars. Maar het is mijn tekst niet. Ik kan mij voorstellen dat kopiïsten soms wel iets veranderden, maar veel bijschrijven? Dat betwijfel ik. Eigenlijk ben ik een soort kopiïst. Het moeilijkste is om te vermijden dat je jezelf niet teveel herhaalt in dezelfde rijmen. Soms slaag je daar niet helemaal in. Ik hecht veel belang aan het metrum en probeer sterk op de verslengte (zeven of acht syllaben) te letten. Ik ben minder bezig met de betekenis van het verhaal, ik bekijk en geniet van de techniciteit van de vertaling en de techniek van de schrijver.'

Hoe kwam u met *Tiecelijn* in contact?

Paul van Keymeulen: 'Toen de vertaling van *Reynaerts dood* (branche XVIII in de telling van Strubel) klaar was en ik alles netjes had overgetypt (de computer is niet aan mij besteed), informeerde ik bij *Gierik* voor een mogelijke publicatie. *Gierik* was geïnteresseerd, maar de redactie vond de tekst toch te lang, zelfs indien hij in twee kolommen zou worden gedrukt. Guy Commerman, de redactiesecretaris van *Gierik*, gaf mij de wenk om bij het Boonfonds in te zenden. Vandaar stuurde men mij de suggestie om het bij *Tiecelijn* te proberen. *Tiecelijn* was erg gelukkig met het stuk, verzekerde de opname en liet mij weten dat mijn vertaling van die branche de eerste in het Nederlands was. Men keek uit naar de vertaling van nog andere branches... Zo ben ik geheel onverwacht en onvoorzien in de Reynaertmaterie terechtgekomen. Ik heb naarstig verder vertaald omdat ik niets anders te doen had en de smaak te pakken had. Bovendien was er een zekere 'Henri' van Daele die mij steeds aanporde... En nu is hij volledig af.'

Hoe lang bent u bezig geweest?

Paul van Keymeulen: 'Meer dan een half decennium. *Reynaerts dood* verscheen in het najaar van 2000 in *Tiecelijn*. Daarna volgden nog vele branches, zodat ik op den duur beschaamd werd dat zo vele pagina's van *Tiecelijn* in beslag werden genomen. De redactie stelde me echter gerust, waardoor mijn gewetenswroeging wegebde. Vooral toen ik van de redactiesecretaris hoorde dat mijn arbeid (die hij steeds als bovenmenselijk omschreef) uniek was binnen de Reynaerdistiek en bovendien voor de studie van de 'matière renardienne' een enorme meerwaarde betekende. Berichten dat een hoogleraar bijvoorbeeld de *Tiecelijn*nummers bestelde 'vanaf de eerste vertaling van Paul van Keymeulen' deden natuurlijk deugd. De redactiesecretaris is er trouwens van overtuigd dat binnen 100 jaar het tijdschrift zeker vanwege de Reynaertvertalingen gezocht zal worden, is wel wat overdreven. In elk geval, mijn medewerking verliep uiterst vlot. Ik was er mij van bewust dat er ook binnen de redactie nog veel werk aan de winkel was omdat ik alle teksten getypt en toch niet inscanbaar aanleverde. Rik van Daele, Hilde Reyniers en Willy Devreese typten duizenden octosyllaben. Ik corrigeerde telkens met bekwame spoed de drukproeven – want er was altijd haast bij – en bleef de redactie overstelpen met nieuwe branches, maar ook met andere teksten die de middeleeuwen en moderne auteurs ons over dieren hadden overgeleverd en aangeleverd: fabels uit de *Ysopet* en van Jean de la Fontaine, teksten over de leeuw en moderne fabels van Jean Anouilh. Op het redactieadres liggen ook nog teksten zoals *Over het ver-*

stand van Jean de Condé en weldra stuur ik de vertaling van *Le roman de Jean de Paris* op. Dat men niet alles kan publiceren, daar ben ik mij van bewust.

Maar dat binnenkort de hele Pléiade-editie van de *Roman de Renart* zal vertaald zijn, meer dan 30.000 verzen, doet mij veel plezier. Dat er een eerste en nog zeer vaag tussencontact is met een uitgever voor de mogelijke publicatie van 'kleinere' (!?) onderdelen, is natuurlijk verheugend nieuws. Net als het feit dat men erover nadenkt om de gepubliceerde vertalingen op de website van het Reynaertgenootschap te plaatsen.'

U bent ondertussen Reynaertspecialist?

Paul van Keymeulen: 'Nee. Ik beschouw mij niet als een Reynaerdist of Reynaerdofiel. Ik blijf een buitenstaander. Maar ik ben natuurlijk wel specialist geworden op diverse vlakken. Ik stootte hier en daar op onnauwkeurigheden en fouten. Onze zuiderburen hebben moeite met het correct spellen van onze teksten, zo o.a. Armand Strubel ('Van den vos Reinarde') of Dominique Boutet ('Le Reinaert de vos flamand, au XIIe siècle'). Die foutjes bij specialisten maanden mij tot nederigheid aan en tot grotere aandacht en nauwkeurigheid, die ik in het vroege vertaalwerk (*La mort de Renart*) niet goed had toegepast. Een van de valkuilen bij het vertalen van passages waar koning Nobel optreedt, is de vertaling van het aanspreken van de vorst. De tekst zegt in vele gevallen: 'sire!'. De vertaler is geneigd om de aanspreking te vertalen door 'sire!', en ik heb dit, mea culpa, in het begin gedaan, maar naderhand vertaald door 'heer'.

In de branche over *Reynaerts dood* bijvoorbeeld beginnen de baronnen tijdens de nachtwake aan een ruw spel dat ik oninteressant vond en oversloeg, maar gedeeltelijk verving door het schunnig, maar onschuldig *Liedje van de vink*. De overgeslagen verzen heb ik naderhand aan de redactie bezorgd en zullen, naar ik verneem, bij dit interview in dit nummer verschijnen. Op vraag van de redactiesecretaris van *Tiecelijn* ben ik steeds dichterbij de bronteksten gaan vertalen. Indien het dus ooit tot een uitgave als boek komt, dien ik de eerst gepubliceerde teksten nog even te bekijken. Teksten die gemakkelijk apart te vertalen zijn en die ik daarvoor sterk genoeg vind, zijn onder andere *L'escondit*, *La confession de Renart*, *Het vonnis* (*Le plaid*, branche I), *Reynaerts dood* (branche XVIII) en *De kroning van Reynaert* (de epigoon *Le Couronnement de Renart*, die gepubliceerd werd in het eerste nummer van de negentiende jaargang).'

Le couronnement is een verhaal apart?

Paul van Keymeulen: '*Le couronnement de Renart* is inderdaad een verhaal op zich. Zowel als tekst – het is een epigoon in de middeleeuwse Renarttraditie –, maar ook binnen mijn vertaalwerk is het een buitenbeentje. Oorzaak van mijn voortdurend bezig zijn, is het pushen van Rik van Daele, die mij steeds bleef aanporren. De tekst is in de Pléiade-uitgave slechts ten dele opgenomen. De uitgever van de tekst, Sylvie Lefèvre, excuseert zich dat zij niet alles kan vertalen. Het is een heel moeilijk boek. Ook de eerste uitgever van de Oudfranse tekst, Alfred Foulet, wees in 1929 reeds op de zeer gebrekkige overlevering van het enige bewaarde manuscript, en ook hij slaagde er niet in om alles te vertalen. In de woordenlijst staat er soms een vraagteken. Toch heb ik de indruk dat er in de nieuwe Nederlandse vertaling een zekere eenheid zit, dat ze coherent is. Het vinden van een editie was niet

gemakkelijk. Uiteindelijk heb ik met de hulp van mijn dochter en via het Internet in een Australisch antiquariaat een exemplaar van de reprint van Foulets dissertatie gevonden. Ik heb het exemplaar besteld en van de andere kant van de wereld laten overkomen.'

En het is nog niet gedaan?

Paul van Keymeulen: 'Momenteel heb ik *Van den vos Reynaerde* in het Frans vertaald. Of ik een uitgever vind, weet ik niet. Ik ben al heel tevreden dat de Tiecelijnredactie het stuk op de website wil plaatsen en een fragment in het tijdschrift. Ik ben nog op zoek naar een goede titel. *L'histoire de Renart le goupil* of *Les aventures de Renart le goupil* vind ik minder geslaagd. Wat vind je van *Le dit du goupil Renart*?'

Dus toch een complete kenner van de materie?

Paul van Keymeulen: 'Intussen heb ik natuurlijk wel stilaan de Reynaertmaterie kunnen assimileren en stond en sta ik versteld dat er over onze vos al zoveel geschreven is en nog zoveel te schrijven valt. Voor het meesterschap waarmee de Reynaertthema's behandeld werden en worden, neem ik ootmoedig mijn hoed af.

En hoewel ik een vertaler ben, stel ook ik me vragen. Hoe werden de teksten overgeleverd? Hoe kwam het Reynaertverhaal van bij Willem ooit tot in het Comburgse handschrift? Hoe werkten de kopiïsten? Was het een voorleestekst? Hoe is de perceptie van de *Reynaert* in andere literaturen? Is er nergens een sympathieke vos te vinden? Op die laatste vraag heb ik een antwoord: ja, in het werk van Antoine de Saint-Exupéry. In onze *Reynaert* echter, is de vos geenszins sympathiek.'

Is er een verschil tussen de vos in de *Renart* en de vos in *Van den vos Reynaerde*?

Paul van Keymeulen: 'Nee, volgens mij is er geen fundamenteel verschil. In mijn ogen is Reynaert een grote smeerlap. Als hij ergens optreedt, is hij negatief. Zo bijvoorbeeld steeds wanneer de wolven Hersinde en Isegrijn in de buurt zijn. Reynaert de vos is een van de pairs van Nobel, een baron. Sympathiek is hij nergens, wel slim en sluw. De *Reynaert* zou het verhaal kunnen zijn van een verlopen baron die zich richt tegen de maatschappij. Ik ben op school nauwelijks met de vos in contact gekomen, zeker niet bij de jezuïeten, wel via kinderboeken. Voor mij is Reynaert zeker geen verpersoonlijking van de Vlaming. Als beeld van de Vlaming zie ik eerder Uilenspiegel, wiens farcen plezieriger en boertiger zijn. *Van den vos Reynaerde* en de *Roman de Renart* staan wel vol schunnigheden (lees maar *Comment Renart parfit le con...*). De *Reynaert* en zijn voorbeeld *Le plaid* zijn bijzonder sterke teksten. Eén van Willems sterkste stukken vind ik de vertelling over de schat van Ermenrike, de leugen, het schoonvegen van de aarde met de staart, de opgelegde vrede als einde... De overgangen tussen het menselijke en het dierlijke vind ik bijzonder sterk, bijvoorbeeld bij het afscheid nemen.'

Afscheid

Alvorens wij afscheid nemen, gaat het gesprek nog even over Louis Paul Boon, die een goede bekende van Paul van Keymeulen was toen hij in 1944-1945 uit Antwerpen naar zijn geboortedorp Erpe-Mere was gevlucht. De familie Boon (Louis, Jeanne, die de lakens uitdeelde en daartussen de kleine Jo) woonde op de Gentsesteeweg te Aalst. Het was in de tijd dat Boon met zijn uitleenbibliotheek begon (waar geen kat een boek kwam lezen – maar Boon verkocht af en toe wel een boek, zo aan Van Keymeulen, die er een gehandtekende bundel van Bert Decorte kocht). Van Keymeulen leverde Boon Engelse sigaretten, Boon Van Keymeulen Boekuiltjes uit de *Vooruit* van Herreman. Ben Cami kwam er toen ook over de vloer.

Van Keymeulen vertelde mij nog een mooie Boonanedote. Boon zou een tekst schrijven voor een van de schoolantologieën (zowel een novellenbibliotheek als een gedichtenreeks) die Van Keymeulen voorbereidde voor uitgeverij Kompas uit Antwerpen (die later door Veen in Amsterdam werd overgenomen). In deze novellenbibliotheek verscheen uiteindelijk slechts één werkje, *Balladen* van François Villon, vertaald door Bert Decorte (Antwerpen, Het Kompas, 1947). Decorte en Van Keymeulen hadden elkaar voor het eerst ontmoet op de Poëziedagen bij Basiel de Craene in Merendree in 1938. [Van Keymeulen was toen pas 18.] Uitgeverij Kompas had veel geld verdiend tijdens de oorlog, toen er op gazettenpapier werd gedrukt. Toen het boek van Boon zeven bladzijden te lang bleek, nam Boontje zijn pen en streepte na een kort onderzoek ter plekke onmiddellijk de gevraagde hoeveelheid tekst door. Hier een stuk, daar een bladzijde. Het boekje is echter nooit gepubliceerd.

Paul van Keymeulen en ikzelf nemen afscheid na een boeiend gesprek, een glas champagne en een bezoek aan restaurant De Loteling in Schilde (ja, daar waar Conscience...). Ik heb aan tafel over *Renart le nouvel* gesproken en over *Renart le contrefait*. Ik bedenk dat 'de Key', zoals een van onze redacteurs Paul van Keymeulen recent in een mail noemde, 86 is. Onvermoeibaar. Dat is tweemaal 43, denk ik, verschrikt. Bij leven en welzijn en als het God belieft, groet hij.

■ Paul van Keymeulen

De Renartbranches vóór *Le Jugement de Renart*

Wanneer Pieter, afkomstig van Saint-Cloud (Sanctus Clodoaldus, een klooster genaamd naar de kleinzoon van Clovis), wanneer die Pierre (ook Pierrot of Pierken genoemd), circa 1175 zijn eerste Reynaertverhaal op rijm zet, richt hij zich tot 'seigneurs', dit wil zeggen edelen, die hij veronderstelt geletterd te zijn. Dat blijkt uit de proloog waarin hij zegt:

Heren, u hebt tot hertoe het verhaal gehoord van Paris die Helena schaakte, van Tristan en Isolde, van Yvain en zijn leeuw, en ook heldendichten hebt gij beluisterd en zelfs fabliaus. Maar ik zal u nu iets brengen dat u nog nooit hebt gehoord, namelijk over de wrok en de vijandschap tussen de barons Reynaert en Ysegrijn.

Pierrot wendt zich niet tot de 'gentes dames', maar tot stoere ridders. Hij is een meester in de captatio benevolentiae en ook een meesterlijk verteller, want na deze korte vleierij steekt hij meteen van wal en al bij vers 21 luidt het:

Luister en u hoort het begin
van hun wrok en hun onmin
en hoe tussen die twee baronnen
de vijandschap is begonnen

om dan meteen leukweg te starten met het bezoek van Reynaert aan de kippenkwekerij van boer Constant des Noes, waar de hennen zich onder de bescherming hebben gesteld van Canteclaer. Om een goed overzicht te hebben over het verkeer op het erf nestelt de haan zich op de nok van het dak naast de schoorsteen waar hij van het 'zware werk' in slaap valt en door een nachtmerrie wordt bereden. In zijn droom slokt een monster hem op. Geheel van streek vertelt hij zijn droom aan Pinte, zijn favoriete hen 'die grote eieren legt'. Pinte verklaart zijn droom en waarschuwt de haan voor de vos. Canteclaer hecht geen geloof aan Pintes uitleg en valt weer in slaap. Nu acht Reynaert zijn tijd gekomen. Hij mist echter zijn sprong. Canteclaer vlucht op de mesthoop. De vos begint dan Canteclaers 'kraaikunst' te loven. De haan laat zich door dit gevlij vangen. De vos vlucht met zijn prooi. Pintes lamento alarmeert heel de boerderij. Het boerenvolk zit de vos achterna. Canteclaer ontsnapt, vliegt in een boom en bespot zijn belager. Reynaert verdwijnt in het bos waar hij een mezenest ontdekt met twaalf eitjes. Rein nodigt de mees naar beneden te komen om de vriendschapskus te ontvangen. Tot driemaal toe is de mees haar compeer te vlug af. Dan verschijnen ruiters met hun meute ten tonele en Reynaert vlucht. Hij wordt belaagd door de meute en door een passerende lekenbroeder met twee honden die hem de weg versperren. Reynaert bepraat de lekenbroeder: samen zullen zij een renwedstrijd houden met een gans als inzet. Alweer ontsnapt Reynaert. Nadien ontmoet hij Tibeert, die vertelt dat hij Ysegrijn de oorlog heeft verklaard en op zoek is naar huurlingen. De vos aanvaardt hem te helpen, maar de sluwe Reynaert leidt de kat recht naar een strik. Reynaert belandt zelf in de strik,

maar hij ontsnapt dankzij een boer met een bijl die door een misslag de vos ongewild bevrijdt.

In deze vier episoden, die nagenoeg 800 verzen tellen, die losjes aan elkaar hangen en op vingeroefeningen lijken, is er – opmerkelijk genoeg – geen sprake van de aangekondigde strijd tussen Ysegrijn en Reynaert. Hun bloedvete wordt zeer terloops behandeld in de branche met de dubbele titel: *Tiecelijn / De verkrachting van Hersent*. In deze, op één na oudste branche, belanden we echt in de Reynaertmaterie. Vooreerst in het verhaal van de vos en de raaf. Niet de kaas is Reynaerts primaire doel, maar de raaf zelf (die er vier pluimen bij inschiet). Reynaert trekt verder op jacht tot hij komt aan een groot hol,

een somber en donker gat.
 Daar heeft hij een avontuur gehad
 dat hem veel kwel bezorgde en pijn
 vanwege connetabel Ysegrijn.
 De wandaad die Rein daar beging
 – want duivels was zijn ingeving –
 was de oorzaak van de vete
 die hier niemand zal vergeten.

De vos glijdt behoedzaam in het hol om er een rustplaats te zoeken, maar hij belandt in de grote zaal van Ysegrijns slot. (Het eerste antropomorfisme in de Reynaertmaterie?) In die zaal ontwaart hij dame Hersent, die haar vier welpen zoogt. Pikant (?) detail: Hersent draagt de muts van de kraamvrouw niet meer, waarmee de auteur waarschijnlijk bedoelt dat ze weer beschikbaar is voor het liefdesspel. Reynaert wil zich achter de deur verstoppen, maar Hersent heeft hem opgemerkt en spreekt hem spottend toe. Zij vraagt hem waarom hij haar tijdens haar kraambed niet is komen bezoeken. Dat komt, zegt Reynaert, omdat Ysegrijn mij in 't oog houdt en mij naar 't leven staat, ofschoon ik hem nooit enig kwaad heb berokkend. En wat meer is, hij heeft alles in het werk gesteld om mij te schande te maken, ofschoon ik u liefheb met hoofse minne. Die verklaring volstaat voor de wulpsse Hersent. Om zich op haar man te wreken, vliegt zij Reynaert om de hals, heft zij haar dij op en laat zij de vos zijn zin doen. Het overspel is voltrokken. Alvorens te vertrekken bepist Rein de vier welpen en slaat hij het huisraad aan diggelen (en dat had hij niet mogen doen). Hersent probeert haar jongen het zwijgen op te leggen, maar tevergeefs. Wanneer Ysegrijn thuiskomt, zit het er natuurlijk bovenarms op, vooral omdat de welpen hun vader vertellen dat de vos hen voor bastaards heeft uitgescholden en hem, hun vader, voor hoorndrager. De ruzie wordt enigszins bijgelegd als Hersent zweert haar minnaar te zullen aanpakken als de kans zich voordoet.

Een tijdje later, 'quand on avoit les pois soiés' ('wanneer men de erwttjes had gedopt'), ontmoeten de drie protagonisten elkaar in het open veld. Reynaert slaat wijselijk op de vlucht en verdwijnt in zijn kasteel Val Creux. Hersent, door lust gedreven, volgt hem, maar blijft steken in de ingang van het hol, zodat ze noch vooruit, noch achteruit kan. Als Reynaert dit ziet, grijpt hij meteen de kans om haar te naaien 'tout à loisir et à grant aise', al zijn tijd en zijn plezier nemend, én met instemming van de wolvin: 'Renars, c'est force et force soit' ('Reynaert, dit is geweldpleging, en vooruit dan maar'); dit alles onder het oog van Ysegrijn, die zijn aartsvijand wel zeven keer ziet klaarkomen. Die bezigheid noemde men in de middeleeuwen al

verkrachting, en dit was de reden waarom baron Ysegrijn – hoe onwijs! – zich bij koning Nobel zal gaan beklagen.

Al gaat het twee keer om een vrijpartij met instemming van het wijfje en al tilt Ysegrijn zeer zwaar aan die belediging, toch hecht de auteur niet erg veel belang aan de eerste copulatie. Hij schildert die eerder af als een logisch gevolg van de minne tussen de vos en de wolvin. De hoofse liefde die, als ik mij niet vergis, nogal eens als platonisch voorgesteld wordt, beantwoordt in feite niet aan wat ze was. De minne eiste van de minnaar bepaalde regels en riten te volgen. Zoals het voorspel, waarbij de 'chevalier servant' een dienende (haast slafelijke) rol speelt. Evenwel, die tijdelijk opgelegde platonische rol leidt heel logisch tot het minnespel in het ledikant, waarin de middeleeuwer gewoon was naakt te slapen. De roos, beveiligd door haar doornen, wordt uiteindelijk geplukt. De weg tot dit plukken kan lang zijn – meer dan 20.000 verzen in de *Roman de la Rose* –, maar ook kort, zoals in de *Roman de Renart*, waar de vos de regels aan zijn laars lapt. Dient men daarin niet de reden te zoeken waarom de eerste vrijpartij van Reynaert en Hersent slechts als overspel wordt bestempeld, en de tweede, waar de vos er meteen tegenaan gaat, als verkrachting? En dus in hoge mate te veroordelen omdat het ritueel niet gerespecteerd werd? Hier is Reynaert dan ook de onhoofse bij uitstek.

In de Reynaertbranches is de erotiek vrijwel altijd scabreus en platvloers: men castreert er lustig op los en de treurzangen van de vrouwen betreffen het in de toekomst onmogelijke 'klokkenspel'. Dit alles maakt van onze vos een weinig sympathiek, maar succesvol personage. Seks verkocht in de middeleeuwen blijkbaar even goed als heden ten dage.

L'escondit (*De verdediging*, branche Vc) volgt chronologisch op de verkrachting van Hersent. Ysegrijn heeft de verkrachting van zijn vrouw niet verteerd en blijft haar uitschelden en mishandelen, tot zij er genoeg van krijgt – want gedane zaken nemen geen keer. Zij raadt haar hoorndrager aan de zaak voor Nobel te brengen. Ze vertrekken samen naar het hof en vragen daar gerechtigheid na de vos eerst grondig te hebben beklad. Hersent neemt ook het woord en verklaart dat Reynaert toen ze nog maagd was ook haar deugd al had belaagd en ook later, toen ze al getrouwd was, toenadering had gezocht. We krijgen nog het hele verhaal van de verkrachting te horen, tot jolijt van de aanwezigen en tot schaamte van Ysegrijn. Het is dan ook met een monnellach dat Nobel verdere ophelderingen verlangt, die het echtpaar het hof blijkbaar maar al te graag verschaft. Het wordt meteen duidelijk dat Nobel Reynaert niet zonder meer zal veroordelen omdat de hoorndrager zich zo belachelijk aanstelt en vooral omdat Hersent uit hoofse liefde beminde.

Als Rein in hoofsheid heeft gevrijd
is dat een verzachtend feit
en heeft hij uit liefde bedrogen
dan is 't niet strijdig in mijn ogen
met waardigheid en distinctie.

Nochtans zal men Reynaert voor de raad dagen, en het wordt helemaal komisch als de kameel, de gezant van de paus van Rome, in zeer gebrekkig Diets tussenkomt en deze rede lardeert met Latijnse en Italiaanse uitdrukkingen en bovendien Nobel de raad geeft autoritair op te treden. Dan treden Brichemer, Bruun en Beaucent naar voren en klagen de vos aan. Er wordt heel kunstig debat gehouden, de meesten contra, een minderheid pro Reynaert, en de verkrachting wordt nog eens gretig

opgerakeld, de standjes van Hersent nog eens onder de loep genomen en Reynaerts wandaden in de verf gezet. Bruin vertelt over zijn avontuur bij Constant de Noes waar geen pot honing op hem wachtte, maar een pak slaag. Ook het avontuur van Tielcelijn en dat van Tibeert en de mees (verwijzingen naar branches VII en IX) komen opnieuw aan bod. Beaucent de ever verklaart met overtuiging dat men de tegenpartij moet horen. De procedure wordt besproken en er wordt gewaarschuwd voor mogelijke procedurefouten. De raad beslist Reynaert te dagvaarden en haar besluit wordt aan Nobel meegedeeld door Brichemer, die zich als een redeenaar ontpopt. Grimbeert zal naar Reynaert gaan en hem een koninklijke brief bezorgen, waarin staat vermeld dat Roönel de hond als rechter zal zetelen. Grimbeert keert echter alleen terug en in afwachting dat de vos aan het hof verschijnt, gaat Roönel Ysegrijn opzoeken. Samen bespreken ze het proces en stellen een hinderlaag op. Het zal dus geen eerlijk proces worden.

De dag van het rechtsgeding is aangebroken. Dit is voor de auteur de gelegenheid om op te sommen wie in de raad zetelt of aan het proces zal deelnemen. De toeloop was geweldig: meer dan 600 hazewinden die Reynaert zouden verslinden bij het eerste signaal. Het plan lijkt op een putsch, wat het in feite ook is. Maar de vos doorziet de snode plannen en weigert de relieken te kussen of zelfs maar aan te raken. Sterker, hij maakt zich los uit het gewoel en vlucht 'langs een oude holle weg', achterna gezeten door al de honden en de auteur laat niet na er de belangrijkste van op te sommen (wat het verhaal remt). Reynaert wordt neergeslagen en gestroopt. Half dood bereikt hij Maupertuis.

De originaliteit van deze 1957 verzen tellende branche ligt – zo wordt algemeen aangenomen – in het belang dat de auteur hecht aan de lang uitgesponnen juridische debatten die het vonnis voorafgaan, een valkuil waarin de auteur van *branche I* en Willem die Madocke maakte niet trappen. In *L'escondit* zijn toch heel wat elementen die later zullen worden gebruikt in *Le plaid*. In de eerste plaats de rechtszitting, die in *Le jugement de Renart* (branche I) en in *Van den vos Reynaerde* kern en scharnier zullen vormen. Verder het zenden van een bode naar de beklagde. Ook de structuur van het verhaal werd nagevolgd, met name de voorstelling van een personage dat pas naar het einde toe effectief ten tonele wordt gevoerd en dat zijn straf ontloopt waardoor een open einde ontstaat dat verdere avonturen toelaat.

De chronologisch volgende branche, *Reynaert en de palingboeren* (X), is een kort eenlijng avontuur van 512 verzen. In deze vertelling gebruikt Reynaert (een variant op) de list die bestiariauteurs zo vaak vermelden. De vos sluit de ogen, laat zijn tong uit zijn muil hangen en houdt zich voor dood. Door die list vangt hij gewoonlijk vogels en ander pluimvee. Hier neemt hij palingboeren in de maling die een lading vis naar de markt brengen. Ze zien de vos liggen, wanen hem dood en in het vooruitzicht van een goede prijs voor zijn vacht, gooien ze hem op hun kar, waar de vos zich te goed doet aan de verse paling. Hij neemt bovendien nog een heel snoer mee voor zijn gezin.

Na 164 verzen is dit avontuur afgelopen, maar het krijgt nog een vervolg. In Maupertuis is de vossenfamilie nog maar pas aan het schransen, of aangetrokken door de gebraden vislucht, verschijnt Ysegrijn ten tonele. Hij komt van een kale jacht terug en smeekt Reynaert om aan zijn tafel uitgenodigd te worden. De vos houdt hem voor 't lapje: hij kan de wolf niet ontvangen omdat hij kanunniken op bezoek heeft en dus alleen een monnik mee mag aanzitten. Ysegrijn verklaart zich daarop bereid zich te laten tonsureren en hoofdhaar en baard te laten afscheren. Reynaert tonsureert de wolf met kokend water en scheert hem half kaal. Alvorens in te treden

staan de wolf nog andere proeven te wachten, waaronder de visvangst in een bevroren wad (de derde episode van deze branche, die rond Kerstmis plaatsvindt 'wanneer het spek in de pekelt ligt'). De episode eindigt alweer met een achtereenvolging van honden, dit keer echter op de wolf, die zweert dat hij zich op Reynaert zal wreken, wat hun vijandschap moet bestendigen.

Deze drie episodes zullen in *Le jugement* en in *Van den vos Reynaerde* zonder uitweiding vermeld worden. Armand Strubel noteert finzinnig bij deze branche dat de drie episodes keurig verbonden worden door vis en visvangst.

De bornput (branche Va, 554 verzen lang) is chronologisch het volgende verhaal. Ik ga nu, zo begint de auteur, een vermakelijk verhaal vertellen, een avontuur om te lachen, want ik weet, toehoorders, dat u niet houdt van sermoenen of heiligenlevens. Ik weet nu wel dat iedereen mij voor gek verklaart, maar ik weet ook dat een gek wijze dingen kan zeggen. Ik eindig mijn proloog en begin meteen. Ik ga dus een branche opzetten over... wie anders dan over 'Renart, qui ne va nul en destre' (over Reynaert die kromme paden volgt). De branche begint, zoals vele andere, met een uitgehongerde vos die vruchteloos op jacht is gegaan, want 'grant faim avoit en son pais' (er heerste hongersnood in het land). Als de nood het hoogst is, komt Rein aan een versterkte en dus welvarende abdij. Reynaert geraakt moeizaam bij het hennenhok en daar begint hij te aarzelen of hij het erop zal wagen. Hij verschalkt drie kippen en vreet ze op. Dit overvloedig maal vraagt om drank bij het voedsel en hij sluipt naar de 'bornput' die water bevat, waar de vos niet bij kan geraken. Maar dan, beweert de auteur, gebeurt er een mirakel. In de put hingen twee emmers en 'als d'een klimt, d'ander daalt.' Reynaert buigt zich voorover en ziet zich voorwaar weerspiegeld in het water. Hij denkt dat het vrouwe Hermeline is. Hij kruipt in een emmer en is meteen beneden en... in zorgen. Gelukkig komt Ysegrijn opdagen, die zich eveneens over de rand van de waterput buigt. Ook hij denkt dat hij zijn vrouw ziet en dat ze – alweer! – niet alleen is. Hij scheldt Hersent de huid vol, hoort de echo en meent dat ze hem brutaal van antwoord dient. Reynaert neemt over en laat Ysegrijn verstaan dat hij zich in het paradijs bevindt, en in goed gezelschap. De wolf wil onmiddellijk ten hemel dalen. Hij springt in de bovenste emmer en daalt terwijl Reynaert, die lichter weegt, stijgt en 'in de bornput halverwege / kwamen ze elkan- der tegen'. Nu zit de wolf in de nesten. Gelukkig hebben de paters bonenpuree gegeten en grote dorst gekregen. Tot hun verbijstering komt de wolf in de put- emmer boven. Ze slaan hem bont en blauw en maken zich klaar om hem te villen. Vader abt beveelt het beest te laten leven. Thuis laat Ysegrijn de chirurgijnen komen die hem verzorgen en genezen. Zijn strijd met Reynaert kan opnieuw beginnen.

De volgende branche (in chronologische volgorde) bevat een dubbel verhaal, eerst *De gestolen ham*, gevolgd door *Reynaert en de krekkel*. Deze branche van amper 391 verzen vervolgt de vorige en is volgens Armand Strubel opgebouwd volgens een volmaakte symmetrie. Het eerste avontuur (143 verzen) gaat over de ontmoeting van de vos en de wolf die op jacht zijn. Ysegrijn molesteert de vos, maar krijgt er spijt van, want daar verschijnt een boer met een ham. Ze zullen samen de ham bemachtigen. Reynaert verkrijgt de ham door een list, maar Ysegrijn verslindt de buit alleen, ook Reynaerts deel. Reynaert aanvaardt deemoedig zijn wanbof en trekt op bedevaart. In een tuin vol ratten van een pastoor (waarvan hij er geen enkele kan vangen) ontmoet hij Frobert de krekkel. Reynaert vreest dat de krekkel hem zal verraden. De krekkel is op zijn hoede. Toch in 't nauw gedreven wordt Frobert gered door – alweer – de komst van een meute honden. Reynaert verstopt zich in de oven waar ook de krekkel zijn verblijf heeft en scheldt hem de huid vol.

Reynaert en Primaat, de chronologisch volgende branche, is een goed geconcipeerd verhaal dat los van de andere branches staat. Het begint zoals een episch gedicht met de klassieke aanhef, de beschrijving van een idyllisch landschap (de klassieke lieflijke plaats of locus amoenus):

Het was in mei, het nieuwe seizoen
als de natuur bloeit pril en groen
rond de mooie pinksterdagen.

In het volgende vers klinkt de al even klassieke klacht dat Reynaert thuis vol onbehagen met een lege schapraai zit. De honger jaagt hem zijn veilig Maupertuis uit. Hij gaat hoopvol op jacht, ontmoet Tibeert en trekt met de kat naar een goed omheind boerenerf, waar in een houten kist een lekkere teil melk op Tibeert schijnt te wachten. Terwijl de kater zich te goed doet aan de romige melk, houdt Rein het deksel van de kist omhoog. Wanneer dit hem te zwaar wordt, laat hij het deksel vallen en snijdt zo Tibeerts staart in tweeën, zodat een stuk ervan in de kist achterblijft. De twee kompanen kibbelen, maar trekken dan toch naar het kippenhok. Ze wekken boer Gombeert en die stuurt zijn honden op de inbrekers af. Tibeert kan vluchten, Reynaert wordt door de honden mishandeld. Dat zal hij de kater betaald zetten. Hier breekt de auteur zijn verhaal af en brengt hij een pape ten tonele die onderweg is naar zijn pastorie met een doos hosties, die hij verliest. Reynaert vindt ze en eet de 100 hosties op, behalve twee. Hij ontmoet Ysegrijns broer Primaat, aan wie hij over de vondst vertelt en hem zelfs de resterende ouwels cadeau doet. Reynaert vertelt hem dat in de kerk nog meer lekkers te vinden is. Ze trekken naar het godshuis en vinden er in een kast achter het altaar een overvloed aan ouwels en een kist tot de rand gevuld met brood en vlees en zelfs wijn. Er volgt een schranspartij waarbij de gulzige Primaat, mee door toedoen van de vos, vlug boven zijn theewater geraakt en gekke streken begint uit te halen. Hij wil de mis lezen en zijn zangkunst tonen. Om de mis te lezen moet je getonsureerd zijn, roept de vos. Wat gebeurt. Vooraleer de mis kan beginnen, moet Primaat de klokken luiden. Het lawaai maakt de dorpelingen wakker die met de pastoor voorop komen toegelopen. Ze gaan de 'duivels' in hun kerk te lijf. Reynaert kan ontsnappen, maar eer Primaat veilig is, wordt hij lelijk toegetakeld. De twee vinden elkaar in het bos terug en besluiten naar Arras te vertrekken om er de misgewaden van de pastoor te verkopen. Onderweg ontmoeten ze een pape die de gewaden koopt voor een gans, die de vraatzuchtige wolf integraal wil opeten tot ergernis van Reynaert. Maar zie, daar komt Moufaert de gier aangevlogen, die met de gans wegvliegt. De vos trekt alleen verder. Onderweg stoot hij op een wagen vol met haringen en pladijzen. Reynaert beproeft zijn oude truc en legt zich voor dood langs de weg. Hij laat zich op de kar gooien en doet zich te goed aan de vis. Hij keert met één haring terug naar Primaat, aan wie hij zijn avontuur vertelt en de haring geeft. Primaat is niet meer te houden en heeft trek in een vismaal. Op zijn beurt gaat de wolf voor dood langs de weg liggen, maar deze keer zijn de visboeren op hun hoede en willen zekerheid over de dood van de wolf. Primaat kan tijdig vluchten. De volgende morgen trekken vos en wolf naar een hoeve waar hammen op hen wachten. Rein eet er met mate van. Primaat 'vreet zodanig van de ham / dat hij nu breder is dan lang' en blijft in het gat steken. Primaat moet een stuk vel achterlaten en wordt door de boer afgerost. In het bos lokt de vos Primaat in een strik en neemt zo wraak. De vos trekt naar Maupertuis en vertelt Hermeline zijn avonturen.

Nog twee korte branches gaan chronologisch *Le plaid* vooraf, de branche die veelal wordt beschouwd als een van de centrale teksten van de Reynaertmaterie. Het zijn *Tibeert en de worst* (branche VIIb) en *Tibeert en de twee papen* (VIII). VIIb sluit aan bij de oudste branche: *Canteclaer, de mees en Tibeert*, waarin Reynaert het slachtoffer wordt van de kater (noteer dat in de vier avonturen van deze twee branches Reynaert aan het kortste einde trekt). De vos is op jacht, gedreven door honger en vervuld van wraakgevoelens tegen Tibeert. Achter de kromming van een pad stoot hij op de kater die meteen wil vluchten, maar zich vermant. De twee spitsbroeders zweren elkaar trouw en bijstand. Ze trekken samen verder en vinden langs de weg een worst. De vos zal hem dragen, maar hij laat de uiteinden van hun prooi in het stof slepen, wat Tibeert niet kan dulden. Hij neemt de worst over. Aan een kruis op een heuvel gekomen, vlucht Tibeert met de worst op de kruisbalk. Hoe de vos ook bidt en smeekt en dreigt, de kater eet de worst op en dit terwijl er een processie aankomt vergezeld van bloedhonden. Reynaert maakt zich uit de voeten.

In de korte branche *Tibeert en de twee papen* komt Reynaert niet voor, behalve dan in de aanvangsregels: 'Tybers li cas dont jou ai dit / doute Renart assés petit' ('Zoals ik zei heeft de kat Tijbaert / zeer weinig ontzag voor Reynaert'). Deze branche is eigenlijk niet meer dan een fabliau en vertelt hoe Tibeert voor twee papen op een kruishout vlucht. De geestelijken kibbelen over wie de kattenpels zal krijgen, maar net als ze de kater willen vangen, valt een van hen van zijn paard. De kat springt op het rijdier dat ijlings naar huis rent en zijn stal opzoekt, tot ontsteltenis van de vrouw van de pape. Thuisgekomen vertelt haar man dat de duivel hem heeft aangevallen en dat hij als bij wonder nog leeft.

Pas dan (op de tiende plaats) komt chronologisch gezien *Le jugement de Renart* (of *Le plaid*, branche I) waarmee haast iedere uitgave van de *Roman de Renart* opent. Terecht wordt *Le plaid* de scharniertekst van de 'matière renardienne' genoemd. Het is trouwens ook de belangrijkste bron van *Van den vos Reynaerde*. Ofschoon schatplichtig aan de Franse tekst is *Van den vos Reynaerde* een (deels) vrije hertaling, een meesterwerk dat zijn voorbeeld evenaart én overtreft, onder meer vanwege het briljante einde (het tweede deel), waarin de vos zich niet alleen redt uit de klauwen van Nobel, Bruun en Ysegrijn, maar als een wereldberoemde BV (Bekende Vlaming) in het nirwana verdwijnt.

■ Paul van Keymeulen

Het rechtsgeding (branche I)

Inleiding

Het verhaal dat hier vertaald wordt, is deze keer bekend. Immers, branche I (Strubel benoemt ze Ia) is de directe voorbeeldtekst van de Reynaertdichter. De koning houdt hof tijdens de lente. Iedereen is aanwezig, behalve de vos. Ysegrijn klaagt Reynaert aan, maar stelt zichzelf daardoor meteen voor als een hoorndrager. Het grote thema van de 'matière renardienne', de grote oorlog tussen wolf en vos, staat meteen centraal. Het verhaal komt slechts echt op gang na de moord op Coupée, de dochter van Canteclaeer. De vermoorde kip krijgt zelfs de status van een halve heilige als Cuwaert op haar graf van koorts geneest. Na de begrafenis van het slachtoffer, is Bruin de eerste bode, maar hij strandt in een boom op zoek naar honing. Tybaert is de tweede, maar hij wordt verleid door muizen. Grimbeert zal erin slagen de vos mee naar Nobel te brengen. Reynaert neemt afscheid van zijn kroost, biecht zijn zonden op aan de das en vertrekt. Na een lange verdedigingsrede wordt de vos aan het hof veroordeeld en geblinddoekt weggebracht. Grimbeert dient echter een genadeverzoek in en stelt voor dat Reynaert op bedevaart zou gaan. Als gevolg van deze smeekbede wordt Rein vrijgesproken. Men brengt hem kruis, pelgrimsstaf en -tas. Vooraleer Reynaert vertrekt, slaagt hij erin Nobelines ring af te troggelen. Hij vertrekt te paard en ontvoert de haas. Op een hoge bergtop gooit hij zijn pelgrimsattributen naar de hofgemeenschap als teken dat hij aan de bedevaart verzaakt. De haas kan ontsnappen. Reynaert wordt achtervolgd en onder leiding van Langzaamaan de slak (Tardif) wordt hij ingehaald en afgeranseld. Hij kan ternauwernood ontsnappen naar Malpertuis, waar hij door zijn vrouw wordt verzorgd.

Tekst

Pierken die met kunst en kundigheid
Reynaerts avonturen heeft berijmd
en die van Ysegrijn, zijn maat,
vergat de plot van het verhaal
daar hij ons niets heeft verteld
over het oordeel dat werd geveld
in koning Nobel zijn paleis
over de grote hoererij
van Rein, het kwade voorbestemd,
met wolvin, vrouwe Hersent.

Dat verhaal vangt aan hierbij.
De wintertijd was reeds voorbij,
de meidoorn bloeide overal
en ook de rozen ontloken al;
't was volop hemelvaartweer

toen koning Nobel, de Leeuw,
alle dieren, klein en groot
naar zijn raadszitting ontbood.
Geen enkel dier durfde het aan
om niet naar het hof te gaan,
maar reisde erheen zo vlug hij kon,
behalve één, een groot baron,
Reynaert de vos, de vuile dief
die iedereen scheert en bedriegt.
Voor zijn hoogmoed en voor zijn trots
klaagde men hem aan bij de vorst.
En Ysegrijn die Reynaert haat
en hem toewent alle kwaad
sprak tot Nobel: – Here koning,
doe mij recht, geef mij vergelding
voor het overspel en de ontrouw

van Reynaert met mijn eigen vrouw,
 de edelvrouwe, dame Hersent
 die hij heeft gegrepen en geklemd
 in Malpertuis, achter zijn grachten,
 om haar schofterig te verkrachten,
 en hij deed het, de rosse baard.
 Ik ben er droef van en zeer kwaad.
 Dan heeft hij op mijn jongen geplast
 en dat is mijn nieuwste aanklacht.
 Rein aanvaardde wel te verschijnen
 om ons zijn onschuld te bewijzen
 maar toen men de relieken bracht
 heeft de renegaat zich bedacht
 en maakte hij cito rechtsomkeert
 en heeft zich thuis gebarricadeerd.
 – Ysegrijn, geef dit geding op
 want het brengt u niets anders op
 dan herinnering aan uw schande.
 Dwaas is de adel hier te lande
 en zij die zich zo trots gedragen
 zijn veelal vandaag hoorndragers.
 Zij tonen nooit uw razernij
 voor zulk een geringe averij.
 Menigeen verzwijgt schande en verdriet:
 erover praten helpt toch niet.
 Dan is Bruin, de bere, opgestaan:
 – Vorst, ge kunt zelfs vergaan.
 Is dood soms of gevangen Ysegrijn
 dat hij niet zelf in staat zou zijn
 om zich te wreken op Reynaert?
 Ysegrijn is toch zo onvervaard
 dat, als de vos viel in zijn macht
 en 's konings vrede niet was van kracht
 die we onlangs hebben gezworen,
 de vos dra 't pleit hadde verloren.
 Heer, gij die van 't land meester zijt,
 wie gij haat zullen ook wij haten.
 Laat beiden voor uw rechtbank dagen
 en mocht de wolf zich nog beklagen
 dat dan plaats vinde 't rechtsgeding.
 Dat is de beste oplossing.
 Als de een de andere bedroog
 dat hij hem stelle schadeloos.
 Laat Reynaert uit Malpertuis ontbieden
 en als gij het mij wilt gebieden,
 als ik hem vind, breng ik hem hier.
 – Heer Bruin, zegt Bruyant de stier,
 vervloekt weze hij – ik bedoel u niet –
 die aan de koning zou aanraden

om een vergoeding te aanvaarden
 voor 't wangedrag, de schand, 't vreemd-
 gaan
 die Rein zijn vriendin heeft aangedaan.
 Zoveel geweld heeft hij gepleegd
 en zoveel dieren al onteerd
 dat hij krijgt noch recht, noch respijt.
 Is het nodig dat Ysegrijn pleit
 voor een misdrijf zo evident
 en door iedereen goed gekend?
 Ik weet, wat men ook zeggen mag,
 dat hij die ons tot schande bracht,
 Reynaert is, de schoft, de leperd.
 Had hij mijn vrouw zo gegrepen
 en haar geneukt tegen haar zin
 nooit vond hij nog veiligheid in
 een door hem gebouwd hol of slot,
 tot ik hem ontmand had en daarop
 gedumpte had in een modderpoel.
 Hersent, vanwaar die euvele moed?
 Zeker is 't een soort delict
 als aan 't muisje van Hersent zit
 een verrader van het rosse ras.
 – Heer Bruyant, zegt Grimbeert de das
 als we de kwaal niet bestrijden
 kan ze alleen in omvang stijgen.
 Men kan ze stimuleren inderdaad
 en ook verspreiden als goed zaad
 tot men ze niet meer meester is.
 Maar als het uit liefde is
 dat Reynaert het met Hersent deed,
 wat geldt de klacht, wie geldt het leed?
 Sinds lang was Rein haar boezemviend.
 Zij zou geen klacht hebben ingediend
 indien hij haar had verkracht.
 Ysegrijn – dit is mijn gedacht –
 heeft het te zeer ter harte genomen.
 Voor de barons en de voor de koning
 worde in eer hersteld Ysegrijn,
 maar als de schede gekwetst zou zijn
 of versmald door toedoen van Rein,
 zelfs maar voor de waarde van een noot,
 doe hem betalen voor die stoot
 als hij gedagvaard hier verschijnt
 en 't vonnis zal uitgesproken zijn.
 't Is beter, meen ik, dat de blaam
 niet kleven blijft aan Hersents naam.
 Helaas, wat voor eer heeft u bereid,
 een man die klagen komt en pleit

ten overstaan van de hele baronij?
 Voorzeker, gij verdient groot verwijt
 wanneer ge hem ter wille zijt
 als hij u zijn lieveling noemt
 daar hij geen min voor u gevoelt.

Hersent wordt rood en beschaamd
 en al haar haren gaan rechtstaan.

In een zucht antwoordt zij koen:

– Heer Grimbeert, ik kon er niets
 aan doen.

Ik had verkozen, echt en waar,
 vrede tussen mijn man en Reynaert.

Want nooit, zoals men beweert,
 deed ik iets zondigs of verkeerd.

Ik ben zelfs bereid, ja, ik sta klaar
 om de twee proeven te ondergaan.

Maar waartoe dient mijn verdediging,
 Mij, ongelukkige sterveling,

die hier geen enkel dier gelooft?

Maar bij al de heiligen die men looft

– dat God mij genadig moge zijn –

nooit deed Reynaert ooit met mij
 wat hij zijn moeder niet doen kon.

Ik zeg dit niet voor Reynaert, de baron
 noch om te kiezen zijn partij.

Wat men met hem doet is mij gelijk,
 of men van hem houdt of hem haat,

't is mij geen ezeldistel waard.

Maar ik zeg het voor Ysegrijn,

die voor iedereen als jaloers verschijnt
 en denkt gecocufieerd te zijn.

Bij de ziel van mijn oom Pinchart,

op één april was het tien jaar

dat Ysegrijn en ik werden een paar

op paasdag zoals hij beweert.

Zo'n succes kende ons huwelijksfeest

dat onze hollen en onze zalen

zo overvol van dieren waren

dat gij met moeite, dat is waar,

voor een gans had gevonden een plaats

waar ze haar broedeieren legt.

En zo werd ik zijn wederhelft.

Beschouw me niet als een concubine

die alleen leugens kan verzinnen.

Om tot mijn verhaal terug te komen

sedertdien – de Heer zal mij horen –

wie mij geloven wil mij hore,

deed ik met mijn lijf geen overspel,

ontucht of een ander boos spel

of ook een zondig onfatsoen

dat een non niet zou doen.

Toen Hersent zich had vrijgepleit

en van elke blaam had bevrijd,

zei de ezels die het hoorde

en zich verheugde om haar woorden,

dat wis en zeker heer Ysegrijn

niet gecocufieerd kon zijn.

– Ach, barones, lieve vriendin,

waren zo trouw mijn ezels,

hond, wolf, de dieren allemaal

als gij waart aan uw gemaal!

Zo goed hebt gij gezworen en getuigd

dat ge mij hebt overtuigd.

Nooit twijfel ik nog aan wat ge zegt.

Deze eed doe ik, ja, 't is echt,

dat als God mij zijn genade schenkt

en mij vinden laat een distelveld

dat zeer mals is om kaal te vreten,

dan zweer ik dat gij in uw leven

nooit om vos Reynaert hebt gegeven

noch om zijn lust en zijn plezier,

noch om zijn minne, neen, geen zier.

Maar de mensen zijn zo kwaad,

zo lasterlijk en zo laakbaar:

zij blameren wat is te loven

om ons leugens te doen geloven.

Ach, Reynaert, voor 't ongeluk

beschoren,

onder welk gesternt zijt gij geboren,

verwekt, gebakerd en getogen

dat men u nooit wil geloven.

Hoe vlug had het nieuws zich verspreid

dat gij met Hersent had gevrijd!

Zij wou voor de raad aantonen

dat het zover nooit is gekomen.

Ysegrijn hoort het en zegt niets

en hij toont ook zijn woede niet,

hij zwijgt dus en hij houdt zich kalm,

want wie zich niet verdedigen kan

krijgt het zeer hard te verduren

van al zijn vrienden en geburen.

Dan staat recht Grimbeert, de das,

die Reynaerts volle neve was.

Hij gaat op koning Nobel af,

vermant zich en neemt zijn hoed af

en zegt: – Barons, zwijg nu eens goed.

Lieve koning, vroom van gemoed,

in deze zaak laat heersen vrede

en wil Reynaert genade geven.
 Laat mij hem voor uw raad hier leiden
 met als waarborg een vrijgeleide.
 Heeft wolf hem terecht aangeklaagd
 dan wordt door Rein 't vonnis aanvaard,
 dat hem zal opleggen uw raad.
 En als het is wegens misprijzen
 dat hij hier niet wil verschijnen,
 dan moet hij vergiffenis vragen
 aleer het hof weer te verlaten.
 – Heer koning, antwoordt de raad,
 bij ons geloof in Sint-Renaat,
 wil niet, tenzij 't u zou behagen,
 Reynaert voor zijn rechters dagen
 vandaag niet en ook morgen niet,
 maar overmorgen als 't u belieft.
 Laat hem goed- of kwaadschiks
 voorleiden
 en hem zulk een ontvangst bereiden
 dat hij zich beraamt en bezint
 en zich bedenkt eer hij begint.
 Te vaak was hij ongegeneerd,
 dat hij het deze keer dan leert.
 Nobel zegt: – Ge hebt ongelijk
 Rein te berechten zonder pleit.
 Van 't zelfde laken krijgt een broek
 die mij betonen zou hoogmoed
 want 't zelfde hem te wachten staat.
 Omdat menigeen over hem klaagt
 voel ik daarom voor Rein geen haat
 om hem met schande te overladen
 als hij mij niet wil gehoorzamen.
 Ysegrijn, aanvaard de ordalie
 die Hersent, uw vrouw, u biedt
 als ge uw aanklacht niet verzaakt.
 – 't Is met vreugd dat ik ze aanvaard.
 Maar als Hersent de proef niet doorstaat,
 verbrand wordt en schuldig verklaard,
 zullen 't vernemen alle dieren.
 Mijn vijanden zullen dan feest vieren
 en schaterlachend allen samen
 mij bedenken met dwaze namen
 en roepen: – Awoe, lamzak, slappeling,
 hoorndrager zonder lulleding.
 Ik doe er dus veel beter aan
 de schande mij door Rein gedaan
 lijdzaam te dragen en te doorstaan,
 tot ik me op een dag kan wreken,
 want eer dat zij zullen aanbreken

van de wijnoogst de goede weken
 heb ik Reynaert de oorlog verklaard
 en hem behoedt hemel noch aard.
 – Wat betekent dat! roept de vorst.
 Ysegrijn, in de naam van God
 komt dan aan uw wrok geen einde?
 Wat voor baat vindt gij bij 't bedreigen
 van mijn baron, de vos Reynaert?
 Bij mijn geloof in Sint-Leonard,
 ik ken Reins karakter te goed
 dat gij het mij niet herinneren moet.
 Ik weet dat hij u meer kan schaden
 dan hij van u zou moeten verdragen.
 Bovendien werden godsvrede en peis
 uitgevaardigd in 't koninkrijk.
 Wee hem die de wet overtreedt
 daar hij zijn straf niet overleeft.
 Als Ysegrijn de vorst hoort reden
 die bezorgd was om de vrede
 weet hij uit schaamte niet wat gedaan
 noch bij wie hij om raad moet gaan.
 Tussen twee stoelen gaat hij plaats
 nemen
 met zijn staart tussen zijn benen.
 Reynaert de vos nu van zijn kant
 had het geluk al aan zijn kant
 als de Heer God het had gewild.
 De vorst was de vrede zo gezind
 dat als, ondanks de domoren,
 de misnoegden en kniesoren,
 de vrede zou gesloten zijn
 tussen Reynaert en Ysegrijn
 als daar Pinte en Canteclaer
 met drie gezellen al te gaar
 voor het hof kwamen opdagen
 om over vos Reynaert te klagen.
 Nu zal het vuur niet meer uitgaan,
 want heer Canteclaer, de haan,
 en Pinte, die zoals men zegt
 reuzegrote eieren legt,
 Zwarte, Witkap en Brunette
 trekken samen een karretje
 dat bedekt is met een gordijn;
 daarin ligt als in een schrijn
 dat veel geleek op een draagstoel
 uitgestrekt een dode hoen.
 Reynaert had haar zo toegetakeld
 en met zijn tanden zo mishandeld
 dat hij haar dijbeen gebroken had

en haar rechtervleugel afgeknakt.
 Precies op 't ogenblik dat de koning
 nog vermoeid van het rechtsgeding
 met volle maag van tafel ging
 komen daar de vier hennen aan
 en handenklappend ook de haan.
 Van verdriet maakt Pinte groot misbaar
 gevolgd door d'anderen bij de baar.
 – Bij God, roepen zij, edele lieden,
 honden en wolven, gij alle dieren,
 help mij rampzalige en bied troost.
 'k Vervloek de dag van mijn geboort.
 Vijf broers had ik van mijn vader.
 Hen verslond Reynaert de verrader.
 Groot was dat verlies en onze rouw.
 Van mijn moeder, de goede vrouw,
 zou ik vijf lieve zusjes krijgen,
 jonge kippen, mooie meisjes,
 die knappe hoenders zouden worden
 daar Graard Frenen ze goed verzorgde
 voor de eieren en de leg.
 Hij heeft ze helaas vetgemest
 tot zijn wanhoop en verdriet:
 niet één der vijf Reynaert hem liet.
 Rein slokte ze allemaal naar binnen.
 En gij, mijn zoete hartsvriendinne,
 mijn liefste zuster die daar ligt
 onbeweeglijk in die kist,
 hoe mals waart gij en struis en dik.
 Wat geworden uw zusters, wat geword ik
 die u met zoveel verdriet aanschouw.
 Dat in de hel brande de rabauw,
 die ons zo dikwijls heeft belaagd
 en achtervolgd en opgejaagd
 en vaak verscheurd ons vederpak
 onheil stichtend in ons park.
 Gisterenmorgen, bij de poort,
 hebt gij mijn zuster hier vermoord
 en zijt ge door het dal gevluht.
 Het paard van Graard was niet zo vlug
 om u te kunnen achterhalen.
 Ik ben u hier komen aanklagen,
 maar ik vind, helaas, niemand hier
 die mij recht zal laten geschien,
 want gij vreest niemands bedreiging
 noch iemands woede of afschrikking.
 Na deze woorden viel van hartepijn
 d'arme Pinte op de vloer in zwijm
 en haar zusters met haar tezamen.

Om te helpen die vier dames
 van hun krukjes, op dan stonden
 al de dieren, wolven en honden.
 Zij gieten op hun hoofden water.
 Toen ze weer bij bewustzijn waren
 – zoals in 't boek geschreven staat
 en Nobel zagen en zijn raad –
 zijn de hennen met zijn allen
 voor zijn voeten neergevallen
 en ook de hane knielde neer
 en bette zijn voeten met zijn tranen.
 Toen Nobel zag de jonge hane,
 was hij erg met hem begaan
 en verdrietig en zo geheel ontdaan
 en slaakte zulk een diepe zucht,
 dat iedereen zeer was beducht.
 En toen hij dan het hoofd ophief
 was geen enkel dier zo driest
 of het was van schrik vervuld
 als de koning zucht en brult.
 Cuwaert, de haas, was zo van streek
 dat hij twee dagen aan koorts leed.
 Het hele hof in angst leefde
 en zelfs de koenste van schrik beefde.
 Nooit was groter woede gevoeld
 dan bij de brullende Lioen.
 Hij heft het hoofd een tweede keer
 en gaat van woede zo tekeer
 dat het in 't hele paleis weergalmt.
 Dan spreekt hij resoluut en kalm:
 – Vrouwe Pinte, bij mijn vaders ziel,
 voor wie ik vandaag en hier
 nog geen devotie heb gebracht,
 uw leed heeft me van streek gebracht,
 maar ik kan ze niet doen keren.
 Ik zal Reynaert convoceren.
 Als uw zuster zal zijn begraven
 zult ge met eigen ogen ontwaren
 dat groot zal zijn 's konings wrake
 want ik zal er zelf over waken
 dat uiterst streng worde gestraft
 uw schade bij deze doodslag.
 Als hij hoort wat de koning zegt
 springt heer Ysegrijn terstond recht.
 – Heer, zegt hij, 't zou een weldaad zijn
 als Pinte zou gewroken zijn
 en haar zuster vrouwe Coupée,
 die Reynaert opgevreten heeft.
 Heer, u honoreren zou die daad.

Ik zeg dit beslist niet uit haat,
 maar voor de hen die men begraaft
 en die vermoordde de renegaat
 Reynaert, die leeft voor 't kwaad.
 De koning zegt: – Baron, de rouw
 waarin ons dompelt de rabauw
 is ver van d'eerste bij mijn weten.
 Bij u en bij andere hoge heren,
 klaag ik hem aan, het is mijn taak,
 wegens overspel en ander kwaad
 en 't verraad tegen mij begaan
 en de vrede die hij heeft overtreden.
 – Laten we daarover niet meer spreken.
 Bruin, doe de stola rond uw arm
 en gij, de stier, here Bruyant
 beveel Pintes ziel aan God aan.
 Daar in dat vlakke stuk aarde,
 onder de blaren van de gaarde,
 zult gij voor Pinte een graf graven
 en daarna zullen we verder praten.
 – Heer, zegt Bruin, gij hebt bevolen.
 Hij neemt van Nobel aan de stole
 en gaat in de kerkdienst voor.
 Nobel, als eerste, en in koor
 met zijn baronnen en de familie,
 begon te zingen de vigilie.
 Heer Langzaamaan, de huisjeslak,
 de drie lezingen dan voorlas
 en Roönel, de jagershond,
 de aangepaste psalmen zong.
 Samen met het hert Brichemer
 in driezang met Bruin, de beer,
 oraties en doodsgebeden baden
 opdat God het niet zou toelaten
 dat haar ziel naar de hel zou gaan.
 Toen de vigilie was gezongen
 liep het stilaan naar de morgen.
 Ten grave zij vrouw Coppe droegen
 en in een loden kist begroeven,
 zoals er nooit een was vertoond.
 Ze legden haar onder een boom
 en een marmarsteen op het graf.
 Op die steen men geschreven had
 haar levensbaan met epitaf,
 met een beitel of stift geschreven,
 ik weet het niet, maar om het even.
 Als grafchrift stond erop te lezen:
 'In deze grond, onder deze linde
 rust Coupée, zuster van Pinte.

Rein, wiens slechtheid elke dag vergroot,
 deed haar sterven de marteldood.'
 Wie Pinte wenend had horen vervloeken
 en Rein verwensen en verdoemen
 en Canteclae de vleugels strekken
 had veel meelij zien verwekken.
 Toen de begrafenis was gedaan,
 was ook de rouw al wat vergaan.
 – Koning, vroegen raad en hof,
 wil ons nu wreken op die schoft,
 die vaak met ons heeft aangebonden
 de strijd, en de vrede heeft geschonden.
 – Zeer gaarne, antwoordt hen 's lands
 here.
 Ga naar Rein toe heer Bruin, de bere,
 in mijn naam. Ge hebt niets te vrezen
 en zeg de vos van mijnentwege
 dat ik op hem wacht al drie dagen.
 – Heer, zegt Bruin, ik doe het grage.
 Bruin vertrekt en in telgang
 rijdt hij in een dal vol bouwland
 zonder rusten, zonder verpozing.
 Toen gebeurde aan het hof een ding
 dat de zaak Reynaert heeft verzwaaard:
 een mirakel deed Coupée daar,
 want de haas, messire Cuwaert
 die nog steeds van angst en schrik beefde
 en twee dagen in koorts leefde
 was dank zij de voorspraak Gods
 van zijn ijlkoortsen verlost
 op wijlen vrouwe Coupées grave.
 Want toen ze eervol was begraven
 kon hij haar rustplaats niet verlaten
 en bleef hij op haar grafsteen slapen.
 Toen aan Ysegrijn werd gezegd
 't mirakel der martelares
 zei hij dat hij erge oorpijn had
 en Roönel raadde hem aan dat
 hij moest gaan slapen op het graf.
 Hij deed het en zijn oor genas.
 Maar omdat het geen geloofspunt was
 – het geloof verdraagt geen onzekerheid –
 en omdat Roönel het had bepleit
 geloofde men eerder aan bedrog.
 Toen het nieuws bereikte het hof
 vonden velen 't verhaal oprecht.
 Maar voor Grimbeert was 't onecht
 daar hij 't voor Rein opgenomen had
 tezamen met Tybaert de kat.

Als Reynaert geen list bedenkt
 ziet het er niet goed uit voor hem,
 want de beer staat al voor de poort
 van Malpertuis, zijn toevluchtsoord,
 dat door hoge struiken was omboord.
 Daar Bruin te groot is van lijf
 past het dat hij buiten blijft.
 Hij nadert nu de barbacaan
 en Rein zit aan een torenraam.
 Om uit te rusten trekt zich de vos
 terug in 't diepste van zijn hol.
 Hij had zijn schapraai pas gevuld
 met een malse kip al heel geplukt
 en die morgen met veel appetijt
 had hij gegeten wild konijn.
 Nu rust hij uit met welbehagen
 maar daar staat Bruin al voor de hage.
 – Reynaert, roept de beer, spreek tot mij,
 kom naar buiten, waar zit jij?
 Ik ben Bruin, 's koning Nobels bode.
 Baron, jij wordt naar 't hof ontboden.
 Reynaert weet dat het is de beer
 want hij zag hem gaan heen en weer.
 Hij vraagt zich af met welke list
 hij de zoolganger fopt en klist.
 – Bruin, roept Reynaert, dierbare vriend,
 waaraan hebt jij het toch verdiend
 dat men u deze berg deed nemen.
 Naar 't hof te gaan was mijn voornemen,
 maar 'k wou nog smullen voor die tijd
 van een Franse specialiteit.
 Baron Bruin, ge weet toch heel goed
 dat wie aan 't hof de rijkaard groet
 met een 'uw handen wassen, heer'
 zeker is van geluk en eer
 en hij zijn mouwen vasthoudt ook.
 Zij krijgen eerst rundvlees met look
 en dan volgen er nog rijkere spijzen
 die de heer wenst en ook zal krijgen.
 Maar een pauper en armoedzaaier
 zal alleen in duivelstront graaien.
 Hij eet niet bij het vuur gezeten
 maar krijgt op zijn schoot zijn eten
 te midden van de honden vele
 die 't brood hem uit de handen stelen.
 Ook wacht die sukkel tevergeefs
 dat men hem tweemaal drinken geeft.
 Waarlijk er komt geen tweede maal.
 De knechten bereiden hem een maal

van botten droog en afgeknaagd
 waaraan zelfs een hond niet meer
 knaagt.
 Iedereen houdt zijn brood goed vast
 want de meesters van de broodkast
 hebben de knechten goed doen leren
 het brood zeer zuinig te beheren.
 Vaak daarom missen grote heren
 wat 't voetvolk heeft in overvloed.
 Ach, mocht hen verteren d'hellegloed.
 Vlees en brood leggen zij opzij
 en betalen daarmee hun hoererij.
 Om dat ook te kunnen doen
 bracht ik, heer Bruin, deze noen
 al mijn voedsel hier tezaam
 en heb er mij tegoed aan gedaan.
 Zo at ik wel voor zes dukaten
 honingtaarten van verse raten.
 – Nomine patre, Christum file,
 zucht Bruin, de bere, bij Sint-Gilles,
 Rein wat jij daar hebt in overvloed
 is op de wereld 't beste goed
 waarnaar mijn maag het meeste langt.
 Ach, geef me, heer, wat ik verlang
 in Godes naam, mea culpa.
 Reynaert de vos maakt een grimas
 denkend aan de poets die hij hem bakt.
 De arme Bruin merkt echter niet
 dat hij gestuurd wordt in het riet.
 – Bruin, zegt Rein, kon ik u betrouwen!
 Als jij niet beschaamt mijn vertrouwen
 en vond ik bij u hulp en alliantie,
 bij mijn zoon Rosvel, de deugniet,
 dra zou ik vullen uwe mage
 met verse en nieuwe honingraten.
 Hier tegenover, als men betreedt
 het bos dat ene Lanfroot beheert.
 Maar wat heeft het al voor zin,
 want breng ik u er middenin
 en zou ik u, Bruin, uw zin geven
 zoudt jij er later van profiteren
 om mij te schaden en te deren.
 – Wat zegt jij daar, baron Reynaert?
 Ben ik uw vertrouwen dan niet waard?
 – Voorzeker! Wel dan? Gij zijt in staat
 tot trouweloosheid, tot verraad.
 – Vriend Reynaert, jij beledigt mij,
 dit is gewoon kwaadsprekerij.
 – Akkoord, ik zal het voortaan laten.

Waarom ook, heer, zou ik u haten?
 – Maar goed, want nu ik Nobel de Lioen
 mijn hommagium ben gaan doen,
 heb ik alle lust opgegeven
 om met u in onmin te leven.
 – Ik vertrouw u, antwoordt de deugniet,
 en een waarborg vraag ik niet.
 Vriend, ik vertrouw u op uw woord.
 Bruin gaat met de vos akkoord.
 Ze zijn op weg gegaan tezamen
 en laten hun paarden goed draven
 tot aan vester Lanfroot zijn bos.
 Daar hielden ze in hun strijdros.
 Lanfroot, voor het bos aangesteld,
 had een eikenboom neergeveld
 om er planken uit halen
 en brede tafels van te maken.
 Hij had de eikenstronk voorzien
 voor- en achteraan van spieën
 zodat hij beter splijt en klieft.
 – Bruin, zegt Reynaert, goede vriend,
 ziehier wat ik u heb beloofd:
 de raten zitten in die kloof.
 Laat ons eten en drinken gaan,
 met een stuk hout kom ik eraan.
 En terwijl de arme beer Bruin
 in de spleet al steekt zijn snuit
 en bovendien nog zijn voorpoten
 heeft Rein de wiggen weggenomen
 en is hij wat opzij gaan staan
 om Bruin te houden voor de aap
 en hem te draaien een flinke loer:
 – Hoerenzoon, open uw smoel,
 ge komt er met uw tong haast aan.
 Hij houdt hem heerlijk voor de aap
 want daar zit honing in noch raat.
 Wijl Bruin er toch tracht bij te komen
 had Rein de spieën weggenomen
 wat hem veel moeite heeft gevraagd.
 Toen Rein de wiggen ongevraagd
 had weggenomen zat Bruin ocharme
 in de eikenstronk gevangen
 en lijdt daar nu helse pijn.
 Zijn huid bleef plakken in de eik
 zodat zijn hart het haast begaf.
 Bruin was nu tot wanhoop gebracht
 door Rein, die nimmer had gebiecht
 en nooit een goede daad had verricht
 en nooit aan liefdadigheid gedaan.

Spottend gaat Rein weer opzij staan.
 – Bruin, zegt hij, ik wist wel,
 dat er sluwheid stak in uw spel
 en dat er voor mij van d'honingraten
 geen enkele raat zou zijn te rapen.
 Ik weet nu wel wat ik zou doen
 als deze zaak was te herdoen.
 Wat zijt gij voor een onverlaat
 dat gij mij geen honingraat laat.
 Hoe vlug in Sint-Gillishospitaal
 zoudt gij mij opsluiten, helaas,
 als ik in armoede zou leven.
 Rotte peren zoudt ge mij t'eten geven.
 Na die uitwisseling van gedachten
 verschijnt sire Lanfroot, de boswachter,
 en knijpt de vos ertussenuit.
 Toen hij de beer zag met zijn snuit
 zitten in de eik die hij moest kloven,
 is hij meteen naar 't dorp gevlogen,
 roepend: – Er zit een beer gevangen!
 Kom, mensen, laten we hem gaan
 vangen.
 U moest de boeren zien buitenkomen
 en de straat komen opgelopen
 de een met een bijl, de ander met een
 knots,
 of met een vlegel of een meidoornstok.
 Zoals het er daar nu aan toegaat,
 is Bruin bang voor zijn ruggengraat.
 Vooraan loopt mister Hoerenboer
 en Piot-van-de-Dikke Hoer
 en de lijkbidder Baldewijn
 die zijn wijf van acht'ren bestijgt
 en de stinkende Huwelijksvierder
 die op de loop gaat voor de vliegen.
 Als de beer ziet die lange stoet
 beeft hij en verliest zijn moed
 en denkt: 'Ik verlies beter mijn snuit
 dan Lanfroot te laten heel mijn huid.'
 Zo hard trok hij – zoveel leed Bruin –
 dat zijn aders springen en zijn hart
 breekt en zijn kop kraakt en barst.
 Hij verliest onzeggenlijk veel bloed
 en 't vel van zijn poten en zijn snoet.
 Nooit heeft men zo'n lelijk beest ontmoet.
 Zijn snuit zit volledig onder 't bloed
 en van zijn gezicht is 't vel verdwenen.
 Door het bos neemt Bruin de benen
 achtervolgd door 't gillend boerenvolk

en hij gaat schuil bij een rots.
 De zielenherder van de parochie,
 vader van Martijn van Orlens,
 die net mest uitgestrooid had
 sloeg hem hard op rug en flank,
 terwijl de dorpers in groot getal
 hem afgrijselijk sloegen overal,
 zodat hij nauwelijks kon ontkomen.
 Het zal Reynaert slecht bekomen
 als hij in Bruins handen valt.
 Nu hoort hij hem van verre al
 janken en, langs een omweg, vlucht
 hij naar Malpertuis, zijn burcht
 waar hij heir noch hinderlaag vreest.
 Op 't ogenblik dat Bruin passeert
 bedenkt hij hem nog met een sneer:
 – Bruin, hebt gij goed geprofiteerd
 van al die honing van Lanfroot,
 die gij, slokop, zonder mij genoot?
 Uw kwade trouw komt u duur te staan,
 want geen pape durft het aan
 om u bij uw sterfbed bij te staan.
 Tot welke orde wilt gij behoren
 met die rode kap over uw oren?
 Bruin, de bere, was zo ontredderd
 dat hij geen enkel woord kreeg gezegd.
 Hij vlucht weg in volle vaart
 want hij is te zeer vervaard
 om te vallen in de handen
 van Lanfroot en zijn trawanten.
 Zo hard liep de beer onderweg
 dat hij veel weg heeft afgelegd
 en toen de klok de middag sloeg
 hij arriveerde in de steengroef
 waar Nobel en raad in zitting zijn.
 Op 't plaveisel valt Bruin in zwijm.
 Het bloed trekt uit Bruin zijn gezicht
 die daar halfdood zonder oren ligt.
 Het hof ziet het en staat verbluft.
 De vorst vraagt: – Wie heeft dat gedurfd?
 Wie heeft uw kap zo afgetrokken?
 – Vorst, Rein heeft me dat berokkend
 en toetgekeld zoals gij kunt merken.
 Hij gaat zich voor Nobels voeten werpen.
 Luid hoorde men Lioen toen brullen
 en zag hem zijn manen wild uitrukken
 en zweren bij Christus' leed en dood.
 – Bruin, roept de vorst, Rein heeft u
 gedood.

Nooit zult gij van hem meelij krijgen,
 maar bij Jezus' wonden met de spijkers
 zal ik zulk een wraak op hem nemen
 dat heel Frankrijk er zal van spreken.
 Waar zit de kat, waar zit gij Tybaert?
 Gij gaat vanwege mij naar Reynaert.
 Zeg voor mij aan die rooie schoft
 dat hij cito komt naar mijn hof
 om te verschijnen voor mijn raad.
 Zeg hem dat geld noch goud hem baat,
 noch schone woorden voor zijn zaak,
 maar dat het galghout al klaar staat.
 Tybaert durfde niet te refuseren,
 want durft hij het bevel negeren
 dan rijdt hij niet over de wegen.
 Of hij het wil of niet, de pape moet
 elke dag zijn kerkdienst doen.
 En Tybaert neemt de linkerpoort.
 Hij heeft zijn ezelin aangespoord
 zo dat hij door het dal met vaart
 dra aankomt aan Huize Reynaert
 en daar smeekt hij Sint-Leonard
 die de gevangenen bijstaat
 dat hij hem behoedt voor de wraak
 van de vos Reynaert, zijn kompaan,
 want hij weet Reynaert trouweloos,
 een smerig beest zonder geloof,
 zonder respect voor een eerlijk man.
 Maar wat het meest verontrust de kat,
 is wat hij voor de poort daar ziet,
 in een es of een den ginds zit,
 de sint-maartensvogel, de kiekendief.
 Tybaert, de kat zijn stem verhief:
 – Vlieg rechts, vlieg toch rechts, vlieg...
 Maar hij vliegt de linkerkant uit.
 Tybaert rust nu een lange poos uit.
 Ik zeg u dat dit de oorzaak was
 van wat hem kwelde en dwars zat.
 Hij voorvoelt dat hem te wachten staat,
 veel onheil, oneer en veel kwaad.
 Hij is voor Reynaert zo beducht
 dat hij haast niet binnengaan durft.
 Van buitenaf roept hij zijn opdracht
 maar 't heeft hem geen soelaas gebracht.
 – Reynaert, roept hij, beste kompaan,
 zit gij daar in een barbecaan?
 Tussen zijn tanden sist Reynaert dan
 zo zacht dat niemand 't horen kan:
 – Tybaert, mocht gij voor uw ondergang

in mijn tuin zijn aangeland
 en voor uw smart en droefenis
 waarvoor 'k gebruiken zal mijn list.
 Daarna roept hij met luide stem
 en groet hem en verwelkomt hem:
 – Al komt ge van Sint-Gillis of van Rome,
 kom binnen, ge zijt willecome.
 Treed toch binnen zonder versagen
 alsof het was op Sinksendage.
 Als het met mooie woorden is
 kost een nederig welkom niks.
 De kat sprak hem goedmoedig aan:
 – Reynaert, denk niet dat ik u haat.
 't Is koning Nobel die u bedreigt
 want Bruin en hoorndrager Ysegrijn
 en het hele hof klaagt over u.
 – Vriend, daarover zwijgen we nu.
 Over andere zaken komt gij spreken.
 Ik zal zo lang mogelijk leven.
 Ik zal naar de raad toegaan
 en luisteren naar wie mij aanklaagt.
 – Dat zou zeer wijs zijn, edele heer,
 en ik raad het u aan zonder meer
 omdat ik u eer en respecteer.
 Maar nu is mijn honger zo groot
 dat mijn ruggengraat ervan plooit.
 Hebt gij soms op dit moment
 in uw schapraai geen haan of hen
 of iets anders om te eten?
 – Tybaert, vriend, ge moest toch weten:
 kip en haan zijn luxe-eten.
 Maar als een rat of muis u zint
 wordt gij in overvloed bediend.
 – Reynaert, gij zegt in overvloed?
 Van muizen word ik nimmer moe.
 – Ik zal er u genoeg bezorgen
 voor de dageraad van morgen.
 Volg mij dan, ik ga voorop.
 Reynaert kwam dan uit zijn hol
 en Tybaert ging achter hem aan
 want hij vermoedt noch list noch kwaad.
 Dra komen ze in een gehucht aan
 waar een twintigtal huizen staan.
 – Tybaert, weet ge wat we gaan doen?
 Hier woont een pape die ook boert.
 Luister, ik ken zijn huis zeer goed.
 Hij heeft graan en haver in overvloed
 waaraan de muizen zich tegoed doen.
 Het is die knagers zelfs gelukt

ervan te vreten haast een mud.
 Ik was daar nog niet lang geleden
 en ving er toen een stuk of negen.
 Een deel heb ik in mijn kast gestopt
 en de rest at ik vanmorgen op.
 Kijk, door dit gat kwam ik in 't huis,
 kruip erdoor en prop vol uw buik.
 Maar de bedrieger liegt hem voor
 want de pape die daar woont
 bezit geen haver en geen graan.
 Van hem hield geen parochiaan
 omdat hij een hoer onderhield
 – de moeder van Martijn van Orlens –
 die hem compleet had geruïneerd
 en heel zijn fortuin had verteerd,
 zodat hij os noch koe bezat
 of kalf, tenzij van hetzelfde ras
 tien kippen waarvan Reynaert al
 vier vogels opgevreten had.
 Martijn, die sedertdien intrad,
 had om Reynaert de vos te vangen
 voor het gat een strik gespannen.
 God hoede de pape voor een zoon
 die zich zo sluw en listig toont
 om te vangen zowel vos als kat.
 Reynaert die de list geroken had
 zegt er niets van aan zijn kompaan.
 – Tybaert, vooruit, zegt Rein, komaan;
 verrek, zijt ge bang? Stel u niet aan.
 Vooruit, ik ga hier op de wacht staan.
 Tybaert glijdt erin maar hij vindt
 geen haver en graan evenmin,
 maar een strop die hem de nek snoert
 en of hij nu trekt of duwt of woelt
 de strop blijft om zijn nek hangen
 en houdt hem jammerlijk gevangen.
 Hij wil tevergeefs elders zijn
 omdat daar plotseling verschijnt
 de jonge klerk, zoon Martinet.
 – Opstaan, roept hij, opstaan, uit bed,
 opstaan vader, vooruit, opstaan,
 en ook gij, schoonmama, opstaan
 en steek vlug een waskaars aan,
 er zit een vos in mijn strik, komaan!
 De moeder schiet wakker, springt uit bed
 en heeft een kaars vlug klaargezet
 wyl de paap zijn balzak bedekt
 en uit zijn bed springt terwijl
 hij inderhaast een spinstok grijpt.

Dan vallen ze de arme Tybaert aan
 die veel slagen moet ondergaan
 eer hij op de vlucht kan slaan.
 De Martijns nemen hem onder handen
 en Tybaert toont zijn scherpe tanden.
 Hij lonkt naar de ballen van de paap
 lijk in 't verhaal te lezen staat.
 Met zijn tanden en zijn klauwen
 heeft hij één hanger afgehauwen.
 Als de dame dit ongeluk ziet
 en zich rekenschap geeft van 't verlies
 jammert ze na elkaar drie keer
 en valt in zwijm bij de vijfde neer.
 Terwijl Martinet zijn moeder bekloeg
 die buiten kennis lag op de vloer,
 maakte Tybaert zich uit de strik los
 en verdween ijlings door het hol.
 Hij werd wel vreselijk toegetakeld
 maar had wraak genomen op de pape,
 die hem geslagen had zo hard.
 Ach, kon hij zich maar wreken
 op Reynaert,
 maar die snoodaard, van zodra
 Martinet alarm geslagen had,
 was hij vlug op het hazenpad
 en gevluht naar zijn vossengat
 terwijl men afranselde de kat.
 Hoe verwenste de kat Tybaert
 de gemene streken van Reynaert!
 – Ai, roept hij, Reynaert, Reynaert,
 nooit wordt uw ziel door God aanvaard.
 Ach, moest ik het alweer bekopen,
 ik die zo dikwijls werd bedrogen
 door de sluwheid van die rosse aap.
 Wat betreft die hoorndrager van
 een paap,
 dat God hem in 't ongeluk stort
 en hem ontneme brood en gort
 en aan zijn vrouw die vuile kalle
 die mij zo driest heeft aangevallen.
 Maar hij verloor één van zijn ballen.
 Daardoor nam ik voor zijn
 parochie wraak,
 want 't klokkenspel heeft nu afgedaan.
 En zijn zoon, Martijn van Orliens,
 moge voor hem God nooit voorzien
 een greintje voorspoed of geluk
 want hij sloeg danig op mijn rug;
 hem worde beschoren een kort leven

zodat hij de tonsuur kan vergeten;
 hij worde als een dief gehangen.
 Zo lang duurden Tybaerts klaagzangen
 dat hij aankwam in de vallei
 waar Nobels raad zetelt voor 't pleit.
 Als hij de koning ziet en groet
 knielt hij neder voor zijn voet
 en vertelt hij zijn kwaad avontuur.
 – God, roept de koning overstuur,
 geef mij raad, verlicht mijn geest,
 de vos is een demonisch beest
 dat mij beledigt en onteert,
 en ik vind niemand die in staat
 is ons te wreken voor zijn kwaad.
 Here Grimbeert, ik ga me afvragen
 of het niet is op uw aanraden
 dat Rein mij met de nek aanziet.
 – Ik, here koning, zeker niet!
 – Vertrek dan vlug en ontbied hem
 en keer niet weer zonder de schelm.
 – Heer koning, dat kan ik niet doen
 want de vos kent geen fatsoen,
 hij is zo verdorven en zo stout
 dat ik het niet voor mogelijk houd
 hem te brengen naar uw hove
 als ik niet met een brief kan tonen
 dat ik ben des konings bode.
 Maar als hij bemerkt uw zegel,
 bij mijn devotie voor Sint-Israël,
 dan zal hij, denk ik, met mij meegaan
 om te verschijnen voor uw raad.
 – Dat is goed gesproken, zegt de vorst
 en hij dicteert dan zijn gebod
 aan het everzwijn Baucent
 en verzegelt het perkament
 en geeft aan Grimbeert de boodschap,
 die langs een weide gaat op stap
 voor hij een groot bos binnentreedt.
 De huid van zijn rug was zeer bezweet
 als hij aan Reins woning komt.
 Hij vond langs pas ontgonnen grond
 een pad dat hem in de richting bracht.
 Hij is bij Rein voor valt de nacht.
 De toegang is smal, de muren hoog.
 Grimbeert komt binnen langs de poort
 die hij nog van vroeger kent.
 Reynaert die steeds is zeer attent
 en een aanval vreest als hij de das
 hoort binnenkomen langs het sas,

wil dicht blijven bij de toren
 zodat hij het bezoek kan horen
 en weet waarvoor komt de das.
 Rein heeft gezien dat het Grimbeert was
 aan 't zakken van de ophaalbrug
 en hoe hij eerst met gat en rug
 en pas daarna met zijn kop
 binnenglijdt in Reynaerts hol.
 Nu heeft Rein zijn neef herkend
 en is daarover zeer content.
 Feestelijk nu is zijn ontvangst
 daar hij hem omhelst en omarmt
 en omdat Grimbeert is zijn neef,
 hij hem twee zachte kussen geeft.
 En de das toont zich heel wijs
 daar hij zwijgt over Nobels eis
 alvorens hij goed heeft gegeten.
 Dan heeft hij zich van zijn taak
 gekweten.
 – Oom Reynaert, zegt Grimbeert de das,
 niets dan komedie was uw gedrag.
 Verneem dan wat Nobel u laat weten.
 Hij vraagt niet meer, hij geeft bevelen
 dat gij hem laat wedervaren recht.
 Wordt uw oorlog dan nooit beslecht?
 Wat verwijt ge aan Ysegrijn dan,
 aan Bruin, de bere, of aan de kat?
 Slecht wordt dergelijk gedrag beloond.
 Als ge geen beterschap betoont
 wint ge hierbij alleen de dood
 voor u en voor uw hele kroost.
 Ziehier de brief van koning Nobel,
 neem hem en verbreek het zegel
 en neem kennis van de inhoud.
 Nu trilt op zijn benen de rabauw
 als hij ontzet het zegel breekt
 en zuchtend d'eerste regels leest.
 Ziehier wat hem de brief beveelt:
 – Monseigneur Nobel, de leeuw,
 die over alle landstreken regeert
 en eveneens over elk beest,
 belooft zich te zullen wreken
 en geen buit meer aan te nemen
 eer Reynaert schande ondergaat
 en zware foltering doorstaat
 en zelfs in de oorlog wordt gestort
 als hij niet verschijnt aan 't hof
 om te pleiten voor mijn raad.
 Brengt hij goud of zilver 't hem niet baat

en minder nog zijn schone woorden;
 hij brenge mee een hennepkoorde.
 Toen Rein die woorden gelezen had
 breekt zijn hart in zijn borstkas
 en zijn gezicht slaat vaalbleek uit.
 – Bij God, Grimbeert, roept de schavuit,
 heb erbarmen, vriend, en geef raad
 aan d'arme man die voor u staat.
 Vervloekt zijn mijn levensjaren
 vermits ik morgenvroeg zal hangen.
 Waarom mocht ik geen monnik zijn,
 ach God, in Clerf of in Clunij?
 Voor mij zijn monken zo'n huichelaars
 dat ik vreesde voor lijfsgevaar
 als ik zou verlangen in te treden.
 – Ge maakt u zorgen zonder reden,
 zegt Grimbeert, maar ge loopt wel gevaar
 daar 't morgen om uw leven gaat.
 Zolang ge er zijt toe in staat
 is 't beter dat gij uw biecht nu doet
 en gaat met een gerust gemoed.
 – Neve Grimbeert, antwoordt Reynaert,
 dat is voorwaar een goede raad
 en zeer handig nog bovendien,
 want heb ik mij aan u gebiecht
 voor ik onderga de kwelling
 en de schande van het geding,
 dan wordt mijn ziel al eer ik sterf
 toch nog van 't vagevuur gered.
 Dit zeg ik u, neef, onomwonden.
 Wil nu vernemen al mijn zonden.
 Dominee, 'k heb verleid en gevrijd
 met Hersent, de vrouw van Ysegrijn.
 Ik beken 't, ze werd ont'recht verdacht
 want ik heb ze echt verkracht.
 Mea culpa, daarvan heb ik spijt
 omdat ik maar één keer heb gevrijd.
 Zoveel scha deed ik Ysegrijn
 dat hij gekozen heeft voor pleit.
 De goede God moge zijn ziel ontvangen.
 Drie keer liet ik Ysegrijn vangen.
 Ik zal u zeggen op welke manier.
 Eerst toen hij in een wolfsklem viel
 de dag dat hij een lam verslond.
 Veel stokslagen kreeg toen die hond;
 honderden kreeg hij er te verdragen
 eer hij uit de klem kon geraken.
 Ik liet hem in een schaapsstal slapen,
 waar de herders van de schapen

zo vreselijk sloegen op zijn rug
als op een ezels voor een brug.
Een andere keer wist ik tien hammen
in een nonnenklooster hangen
en ik liet er hem zoveel van eten
dat hij zo was volgevreten
en hij niet meer door het hol,
ocharme, weer naar buiten kon.
Ik liet hem ook eens vissen vangen
tot zijn staart vast in 't ijs bleef hangen.
Op een nacht, bij volle maan,
wou hij in de bronput dalen
omdat 't weerschijsel van de maan
hem lokte als een verse kaas.
Ook werd hij door mij eens verraden
vanop een kar met pladijs geladen.
Wel duizend keer heb ik hem bedrogen
door sluwheid, listen en door logen.
Van hem maakte ik zelfs een monnik,
maar hij waande zich kanunnik
als men hem braadvlees t'eten gaf,
daarvoor verdiende hij het rad.
In één dag kan ik niet verhalen
hoe ik hem met schand heb overladen.
Tybaert deed ik lopen in een val
toen ik hem beloofde muis en rat.
Van dame Pintes nageslacht
heb ik elke haan en hen geslacht,
behalve Pinte en haar tante.
Toen gewapend tot de tanden
en door iedereen zeer geducht
het leger verscheen voor mijn burcht
– de evers, de koeien en de stieren
en met hen nog vele dieren –
aangevoerd door een kapitein,
namelijk hoorndrager Ysegrijn,
om een eind te maken aan de krijg
heb ik Roönel ingelijfd.
Hij kwam met wel dertig kompanen,
rekels en teven al tezamen,
maar ze werden slecht onthaald
en met knuppels en stokken betaald.
Ik hield bovendien nog voor mij
het grootste deel van hun soldij.
Toen de legers slagvaardig waren
heb ik zonder de minste bezwaren
door bitsigheid en spotternij
verdonkeremaand heel hun soldij.
En toen ze naderhand afdropen

heb ik mijn tong nog uitgestoken.
God, daar heb ik nu spijt over.
Mea culpa, 'k heb iedereen bedrogen.
Ik wil nu penitentie doen
voor al mijn zonden van nu en toen.
– Oom Reynaert, antwoordt Grimbere,
ge hebt al uw zonden nu beleden
en de misdaden door u begaan,
als God u bijstaat voor de raad
zodat ge, oom, vrijuit kunt gaan,
zorg ervoor dat ge niet hervalt.
– Moge God, de meester van 't heelal
mij niet zo straffen en zo haten
dat ik de zonde niet zou laten
en mij ontnemen zijn genade.
Rein was nu bereid te voldoen
aan al wat Grimbeert hem opdroeg.
Dan viel de zondaar op een knie
en kreeg hij de absolutie.
De das gaf d'absolutie aan Rein
voor de helft in 't Frans en in 't Latijn.
En de volgende dag, bij dageraad,
kuste Rein, die zijn gezin verlaat,
zijn vrouw en zijn hele kroost
en hun verdriet was luid en groot.
Toen hij afscheid nam van zijn gezin:
– Kinderen, zei hij, edele afstamming,
welk lot mij ook valle ten deel,
draag goed zorg voor mijn kasteel;
het beschut u tegen iedereen,
want ik zie niet zo meteen
prins, graaf of legerkapitein,
die zo verwaand en driest zou zijn
om te belegeren mijn burcht.
Laat opgehaald de ophaalbrug
zodat niemand u kan schaden.
Ge hebt hier genoeg voorraden
en wapens, meen ik, voor een jaar.
Waarom u noemen bij uw naam.
Ik beveel u allen aan God aan,
die mij behoude wel en goed.
Alvorens hij dan scheiden moet
stampst hij op de drempel met zijn voet
en begint te bidden tot de Heer.
Heer God almachtig, gij Algoed,
neem mij, zondaar, onder uw hoede
en houd, ik smeek het u, houd in stand
al mijn kennis en mijn verstand.
Heer, laat mij niet onmondig doen

voor koning Nobel, de Lioen,
 als Ysegrijn me aan zal klagen.
 Heer God, het moge u behagen
 mij goed te laten motiveren
 door te pleiten en te negeren
 wat mij ten laste wordt gelegd.
 Houd mij gezond en welgesteld
 opdat ik luchten kan mijn hart
 tegen al wie mij beschimpt en tart.
 De vos knielde op de grond en
 beleed driemaal zijn zonden,
 dan maakte hij het kruisteken
 om Godes hulp af te smeken
 en ook uit schrik voor de koning,
 want groot was zijn angst en aandoening.
 Naar 't hof zijn de barons vertrokken
 en zijn de rivier overgetrokken
 en de gevaarlijke bergpassen
 en zij komen dan in de vlakke.
 Terwijl Rein klaagt en lamenteert
 zijn zij kwijt, hij en Grimbeert,
 hun weg en de te volgen baan.
 Een langere weg zijn zij gegaan
 eer zij in het dal komen aan
 een erf behorende aan nonnen.
 In hun boerderij werd gewonnen
 al wat d'aarde voortbrengen kan
 en neerhofdieren van hen tot gans.
 En Reynaert zegt: – Neef, laat ons naar
 het neerhof met de hennen gaan.
 Daar, langsheen de doornstruiken
 ligt het pad dat ge moest gebruiken
 en dat ge helaas hebt verloren.
 – Rein, die praat wil ik niet horen.
 Satan is 't die u zo doet spreken,
 gij hoerenzoon, gij ketter, gij rekel!
 Hebt gij dan uw zonden niet beleden.
 Wilt gij hervallen in zondigheden.
 Hoorde ik u niet tot de Heer smeken?
 Maar Rein was dat alweer vergeten
 en zegt: – Kom, laten we maar verder
 gaan.
 – Reynaert, Reynaert, gij renegaat,
 zijt gij dan ontoerekenbaar?
 Gij verkeert, dwaas, in doodsgevaar,
 gij hebt gebiecht, ik heb u gezegend
 en toch wilt gij alweer een moord plegen.
 Gij zijt ten prooi aan zondigheid.
 Vervloekt weze en vermaledijd

het uur waarop ge geboren zijt.
 Wanhoop werd uw vader beschoren
 omdat hij u ooit heeft verwekt
 onder een hemel slecht besternend
 zodat de hele wereld u verwenst.
 De twee rijden in telgang voort,
 gezapig en door geen dier gestoord
 en Reynaert houdt zich wat gedeisd
 omdat zijn neve hem terecht wijst,
 maar toch draait hij zich vaak omme
 naar de kippen van de nonnen
 waarvan hij verder gaat vandaan.
 Hij zou ze hebben doodgedaan,
 hij zou ze hebben opgegeten
 als Grimbeert niet had ingegrepen.
 De twee trekken verder ongestoord.
 God wat stapt mooi in telgang voort
 het muildier van baron Grimbeert
 en Reynaerts strijdros evenzeer.
 In zijn borst bonst 't hart van Reynaert,
 want meer dan ooit vreest hij Liebaert.
 Ze rijden nu door dal en bos,
 samen stapvoets of in galop,
 de heuvels af, de heuvels op
 tot ze kwamen in de vallei
 die recht naar het hof hen leidt.
 Langs d'ophaalbrug gaan ze in 't paleis.
 Zodra Reynaert verscheen aan 't hof
 bevindt zich daar geen enkel dier of
 het maakt zich klaar uit onbehagen
 om van hem rekenschap te vragen
 Reynaert krijgt het dra te verduren,
 want het zal niet lang meer duren
 of hij wordt in 't nauw gedreven.
 Zonder scha zal hij niet keren,
 want Ysegrijn scherpt al zijn tanden
 en ook al klaar staan zijn trawanten,
 Tybaert de kater en bere Bruin
 met als hoofd een bloedige kruin,
 en Canteclaer, die zich houdt klaar,
 en Roönel, die hem beloert voorwaar.
 Maar of men hem vreest of haat,
 een laf figuur zal Rein niet slaan.
 Hij neemt met opgeheven hoofd
 in 't midden van de zaal het woord.
 – Vorst, roept hij, aan u de groet
 van hem die u is groter goed
 dan al de baronnen van uw rijk.
 Slecht handelt hij die mij beslijkt.

Ik weet niet of 't aan mijn ster lag
dat ik ook maar één enkele dag
zeker was van uw genegenheid.
Eergisteren verliet ik uw paleis
met uw sympathie en affectie
en zonder wrok of irritatie
en vandaag hebben de kwaadsprekers,
die zich op mij willen wreken,
u, koning, al zover gebracht
dat ge mij misprijst en veracht.
Maar van 't ogenblik dat een koning
geloofd een slechte hoveling
en van zijn baronnen versmaadt
genegenheid en goede raad
en boven 't hoofd verkiest de staart,
dan komt zijn koninkrijk in gevaar,
want zij die geboren zijn als slaaf
houden immers nimmer maat.
Om zich aan het hof te verheffen
gaan ze van iedereen kwaad zeggen,
want een hond die grote honger heeft
tot zijn keuken geen toegang geeft.
Zij die 't goudgehalte afromen
laten d'arme lui omkomen
en zetten bovendien aan tot kwaad
en ze weten hoe het moet en gaat
om andermans geld op te strijken.
Ik zou graag weten wat mij verwijten
Bruin de bere en de kat Tybeert.
Zeker, als de koning het beveelt
kunnen ze mij doen veel kwaad
al heb ik hen geen kwaad gedaan
en kunnen ze niets attesteren.
Als Bruin de honing heeft gegeten
en Lanfroot hem erg bestookte
waarom zich niet op hem gewroken?
En als meester Tybaert de kater
de muizen en ratten niet kon laten
en werd met schande overloden
waarom wil men mij daarvoor schaden?
Ben ik soms provoost of burgervader
om over mij te komen klagen?
Waarom willen ze van mij dan eisen
wat ze elders niet kunnen krijgen?
Wat nu de wolf Ysegrijn betreft
weet ik echt niet wat gezegd
en loochenen kan ik evenmin
dat ik zijn eega heb bemind.
Vermits zij geen klacht heeft ingediend

en geen geweld heeft plaatsgevonden
deur ingebeukt of vrede geschonden,
als ik van haar en zij van mij houdt
waarom klaagt dan die jaloerse wous?
Moet men mij daarvoor dan hangen?
Nee, dat kan God niet verlangen.
Koning, is 't voor mijn loyautéit,
voor mijn respect en genegenheid,
die ik u altijd heb betoond
dat ge mij zo wreed beloont?
'k Ben oud en kan me niet meer weren
en mis kracht om te procederen.
Het is een fout om mij te dagen,
maar als mijn vorst het zou opdragen,
is het rechtvaardig dat ik ga.
En nu ik voor mijn koning sta,
dat hij me dan laat arresteren
en mij laat hangen of cremeren.
Ik zal er mij niet tegen verzetten
daar onkracht het mij zou beletten.
Maar 't zou zijn een povere wraak
als ik sterf zonder rechtspraak
waarover lang zal worden gepraat.
– Reynaert, Reynaert, vorst Nobel riep,
vervloekt weze uw vaders ziel
en de hoer die u gebaard heeft
en geen abortus heeft gepleegd.
Vertel me, gemene verrader
waarom kunt gij 't liegen niet laten?
Ge kunt goed veinzen en goed praten,
maar geen zier zullen u baten
de stijlbloempjes der rethorica.
Zeer sterk moet ge zijn in fysica
om hier levend te ontsnappen.
Gedaan met list en vet van katten.
't Heeft ook geen zin om 't grof te spelen
want 't is gedaan nu met uw streken.
Het worde mij nooit meer vergeven
als ik uw woord niet heb gekregen.
– Vorst, zei Grimbeert, de neef van Rein,
als we u gehoorzaam willen zijn
is 't om ons te onderwerpen
aan het gerecht en aan de wetten
en aan wijsheid, rede en maat
in onze feodale staat.
Daarom ook moet ge ons niet dagen
en nog minder een straf vragen,
maar betrachten peis en vrede
volgens de wet en onder ede

met uw baron na arbitrage
door het raadsoordeel gedragen.
Luister naar mij, als 't u belieft,
Rein kwam met een vrijgeleidebrief
om zijn zaak u voor te leggen
en de klachten te weerleggen
als iemand over hem zou klagen
en schadevergoeding vragen.
Eer de das zijn pleit had gedaan
was Ysegrijn al opgestaan
en met hem Belijn, het schaap,
Tybaert de kat en Roönel
en ook het damhert Plantenel,
en Bruin, met zijn snuit nu schoon-
geveegd,
en het hert, meester Brichemeer.
Als de raad nu was vergaard
begon het rosse beest Reynaert
te beven over al zijn leden,
want hij moest het nu wel weten
dat zijn rechtszaak is beslecht
en zijn doodvonnis al geveld
en dat hij levend niet zal keren.
Hij wou graag naar zijn kasteel keren
en zijn burcht goed barricaderen.
Zelfs als Grimbeert op bezoek kwam,
Bruin de bere, of Tybaert de kat
of Liebaert, Nobel de vorst
met al de barons van zijn hof
ze kregen hem niet uit zijn hol
want sterk als een rots is zijn slot.
Maar nu zit Reynaert in de knel
en weet 'dit is geen kinderspel',
want hij kan zich niet vrijpleiten
van de hem ten last gelegde feiten.
Hij zal betalen het gelag
en weldra bengelen aan de galg.
Maar luister nu, wat Belijn doet
die van Ysegrijn niets hebben moet
omdat hij hem ooit wou opvreten
en nu wil de ram zich wreken.
– Gij zijt veel te jaloers, Ysegrijn.
Doet het werkelijk zo'n pijn
door Rein gecocufieerd te zijn?
Hij deed het gewoonweg voor uw goed.
Kwamen de honden u nu tegemoet
om als een meute aan te vallen
en ze deden u in een gracht vallen
die diep is en ook zeer breed

ge zoudt hem oversteken zonder leed,
onverschrokken en onbevreesd.
Ge weet wat men zegt tot een hoorn-
drager:
Vuile hoerenzoon, steek maar over,
wees gerust ge drijft wel boven.
Belijn zwijgt na deze woorden,
daar zij die ze niet graag hoorden
het op Reynaert hebben begrepen
wegens zijn listen en zijn streken.
Bruyant, die 't op 't schaap gemunt had
stond op zijn voeten recht en sprak:
– Here Belijn, houd u gedeisd
want we verliezen onze tijd.
Kocht Rein u soms om met als beloning
een grote portie van zijn honing?
Maar, op mijn trouw aan u gegeven
en aan koning Nobel, mijn here,
wordt Rein vanavond niet gehangen
dan heeft hij dat aan u te danken.
Zeg mij, gij heren van de raad,
wat doen we met die renegaat
en met die gluiperige schoft
die ons allemaal heeft bekocht
en ons belazert elke dag?
Brichemer die op vinkenslag lag,
sprak op zijn beurt tot het gehoor:
– Heren, luister, leen mij uw oor.
Ik raad u in naam van de koning
dat Reynaert bij d' avondschemering
zou hangen, daar zijn veroordeling
is aanvaard door elke hoveling.
Zij hebben de vos vastgenomen
en zijn met hem voor de vorst gekomen
al roepend: – Reynaert aan de galg,
wij willen dat vos Reynaert hang!
Zijn sluwheid zal hem niet meer redden.
We maken met hem nu korte metten.
De hoge raad is bij elkaar
en geblinddoekt wordt Reynaert,
die naar 't galgenhout wordt gebracht
en zich vergeefs te redden tracht.
Gaarne was hij nu gevluht
naar Malpertuis zijn sterke burcht
om zich gezellig te installeren
als het behagen mocht de Here.
Reynaert is gevat en gebonden;
zeer aangenaam velen dat vonden:
Ysegrijn, Pinte en Canteclær.

Zij wanen zich nu buiten gevaar,
 maar als Reynaert kon ontsnappen
 zouden ze uit een ander vaatje tappen.
 Wie nu uithangt de trotse held
 lag dra met open muil geveld
 of was in zijn zadel aan het beven.
 Wie geen zier geeft voor Reins leven
 zou, als hij ontsnapt, nog veel wenen.
 Grimbeert staart nu met doodsangst
 naar zijn oom en hij is zeer bang.
 Hij staat voor de vorst en buigt het hoofd:
 – Heer, met als waarborg mijn geloof,
 zweer ik hierbij een dure eed,
 dat oom Reynaert, om wie ik geef,
 niemand nog tijdens zijn leven
 zal verdriet doen en doen beven
 als hij hier vrij vandaan mag treden.
 Heer, oordeel uw baron met rede
 en heb meelij met uw vrijheer.
 Wordt hij gehangen, gij onteert
 zijn familie en zijn verwanten
 en brengt ze allemaal te schande.
 Als hij, heer, vrijuit mag gaan
 doe ik hem op beevaart gaan.
 Ik bid u, heer koning, en ik smeek,
 vergeef hem nog een laatste keer.
 De vorst ging na een aarzeling
 op Grimbeert de das zijn bede in
 en men bracht Rein voor de koning,
 die hem recht op liet staan.
 – Hewel, zegt hij, rosse snoeshaan,
 zijt gij nog altijd tot kwaad in staat,
 gij verachtelijk creatuur?
 U verwekkend heeft de natuur
 een grove vergissing begaan
 daar ge alleen voor 't kwade gaat,
 gij hoerenzoon, gij galgenaas.
 Reynaert gaat voor de koning staan
 en zegt hem met een zucht en een traan:
 – Ach, nobele vorst, in Godes naam,
 aanvaard mijn trouw en ik zweer 't
 over mij hoort gij geen klachten meer.
 Nobel antwoordt: – Ik ga akkoord,
 maar misdraagt ge u, op mijn woord,
 begaat ge diefstal of, erger, moord,
 dan krijgt ge zonder pardon de koord.
 Van vreugde gaat Reins hart te keer.
 Hij valt voor Nobels voeten neer.
 Nobel helpt hem op te staan

en vraagt dat men om het kruis zou gaan.
 Bruin de beer is het gaan halen
 om het op Reins schouder vast te maken.
 Met vreugd heeft hij het kruis ontvangen,
 maar of hij de beevaart zal aanvangen!?
 Maar hoe dan ook hij is de houder
 van 't kruis op zijn rechterschouder.
 Men brengt hem tas en pelgrimsstaf
 en voor de tocht wat proviand.
 Al de dieren zijn fel aangeslagen
 en die hem zijn komen aanklagen
 zeggen dat ze het zich al beklagen.
 Daar staat Reynaert dan ter beevaart
 met esenhouten staf al klaar.
 De koning vraagt hem om te vergeven
 al het kwaad aan hem bedreven
 en af te zien van zijn sluwe streken.
 Sterft hij dan is zijn ziel gered.
 Reynaert heeft zich niet verzet
 tegen de eisen van de koning;
 hij aanvaardt ze zonder beding
 tot hij van 't hof afscheid neemt.
 Hij breekt de strohalm en vergeeft
 en vertrekt zo iets voor drieën
 en iemand groeten doet hij niet;
 in zijn haat tart hij de hofhouding,
 behalve de koning en de koningin,
 de fiere en trotse Nobeline,
 die zeer hoofs is en heel schoon.
 Heel lief richt zij tot hem het woord:
 – Heer Reynaert, gedenk ons in uw
 gebeden
 en ook wij zullen u niet vergeten.
 – Dame, zegt Rein, zeer hoog voorwaar
 sla ik uw bidden voor mij aan.
 De man voor wie een vorstin bidt,
 is een gelukkig sterveling,
 maar droeg ik uw vingerring,
 ik nog geruster op weg ging.
 Als u mij schenken wilt de ring
 zal daarvoor groot zijn mijn beloning.
 Bij mijn terugkeer, 'k wil het zweren,
 zal ik u mijn juwelen geven
 die waard zijn meer dan honderd ringen.
 Haar hand biedt hem de koningin
 en Rein neemt de ring van haar vinger
 en spreekt haar toe met zachte stem:
 – Wie de ring niet heeft gezien, wee hem,
 daar niets of niemand hem beschermt.

Aan zijn vinger steekt Rein de ring
 en neemt dan afscheid van de koning.
 Dan jaagt Reynaert zijn rijdier op
 en vertrekt in volle galop.
 Nabij de haag is hij gekomen
 waarin Cuwaert zich had verscholen.
 Reins honger is groter dan voordien
 en vasten wil hij beslist niet.
 Dadelijk dringt hij in de haag.
 Cuwaert, verschrikt door dat gedraaf,
 gaat op zijn achterpoten staan
 en spreekt Reynaert groetend aan.
 – Heer baron, ik ben zeer blij
 dat ge nog steeds in leven zijt.
 Reynaert, die iedereen bedriegt,
 antwoordt: – Als mijn wanbof u verdriet
 moge God mij de genade geven
 om uw ellende op mij te nemen.
 Cuwaert de haas begrijpt heel goed
 wat die wens betekenen moet.
 Voor zijn leven is hij beducht
 en maakt zich klaar voor de vlucht
 en zoekt daarvoor de open heide,
 maar Rein grijpt zijn paard bij de breidel.
 – Verrek, zegt Rein, wat zijt gij vervaard!
 Maar uw vurig en snel paard
 zal, bij God, toch niet verhinderen
 dat gij de prooi wordt voor mijn kinderen,
 en hij steekt hem met zijn pelgrimstaf.
 Het hof, de koning en zijn krijgsstaf
 rijden in een brede vallei
 tussen vier steile rotsen op een rij.
 Reynaert klimt naar de hoogste spits
 en beledigt Cuwaert scherp en bits.
 Reynaert, die slechts met verraad
 kan leven,
 zal hem aan zijn jongen t'eten geven.
 Moge God de haas verlossen.
 De vos kijkt in de richting van de bossen
 en ziet de koning en de koningin
 en zoveel barons en dieren daarin
 dat als bij onweer voor de regen
 de bomen schijnen te bewegen.
 Ze praten tezamen over Reynaert,
 maar weten niet dat d'onverlaat
 meesleurt naar zijn hol Cuwaert
 zoals een dief en moordenaar.
 Gegrepen heeft Reynaert het kruis
 en roept tot de koning fors en luid:

– Nobel, kijk, ik trek mijn plunje uit.
 Moge God vervloeken de kornuit
 die mij gaf boetekleed, tas en staf.
 Rein veegt er zijn gat mee af
 ten overstaan van 't hele dierenrijk
 en al de hoofden van het rijk.
 – Heer koning, roept hij, luister goed,
 ik breng u van Nouredin de groet,
 vermits ik een pelgrim ben nu.
 Voorzeker de heidenen vrezen u
 en gaan ook op de vlucht voor u.
 Zolang heeft Rein hem met spot bestookt
 dat Cuwaert zich heeft losgeknoopt
 en weer zit op zijn vurig ros
 dat gemaakt heeft zulk een sprong
 dat eer Reynaert het had waargenomen
 aan 's konings hof was aangekomen
 de haas op zijn pijlsnelle paard.
 De lies en flanken van Cuwaert
 liggen nog open van de slag
 hem toegebracht door Reynaerts staf,
 die deels nog in de wonde stak.
 De huid van zijn voeten en zijn handen
 is gescheurd en hangt aan flarden.
 Gevlucht is Cuwaert met zoveel spoed
 dat hij neerstort voor Nobels voet.
 – Heer koning, roept hij, help mij, help mij,
 tegen Reynaerts duivelarij.
 – God, zegt Nobel, ik ben verbijsterd,
 ik werd door de schoft voor schut gezet.
 Hij misprijst mij, nu weet ik het.
 Zie, ginder, hoe hij op de vlucht slaat.
 Bij God, als hij ons ontgaat
 wordt ge allemaal ter dood gebracht.
 Geadeld tot in zijn nageslacht
 wordt hij die vangt de bandiet.
 Toen had ge Ysegrijn moeten zien
 en het schaap, meester Belijn,
 en Scoonlied het everzwijn,
 Bruin de bere en Tybaert de kat,
 en meester Kaalkop de rat,
 en vrouwe Pinte en Canteclaer
 en het dubbel hennenpaar
 die aan het hof kwamen opdagen
 om straf en eerherstel te vragen
 en meester Ferrant, het pakpaard,
 en het geitenlam, meester Blankaard
 en de waakhond, heer Roönel
 en ook Frobortje de krekkel.

Hen volgt Tielcelijn de raaf,
 en de fret, heer Snuffelaar.
 Bruyant de stier zit stevig vast
 in de sporen, zoals het past.
 En wie viert de teugels? Brichemier!
 En wie draagt trots de krijgsbanier?
 Wie anders dan Langzaamaan de slak,
 achter wie men de rivier overstak.
 Achterom kijkend ziet Reynaert
 het leger naderen in volle vaart
 en wapperend in de wind de standaard
 van d'aanvoerder, de slak Langzaamaan.
 Vos Reynaert weet niet wat gedaan.
 Hij springt opzij, weg van de baan
 en heeft een binnenweg genomen,
 want hij ziet het leger aankomen,
 wat hem bang maakt en hem deert.
 Men bedreigt hem en men zweert
 dat palissade, vestingmuur noch gracht
 hem zullen beschermen voor d'over-
 macht
 en dat hij zeker wordt gevangen,
 levend gevild en opgehangen.
 Rein ziet dat hij tegen die lieden
 niet de minste weerstand kan bieden
 en noch vluchten kan of wegtrekken.
 Hij begint al te schuimbekken
 en de anderen sleuren en trekken
 aan zijn pels en aan zijn bont
 dat de plukken vliegen in het rond.
 En eenmaal dat hij is omsingeld

valt aan vluchten niet te beginnen.
 Nochtans slaagt Reynaert erin
 te breken door d'omsingeling
 en zich te verschansen in zijn vesting
 Malpertuis, de sterke burcht,
 waar hij aanval noch leger ducht.
 Nu hij zit in zijn versterkte tent
 vreest hij dood noch dreigement
 en als men van hem niet houden kan
 dat men hem verdoeme dan.
 Hem tegemoet komt zijn lieve vrouw
 die hem bemint en van hem houdt.
 Die nobele dame drie zonen had:
 Doordhage, Qautack en bovenal
 de mooiste, de kleine Renardijn.
 Ze willen bij hun vader zijn
 en trekken aan de slip van zijn jas.
 Toen ze zagen dat hij gewond was
 begonnen ze te janken en te klagen
 en kwamen met witte wijn aandragen
 om de wonden wat te betten.
 Men liet hem op een kussen zetten
 en maakte toen het eten klaar,
 maar zo moe en uitgeput was Reynaert
 dat hij alleen een kippenbout at.
 Zijn vrouw maakte voor hem klaar een
 bad,
 liet hem aderlaten en laatkoppen zetten
 om de koortsen te beletten,
 zodat Reynaert heel vlug genas
 en werd zoals hij vroeger was.

Naschrift

De bekendste branche van de *Roman de Renart*, een kluwen van vossenverhalen uit (vooral) het vierde kwart van de twaalfde eeuw, is ongetwijfeld *Le plaid*. Voor de Nederlandse literatuur is het ook de belangrijkste branche omdat *Le plaid* de duidelijkste en de belangrijkste brontekst van onze Reynaertdichter was. De discussie over welke variant(en) Willem gebruikte en hoé hij die gebruikte, is wellicht nog niet definitief beslecht. Het bewerkingsgedrag van de Reynaertdichter is uitvoerig in kaart gebracht door A.Th. Bouwman in zijn uitstekende dissertatie *Reinaert en Renart. Het dierenepos Van den Vos Reynaerde vergeleken met de Oudfranse Roman de Renart*, (Amsterdam, Prometheus, 1991). Liefhebbers van het literaire debat kunnen wellicht ook snoepen van de recensie van dit boek door ondergetekende in *Spiegel der Letteren*, 1994, nr. 1, p. 77-89.

Van Keymeulen vertaalde de tekst naar de uitgave in de *Bibliothèque de la Pléiade* van Armand Strubel (Parijs, Gallimard, 1998). Strubel geeft deze branche het nummer Ia. *Le siège de Maupertuis / De belegering van Maupertuis* benoemt hij als Ib en *Renart Teinturier. Renart jongleur* als Ic. Bij Martin en Roques is *Le plaid* branche I, bij de Japanse tekstuitgevers Fukumoto-Harano-Suzuki branche 10. Om verwarring te voorkomen hebben wij de klassieke nummering van Martin en Roques in de titel uitzonderlijk behouden. Hoewel deze branche chronologisch niet de oudste is (ze wordt meestal circa 1179 gedateerd), beginnen de meeste Oudfranse anthologieën met deze tekst.

De lezer kan ongetwijfeld een vergelijking maken met *Van den vos Reynaerde*. Willem heeft diverse verzen zelfs letterlijk vertaald. Interessantst is het echter om te zien hoe Willem scènes heeft bekort (bijvoorbeeld woord en wederwoord rond de verkrachting van de wolvin), andere heeft bijgevoegd (onder andere de klachten van Courtois en Pancer) en hoe hij diverse motieven in zijn eigen verhaal heeft uitgewerkt (bijvoorbeeld de pelgrimstas en -staf en de ring van de koningin, die wellicht in de *Reynaert* heeft geleid tot de gouddorst van het koningspaar en de schat van koning Ermenrike).

Rik van Daele

■ Paul van Keymeulen

Le dit du goupil Renart

Le dit du goupil Renart

Guillaume qui le Madoc écrivit
 et pour ce veilla mainte nuit
 fut tellement désappointé
 que ne fut oncques composé
 le Roman de Renart en flamand
 (qu'Arnould commença pourtant)
 qu'il fit de Renart chercher la vie
 et d'après livres français se mit
 à la rimer en langue thioise.
 que Dieu nous aide de sa grâce.
 Mais comme l'envie m'en est venu,
 je veux prier en ce début
 les gens de condition minime,
 s'ils viennent écouter mes rimes
 et les paroles que je dis
 – bien qu'ils n'en auront profit –
 de n'y toucher d'aucune façon:
 ils ressemblent trop aux fanfarons
 qui sèment fausses significations
 tant ils jugent légèrement
 et s'imaginent tout bonnement
 que je ne sais comment se nomment
 les habitants de Babylone.
 Que ces gens se tiennent donc cois.
 Je ne le dis pas pour moi,
 car j'aurais ce roman laissé
 si une dame ne m'avait prié,
 une dame de haute qualité
 à l'amour courtois attachée.
 Elle me confia cette matière
 pour l'étudier et en faire
 les aventures de Renart.
 Bien que je blâme les grognards,
 les vilains et les illettrés,
 je voudrais que furent touchés
 ceux qui savent la courtoisie
 et qui ayant ses lois suivies
 vivent en toute honnêteté
 soit en richesse ou pauvreté
 qu'ils m'entendent justement.
 Il faut commencer à présent.

Van den vos Reynaerde

Willem, die [Madocke] maecte,
 Daer hi dicken omme waecte,
 Hem vernoyde so haerde
 Dat die avonture van Reynaerde
 In Dietsche onghemaket bleven
 – Die Willem niet hevet vulscreven –
 Dat hi die vijte van Reynaerde soucken
 Ende hise na den Walschen boucken
 In Dietsche dus hevet begonnen.
 God moete ons ziere hulpen jonnen.
 Nu keert hem daer toe mijn zin
 Dat ic bidde in dit beghin
 Beede den dorpren enten doren,
 Ofte si comen daer si horen
 Dese rijme ende dese woort,
 Die hem onnutte sijn ghehoort,
 Dat sise laten onbescaven.
 Te vele slachten si den raven,
 Die emmer es al even malsch.
 Si maken sulke rijme valsch
 Daer si niet meer of ne weten
 Dan ic doe, hoe datsi heeten
 Die nu in Babilonien leven.
 Daden si wel, si soudens begheven.
 Dat en segghic niet dor minen wille:
 Mijns dichtens ware een ghestille,
 Ne hads mi eene niet ghebeden
 Die in groeter hovesscheden
 Gherne keert hare saken.
 Soe bat mi dat ic soude maken
 Dese avontuere van Reynaerde.
 Al begripic die grongaerde
 Ende die dorpren ende die doren,
 Ic wille dat die ghene horen
 Die gherne plegghen der eeren
 Ende haren zin daer toe keeren
 Datsi leven hoofschelike,
 Sijn si arem, sijn si rike,
 Diet verstaen met goeden sinne.
 Nu hoert hoe ic hier beghinne!

C'était un jour vers l'Ascension.
 Bois et bocages en floraison
 de verdure étaient couverts.
 Le bon roi Noble avait fait
 crier sa cour en tous les lieux
 pensant qu'ainsi il serait mieux
 respecté, avec l'aide du Ciel.
 Vinrent à la cour Noble-le-Bel
 les animaux grands et petits,
 tous, sauf maître Renart, le goupil.
 Il avait tant fait de forfaits
 qu'il n'osait aller au palais,
 car qui est coupable craint.
 C'est ce qui à Renart advint.
 Il évita donc la cour du roi
 où il jouissait de peu de foi.
 Quand la cour fut assemblée,
 il n'y eut baron, le blaireau excepté,
 qui ne se plaignît de Renart,
 le baron roué et roublard.
 Une plainte générale s'éleva.
 Avec les siens, Ysegrin se leva
 et devant le roi se posta.
 Puis il commença, sans tarder,
 et dit: – Beau et gentil sire,
 en qui haute noblesse se mire,
 veuillez par droit et volonté
 que les crimes soient vengés
 qu'aux miens Renart a faits.
 Grande honte il m'a fait
 et plus grand encore déshonneur.
 Noble Seigneur, vengez sur l'heure
 qu'à ma femme il fit violation
 et qu'après – ô malédiction! –
 il compissa mes louveteaux
 que deux d'entre eux, les plus beaux,
 eurent les yeux aveuglés.
 Depuis il m'a encore trompé.
 A tel point on était arrivé
 Que le procès fut préparé
 où Renart serait convoqué
 pour baiser les saintes reliques
 et se défendre en public.
 Mais le coquin changea d'avis
 et s'enferma à Maupertuis.
 Sire, barons et grands seigneurs
 connaissent tous mes malheurs.
 Renart le plus vil des animaux
 m'a fait souffrir tant de maux

Het was in eenen tsinxen daghe
 Dat beede bosch ende haghe
 Met groenen loveren waren bevaen.
 Nobel, die coninc, hadde ghedaen
 Sijn hof crayeren over al
 Dat hi waende, hadde hijs gheval,
 Houden ten wel groeten love.
 Doe quamen tes sconinx hove
 Alle die diere, groet ende cleene,
 Sonder vos Reynaert alleene.
 Hi hadde te hove so vele mesdaen
 Dat hire niet dorste gaen.
 Die hem besculdich kent, ontsiet!
 Also was Reynaerde ghesbiet
 Ende hier omme scuwedi sconinx hof
 Daer hi in hadde crancken lof.
 Doe al dat hof versamet was,
 Was daer niemen, sonder die das,
 Hine hadde te claghene over Reynaerde,
 Den fellen metten grijsen baerde.
 Nu gaet hier up eene claghe.
 Isingrijn ende sine maghe
 Ghinghen voer den coninc staen
 Ysengrijn begonste saen
 Ende sprac: 'Coninc, heere,
 Dor hu edelheit ende dor hu eere
 Ende dor recht ende dor ghenade,
 Ontfaerme hu miere scade
 Die mi Reynaert heeft ghedaen,
 Daer ic af dicken hebbe ontfaen
 Groeten lachter ende verlies.
 Voer al dandre ontfaerme hu dies
 Dat hi mijn wijf hevet verhoert
 Ende mine kindre so mesvoert
 Dat hise beseekede daer si laghen,
 Datter twee noint ne saghen
 Ende si worden staer blent.
 Nochtan hoendi mi sent:
 Het was sint so verre comen
 Datter eenen dach af was ghenomen
 Ende Reynaerd soude hebben ghedaen
 Sine onsculde. Ende also saen
 Also die heleghe waren brocht,
 Was hi ander sins bedocht
 Ende ontfoer ons in sine veste.
 Heere, dit kennen noch die beste
 Die te hove zijn commen hier.
 Mi hevet Reynaert, dat felle dier,
 So vele te leede ghedaen,

que le drap, devenu parchemin,
 que l'on tisse à Gand et teint
 ne suffirait à ses méfaits.
 C'est pourquoi je me tairais
 si le déshonneur de ma femme
 – devant dieu je le proclame –
 par vous, sire, était vengé
 et Renart enfin condamné.
 Quand Ysegrin eut parlé
 un petit chien s'est levé
 qui a nom maître Courtois
 et il dit en français au roi
 qu'il était si pauvre autrefois
 qu'un hiver par un temps très froid,
 il n'avait dans sa maison
 pour subsister qu'un saucisson
 que hélas, Renart lui déroba.
 Tybert, le matou, se fâcha
 et il commença à parler
 au milieu de l'assemblée.
 Après s'être éclairci la voix,
 il s'adressa ainsi au roi:
 – Sire, parce que le goupil
 est devenu votre ennemi,
 tout le monde ici présent
 se plaint de lui ouvertement.
 Ce que vient de dire, ô roi,
 sur Renart maître Courtois
 est depuis si longtemps passé
 que je l'avais presque oublié.
 Sire le saucisson était mien
 et pourtant point ne me plains.
 Une nuit, à la chasse étant allé,
 dans un moulin m'étais glissé
 sans faire le moindre bruit.
 Au vieux meunier tout endormi
 j'ai donc une andouille volée
 et à la maison emportée.

Ic weet wel al sonder waen,
 Al ware al tlaken paerkement
 Datmen maket nu te Ghent,
 In ne ghescreeft niet daer an.
 Dies zwijghics nochtan,
 Ne ware mijns wives lachter
 Ne mach niet bliven achter,
 No onversweghen no onghewroken!
 Doe Ysengrijn dit hadde ghesproken,
 Stont up een hondekijn, hiet Cortoys,
 Ende claghede den coninc in Francsoys
 Hoet so arem was wijlen eere,
 Dat alles goets en hadde meere
 In eenen winter, in eene vorst,
 Dan alleene eene worst
 Ende hem Reynaert, die felle man,
 Die selve worst stal ende nam.
 Tybeert die cater die wart gram;
 Aldus hi sine tale began
 Ende spranc midden in den rinc
 Ende seide: 'Heere coninc,
 Dor dat ghi Reynaerde zijt onhout,
 So en es hier jonc no hout,
 Hine hebbe te wroughene jeghen hu.
 Dat Cortoys claghet nu,
 Dats over menich jaer ghesciet.
 Die worst was mine, al en claghic niet.
 Ic hadse bi miere lust ghewonnen
 Daer ic bi nachte quam gheronnen
 Omme bejach in eene molen,
 Daer ic die worst in hadde ghestolen
 Eenen slapenden molen man.
 Hadder Cortoys yewet an,
 Dan was bi niemene dan bi mi.
 Hets recht dat omberecht zi
 Die claghe die Cortoys doet.'

De Middelnederlandse tekst (in de versie van het Comburgse handschrift) werd door de redactie naast de vertaling van Paul van Keymeulen geplaatst als referentie.

■ Paul van Keymeulen

Reynaerts dood, branche XVIII, verzen 642-785

Toen de eindpsalm gezongen was en de vigilie een einde nam verlieten ze het koor op een rij om hun liturgische kledij af te leggen, en allemaal keerden ze terug naar de zaal. En toen ze waren omgekleed en naar de zaal teruggekeerd, zijn ze gaan zitten rond de baar als één grote vriendschaar. Talrijke schitterende lampen, zo leek me, hingen aan de wanden en verlichtten 't hele paleis op een overvloedige wijs. De hele nacht werd feest gevierd met veel gezang en veel plezier. Tot bij het eerste morgenlicht speelde men voetje-stamp-uit-evenwicht. De eerste die voor niemand beducht zijn voet omhoog stak in de lucht, was de wolf, baron Ysegrijn. Kater Tybaert sloeg hem onverwijld heel kalmpjes en heel zachtjes aan en deed hem achterover slaan. Daarmee was 't voor de wolf gedaan. Dan stak Primaat zijn voet vooruit. Brichemer deinsde niet achteruit maar hij gaf de wolf zo'n stoot dat door zijn been een rilling schoot en dat het overmoedig dier als een blok log achterover viel. 't Hert ging zitten, stak zijn voet op. 't Is nu de beurt aan Bruyant om toe te brengen zijn stoot en slag en dat deed hij zo onzacht en met zo'n verbazende kracht, dat Brichemer geterrifieerd van kleur verandert en verbleekt, maar de harde en vele slagen bleef hij onverstoord verdragen, maar vergaf het hem zeker niet. Heer Frobert, die de slagen ziet,

stort zich dan vol razernij op die wilde tegenpartij, die toch volgens de spelregels voor hem zijn voet had opgeheven. Heer Frobert geeft hem zo'n slag dat zijn voet haast open lag, zodat Bruyant verdoofd en verstijfd en zwijmelend achteruit wijkt. Brichemer was zeer verheugd en steekt zijn voet uit op zijn beurt. Meteen, in volle allure, rent op hem af 't everzwijn Beaucent en geeft de krekel zo'n klap dat hij op zijn knieën valt. Maar Frobert kruipt meteen weer recht en tot het everzwijn dan zegt:
– Heer Beaucent, een mooie slag hebt ge mij daar toegebracht. Bij mijn geloof in broeder Bert, waardeer en eer ik u, Frobert, omdat een ridder, zo gewaardeerd mij in de zavel bijten deed. Daar ben ik blij om en content.
– Baron Frobert, antwoordt Beaucent, bij mijn geloof in Sint-Laurent, ik heb het maar als spel gedaan. Hij gaat zitten en strekt zijn voet. Traagzaam aan zich meteen ontdoet van zijn kapmantel en valt aan en slaat Beaucent met zo'n geweld dat hij languit ligt neergeveld en van kleur verandert zijn gelaat. Zodra hij ertoe is in staat keert hij zich moeizaam op zijn zij en zijn pijn verbijtend, vol razernij, richt hij zich tot Traagzaam aan, maar die spreekt hem sussend aan:
– Heer Beaucent, laat het blauwblauw. Op dat ogenblik komt de pauw Trippelpas daar aangetreden, die zeer kwaad is en ontevreden, maar hij doet de slak niet schrikken,

die heel rustig neer ging zitten.
 De pauw verzamelde al zijn krachten
 en brengt hem toe een slag, zeer
 machtig,
 waarvoor Langzaamaan niet bewoog,
 al werd zijn gezicht toch hoogrood.
 De pauw zag dat hij hem had gewond
 en excuseerde zich terstond.
 – Baron, maak u op mij niet kwaad,
 maar drink wat en 't zal overgaan.
 De nacht is nog lang niet gedaan,
 laten we met feesten verdergaan.
 Heer, geef bevelen in die zin.
 Heer slak ging op die suggestie in.
 Men bracht wijn voor ieder dier
 en er was ook voor iedereen bier.
 Zij dronken en maakten veel plezier.
 Toen men verzadigd was van drank,
 ging de pauw zitten op de bank.
 Langzaam naderde toen de rat
 en gaf heer Trippelpas een slag.
 Hij had zijn voet niet uitgestoken
 en toch had hij zijn stok gebroken,
 want hij had gebruikt zoveel kracht
 dat de stok in twee stukken brak.
 Die slag had Ysegrijn gezien
 en hij was daarom vol verdriet.
 Hij is op heer Kaalkop toegegaan
 en liet hem duidelijk verstaan
 dat het Nobel niet was ontgaan.
 – Heer Kaalkop, ge hebt een fout begaan
 door zo hardhandig toe te slaan.

De woede steeg mij naar het hoofd
 en zo heb ik het God beloofd
 dat ik u te allen prijze
 op mijn beurt terecht zou wijzen.
 Baron Kaalkop tot hem sprak:
 – Ysegrijn weet dat ik niet had
 de bedoeling hem te verwonden,
 dat zweer ik hier onomwonden,
 al schoot ik er mijn vel bij in
 of verloor ik erbij een pink.
 – Goed, laten we het hierbij laten,
 maar gij moet toch het spel verlaten.
 – Wat!, roept Kleinprofijt en springt voor-
 uit
 en hij schreeuwde het zeer luid,
 – Wat!, daar is geen sprake van.
 Wij spelen door tot de nieuwe dag,
 maar wel lief en zoetjes aan
 zoals het onder vrienden betaamt.
 Kaalkop, ga zitten en speel voort.
 De rat strekte uit zijn poot.
 Zie daar kwam nu aangerend,
 heer Profijt, die met groot geweld
 zo'n slag toebracht aan Kaalkop de rat,
 dat die meteen buiten westen lag.
 Wat wilt ge dat ik nog vertel
 over dit ruwemannenspel?
 Ze speelden nog zo lang en hard
 tot aanbrak de nieuwe dag
 en hielden het pas voor bekeken
 toen de nachthemel ging verbleken.

Verantwoording

In de hertaling van *La mort de Renart* (branche XVIII; zie *Tiecelijn*, 13 (2000), p. 173-197) heeft Paul van Keymeulen de passage over 'le jeu des plantées' (hier en daar nog steeds een populair kinderspel), zijns inziens een nogal saai en ruw spel, vervangen door het *Liedje van de vink*. Zo bleven 143 verzen onvertaald. Hierbij wordt die lacune weggewerkt (zie het interview).

■ Jan de Putter

Firapeel helpt!

N.a.v. Frits van Oostrom, *Stemmen op schrift. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf het begin tot 1300*. Amsterdam, Bert Bakker, 2006. ISBN 90-351-2944-X.

Ik herinner me het gevoel van opwinding toen ik in 1986 voor het eerst een artikel van Frits van Oostrom onder ogen kreeg. Het stond in het tijdschrift *Literatuur* en had als titel *De oude orde in verval. Hollandse hofliteratuur en Huizinga's Herfsttij*. Ineens was daar een neerlandicus die zich wilde meten – en kon meten – met historici als Le Roy Ladurie, Duby en Peter Burke, de vaandeldragers van de nieuwe mentaliteitsgeschiedenis. De sleutel die Van Oostrom aanreikte om de deur naar de middeleeuwse mentaliteit te openen, was het begrip *eer*. In die jaren kreeg het paradigma vorm waarmee hij beroemd geworden is: de contextuele benadering van de middeleeuwse literatuur. Hij heeft dat vooral gedaan in korte bijdragen die even sprankelend en briljant zijn als een Beatle-song. Fans van Van Oostrom verschillen van mening over wat nu zijn mooiste bijdrage is. Voor mij was het hoogtepunt *Reynaert primair*, waarin hij beweerde dat de vos niet de held was van de opkomende burgerij, maar een *hate-figure* van de adel. Er werd in die dagen gefluisterd dat aan de Utrechtse universiteit een nieuwe Huizinga zou opstaan.

Nu is er dan het boek dat de vergelijking met *Herfsttij* ruimschoots kan doorstaan. Het is beeldend, het heeft diepgang, maar wat het boek vooral zo aantrekkelijk maakt, is de lichtvoetigheid. Van Oostrom bezit het vermogen om als een impresario de stemmen van middeleeuwse schrijvers zo aan de man te brengen dat je je schuldig voelt dat je het *bouc der minnen* nog niet gelezen hebt. Onbekende schrijvers werpt hij een reddingsboei toe om ze aan boord van de canon te brengen. Veldeke, Hadewijch, Jacob van Maerlant en Willem krijgen een ereplaats op de brug. Voor Van Oostrom zijn dit degenen die hun volk hebben leren lezen. Met treffende citaten karakteriseert hij hen als de scheppers van de Nederlandse literatuur. Begiftigd met een vermogen methodologische vernieuwingen te incorporeren, is de 'esthetische wending' in de literatuurgeschiedenis niet aan hem voorbijgegaan. Stijl is een hoofdthema in zijn literatuurgeschiedenis.¹ Het boek laat zien hoe de eerste woordjes in de marge van Latijnse geschriften allengs evolueerden tot de virtuoze taal van de *Reynaert*. De schrijver van deze literatuurgeschiedenis is een gepassioneerd promotor van *all this useless beauty*.

In de jaren tachtig was er een ander geluid. Toen wilde Van Oostrom dat in een nieuwe literatuurgeschiedenis de band tussen literatuur en leven centraal zou staan. Zo schreef hij in 1985 dat literatuur een richtsnoerfunctie had voor de werkelijkheid.² Literatuur ontstaat in het spanningsveld tussen dichter en publiek. Een literatuurgeschiedenis zou het beste te schrijven zijn vanuit het ontstaansmilieu van de teksten met veel aandacht voor het geïntendeerde publiek. Aan die benaderingswijze danken we twee mooie boeken. *Het woord van eer* en *Maerlants wereld* zijn introducties tot de middeleeuwse mentaliteit. Zoals ook Jef Janssens signaleerde in *De Standaard*, neemt Van Oostrom in zijn laatste boek wat gas terug.³ Zijn

benadering van literaire teksten is minder functioneel historisch dan in eerdere studies. Nergens is dat duidelijker dan in zijn analyse van de *Reynaert*.

Water bij de wijn

Van Oostrom leest de *Reynaert* als een meerduidig verhaal met een hoofdpersoon die onze sympathie opwekt. Constituerend voor deze nieuwe visie op Reynaert is een grensverleggend artikel van de Gentse literatuurhistoricus Jo Reynaert geweest. In *Botsaerts verbijstering* wees hij erop dat in de *Reynaert* onze sympathie niet uitgaat naar de slachtoffers, maar dat we sympathiseren met de vos.⁴ Voor Van Oostrom zijn in de fictionele wereld van de vos goed en kwaad, mooi en lelijk niet meer van elkaar te onderscheiden. Dat heeft de *Reynaert* gemeen met *Richard III* van Shakespeare, *Under Milkwood* van Dylan Thomas en de middeleeuwse *Tristan*. De *Reynaert* is een satire waarin de dichter zijn morele verontwaardiging heeft omgesmeed in destructieve humor. Zijn werk geeft een ontluisterende blik op mens en macht. 'Hoe het recht zijn loop (niet) krijgt is voor hem niet slechts decor en vehikel van zijn verhaal, maar ook het verhaal zelf.' (*Stemmen op schrift – SOS*, p. 499). Het recht kende de dichter Willem ongetwijfeld uit de praktijk, mogelijk als *taalman*, een middeleeuwse advocaat. Met zijn pen, zijn humor en zijn taal laat Willem ons kennis maken met de zwarte kanten van het mens-zijn. Hij is een eenling, een onverwachte komeeet aan het firmament van de Nederlandse letteren, die zijn publiek verbluft achterlaat. En de moderne onderzoeker, want op de keper beschouwd, onttrekt de *Reynaert* zich nog steeds aan categorisering, duiding en contextualisering. Zelf zegt Van Oostrom daarover in een interview in het *Reformatorisch Dagblad* van 1 maart:

Neem de Reinaert, ik heb een manmoedige poging gedaan om hem te plaatsen, maar het blijft gebrekkig in verhouding tot de hele wereld die je erachter vermoedt. Het is typisch een tekst die ontzettend veel te maken heeft met een bepaalde omgeving, maar er is zo'n gat in onze kennis dat je maar beter een andere weg kunt bewandelen en de tekst laten spreken – en wat dat betreft heeft de Reinaert óók veel te bieden. Als je met de blik van vandaag kijkt, moet je zeggen: de Reinaert is toch het werk dat het meest beantwoordt aan wat we vandaag van literatuur verwachten.

Er valt zeker veel voor te zeggen om de aantrekkingskracht van de *Reynaert* te zoeken in de 'moderniteit' van het verhaal. De *Reynaert* moet het hebben van het conflict, de emoties en de dramatiek. Meer nog dan de hechte structuur, de humor of de stijl bestaat de grootsheid van de tekst eruit dat nergens water bij wijn is gedaan, maar de tekst altijd *ad fundum* gaat, schrijft Van Oostrom. Zijn interpretatie van het slot is echter in dit verband merkwaardig, want juist in het slot lijkt de dichter wél water bij de wijn te doen.

Van Oostrom onderschrijft de opvatting van Rik van Daele niet, dat aan het einde de hofwereld ophoudt te bestaan, maar stelt dat aan het einde het proces tegen Reynaert formeel afgerond wordt door Firapeel. Uit oogpunt van de moderne smaak is het misschien jammer dat de kaalslag minder definitief gemaakt is, het maakte wel vervolghalen mogelijk. In zijn recensie in *Vrij Nederland* merkte Pleij terecht

op dat zo gelezen het verhaal nog even 'napruftelt' in de slotverzen.⁵ Daar helpt geen Firapeel meer aan, schrijft Van Oostrom, en middeleeuwse toehoorders die opgelucht ademhaalden, hadden Willem slecht begrepen (*SOS*, p. 488). Ik moet bekennen dat ik even moest slikken toen ik zijn parafrase van mijn opvattingen over het slot las. Ik geloof namelijk dat het publiek wel opgelucht adem kon halen.

In de paragraaf over het slot speel ik een klein bijrolletje: 'ontdekker' van de rechtshistorische achtergrond van het slot. Op zich is die vermelding een bekroning van mijn omgang met Van Oostroms wetenschappelijk gedachtegoed, maar dat Firapeel formeel een einde maakt aan het proces tegen Reynaert is bepaald geen 'loepzuivere' parafrase van wat ik geschreven heb. Met openheid van geest heeft Van Oostrom dit echter onmiddellijk gecorrigeerd op de flankerende website. Daar valt te lezen dat Firapeel een allesvernietigende vete tussen de koning en zijn baronnen weet te bezweren.⁶ De implicatie daarvan is dat in het slot de dichter nu juist geen water bij de wijn doet. Firapeel helpt wel degelijk. Deze lezing van het slot opent de mogelijkheid om de *Reynaert* in zijn context te plaatsen en zo het gat in onze kennis te dichten.

De verzoening

'De Middeleeuwen zijn anders', om de gevleugelde woorden van Jef Janssens te herhalen. Er kan niet genoeg benadrukt worden dat de context anders is dan die van een moderne roman. Een rechtshistorische lezing van het slot maakt het mogelijk de *Reynaert* te verbinden met zijn historische context. Anders dan in een modern proces, waar bestraffing van de misdaad het hoofddoel is, streefde men in de dertiende eeuw naar verzoening van dader en slachtoffer. Het gaat er dus niet om dat de vos aan het einde van het verhaal bestraft wordt, maar of de vrede hersteld is aan het hof. Doel van een hofdag is om *pays* te maken door recht te spreken.⁷

Van Oostroms opmerking dat Firapeel formeel het proces beëindigt, geeft dan ook niet goed de middeleeuwse rechtsgang weer. Firapeel zorgt niet voor de *formele* beëindiging van het proces tegen de vos, maar brengt een *vrijwillige* verzoening tot stand tussen de koning en zijn baronnen. Bij de zoen tussen Nobel en zijn baronnen is de vos zelf niet eens als partij betrokken. Een zoen is een buitengerechtelijke procedure die het karakter heeft van een bemiddeling. Ze valt het best te vergelijken met een minnelijke schikking. Partijen willen elkaar recht doen zonder dat er recht gesproken wordt.

Strikt genomen was het proces tegen Reynaert afgesloten met zijn veroordeling. Daarna was de vorst vrij het vonnis ten uitvoer te brengen. De vorst besluit echter genade te verlenen in ruil voor een niet-bestaande schat. In moderne ogen is het aanvaarden van een som geld in ruil voor genade corruptie. In middeleeuwse ogen was het aanvaarden van een schat in ruil voor genade beslist niet onrechtmatig. Het was zelfs regel.⁸ Deel van de verzoening is echter ook Reynaerts 'onthulling' dat Bruun, Isegrim en Tibeert een samenzwering tegen de koning beraamden. Door de verzoening met Reynaert geraakt de koning *in veeten ende in ongheval* (vers 2171) met zijn baronnen.

De gevangenneming en mishandeling van Bruun en Isegrim op instigatie van de vos zijn wel onrechtmatig. Wanneer de koning beseft dat hij bedrogen is door de vos, slaakt hij een vreselijke kreet. Zijn *vrienden*, in de middeleeuwen betekende dat *bondgenoten*, de wolf en de beer, heeft hij verloren. Van Oostrom interpreteert die

kreet als een oerschreeuw, waarmee de dichter duidelijk maakt dat achter een dun laagje beschaving uiteindelijk een morele jungle schuil gaat. Die opvatting is gangbaar in het Reynaertonderzoek, maar Van Oostrom verwijst ook naar een artikel van Stephen D. White, waar echter iets heel anders staat. White wijst het idee af dat vorstelijke woede een teken van psychische instabiliteit of een primitieve emotie is, maar ziet die woede juist als een oproep van de vorst om een einde te maken aan de vernederende toestand waarin hij zich bevindt.⁹ Anders is het voor hem beter te sterven dan te schande gemaakt worden.

Firapeel weet echter hoe de koning uit deze netelige toestand kan komen. Hij stelt voor dat koning Nobel zich verzoent met zijn baronnen en dat ze daarna gezamenlijk de achtervolging op Reynaert zullen inzetten om wraak te nemen. De zoen die Firapeel bewerkstelligt, is een hoofse oplossing om een allesvernietigende vete tussen de vorst en zijn baronnen te bezweren. Bruun en Isegrim krijgen als genoegdoening, naast de huid van Belijn en zijn magen, een vooraanstaande positie aan het hof, waardoor de koning zijn eer kan bewaren. Namens de koning voert hij de onderhandelingen met Bruun en Isegrim. Het lijkt alsof in de slotverzen de luipaard de regie van de koning heeft overgenomen. De meeste onderzoekers (en ik behoorde daartoe) menen dat Firapeel iets anders aan de baronnen voorstelde dan hij deed aan de koning. Firapeel doet weliswaar het aanbod aan Bruun en Isegrim dat ze Reynaert en zijn geslacht mogen belagen waar en wanneer ze willen, maar een vergelijking met *Reynardus Vulpes* leert dat dit niet betekent dat de koning het plan laat varen om Reynaert te achtervolgen.¹⁰

Verder krijgen de wolf en de beer het recht om op Belijn en zijn familie te jagen *van nu toten domsdaghe*, wat Van Oostrom de opmerking ontlokt dat de dieren bijbelvast waren. Andere onderzoekers hebben er een allusie op een zondeval van de dieren in gelezen. Een verwijzing naar een zondeval van de dieren is het zeker niet. De schrijver van *Reynaerts historie*, een bewerking uit het begin van de vijftiende eeuw, interpreteert de uitdrukking als voor eeuwig en altijd. In de *Moriaen* komt de uitdrukking ook voor, zonder dat er bijbelse consequenties aan verbonden kunnen worden. Waarschijnlijk is '*van nu toten domsdaghe*' niet meer dan een staande uitdrukking voor *voor eeuwig en altijd*.¹¹

Bruun en Isegrim kunnen zich in dit voorstel vinden en gaan naar de koning om 'pays' te maken. Dergelijke bemiddelingspogingen in een vete tussen vorst en baronnen waren heel normaal. In het derde *capittel* van *De historie vanden vier Heemskinderen* stuurt koning Karel maar liefst drie ambassadeurs naar een opstandige vazal om een vete te verzoenen.

Meer opmerkelijk is het plotse optreden van Firapeel. Misschien de meest eenvoudige verklaring is dat voor hem geen rol in de voorafgaande verzen was weggelegd. De taak van Firapeel is te bemiddelen bij verdeeldheid aan het hof. Voor een eerder optreden had de luipaard simpelweg geen gelegenheid. Van Oostrom karakteriseert hem als een spindoctor met een scheutje Raspoetin en Machiavelli, maar daarmee krijgt hij een te uitgesproken profiel. Firapeel is meer zoals Jean-Luc Dehaene een loodgieter. Zijn adagium: 'een probleem moet je pas oplossen als het zich stelt', verklaart het plotse optreden van Firapeel.

Wie de klappen ontvangt, is belachelijk

Firapeel herstelt de rechtsorde zodat koning Nobel er zonder kleerscheuren afkomt.

Een verzoening aan het eind is literair gezien niet onproblematisch. Waarom ondergaat de hebzuchtige vorst niet hetzelfde lot als Bruun, Isegrim en Tibeert? Uitvoerig beschrijft de dichter de mishandeling van Reynaerts slachtoffers. Het geeft Van Oostrom de indruk dat de wereld van de beesten een sadistisch universum is en dat de wreedheid typerend is voor de *Reynaert*. Niets is minder waar. Hoewel het voorbeeld van de *Reynaert*, de Franse *Roman de Renart*, beslist onderdoet voor het aanschouwelijk voorstellen van de wreedheden, is de tekst *per se* niet minder wreed. Van Oostrom meent ten onrechte dat Renart niet de bedoeling had om Brun de dood in te jagen. Waar zouden de dorpelingen anders op uit moeten zijn dan op de huid, of beter het vel, van de beer? In het Franse voorbeeld zegt Renart dat Brun nog bijna zonder priester zou zijn gestorven, als hij niet ontsnapt was (Roques, vers 713). Ook in andere teksten worden met veel plezier wreedheden beschreven. In Van Oostroms boek zijn daar meer voorbeelden van te vinden. In de *Aiol* wordt een frauduleuze boodschapper zo wreed aan zijn lippen – waarmee hij zijn misdaad bedreven heeft – getrokken dat zij scheuren en zijn tanden bloot komen (*SOS*, p. 181). Wat te denken van Maerlants commentaar wanneer de sluwe Odysseus een speer in de geopende mond van een Trojaan steekt, die er bij neervalt: 'Wie het zou hebben gezien zou moeten lachen.' (*SOS*, p. 520). In zijn plezier om wreedheid blijkt Maerlant niet onder te doen voor Willem. Wie de klappen ontvangt, is belachelijk. Deze regel geldt voor meer teksten dan alleen *Van den vos Reynaerde*. Het plezier om fysieke vernedering was in de middeleeuwen nog geen taboe. Zoals de historicus Groebner heeft laten zien, werd de eer bepaald door iemands fysieke integriteit. Verminking betekende in de middeleeuwen zonder meer ontoring en dus spot.¹²

In de episodes met de bodes Bruun en Tibeert weet Reynaert de lachers op zijn hand te krijgen. De bodes die Reynaert doet verminken hebben hem iets misdaan. Bruun en Tibeert zijn zijn vrienden geworden, maar weigeren honing of muizen te delen. Wanneer blijkt dat deze dieren de eed van vriendentrouw met Reynaert breken, laat de vos ze vernederen door de dorpers. Koning Nobel echter, is wel partij voor Reynaert. De verzoening van de koning met Reynaert was voor de vos geen reden om zich op hem te wreken, integendeel. De diepere reden dat Nobel ontsnapt aan de wraak van Reynaert is, zo meen ik, dat de vorst zich steeds op het laatste moment weet te beheersen. Om die reden kan de koning ontsnappen aan een vernedering door de vos. Ontoring in middeleeuwse verhalen is meestal het gevolg van laakbaar, onhoofs gedrag. In de middeleeuwse literatuur heeft mishandeling zelden het karakter van zinloos geweld.

Willem en het hof

Het zal altijd wel speculatie blijven door wie, voor wie en in wiens opdracht *Van den vos Reynaerde* geschreven is. Maar toch is het nuttig de interpretatie van een tekst te verbinden met een schrijver, een publiek en een opdrachtgever. Het profiel van auteur en publiek zijn een soort toetssteen voor de interpretatie. In *Reynaert primair* heeft Van Oostrom de mogelijkheid geopperd dat de *Reynaert* geschreven is voor het hof van de Vlaamse gravin. De meeste onderzoekers wijzen die mogelijkheid af, omdat het hof Franstalig zou zijn. Ook Van Oostrom is in *Stemmen op schrift* bijgedraaid. Hij ziet het hof nu als primair Franstalig, maar uit de receptiegetuigen concludeert hij dat het verhaal wel bekend was in de hoogste Vlaamse kringen.

De mogelijkheid dat de *Reynaert* geschreven is voor het Vlaamse hof mag echter niet uitgesloten worden. Er zijn in ieder geval sporen van het gebruik van Nederlands in de directe grafelijke omgeving. Wanneer de Vlaamse graven Nederlandstaligen als gelijkwaardige partner aanspraken, wilden ze nog wel eens het Nederlands gebruiken. Zelfs in de onderhandelingen in 1299 tussen de Vlaamse en Hollandse graaf werd het Nederlands gebruikt, niettegenstaande dat de moedertaal van zowel Gwijde als Jan II het Frans was. Waarschijnlijk was de reden daarvoor dat de bij de onderhandelingen betrokken Zeeuwse adel het Frans niet machtig was. Aan een van die edelen schenkt de Vlaamse graaf gronden in de Vier Ambachten. Voor hem laat hij ook een Nederlandstalige oorkonde opstellen.¹³ Nog opmerkelijker is een oorkonde uit 1261 die Beatrijs Augustyn ontdekt heeft in het grafelijk archief. Het is een zoenovereenkomst tussen de heer van Beveren en de gravin, in het Nederlands opgesteld door de heer van Beveren over betwiste moeren. Hoewel de gravin niet persoonlijk betrokken was bij het maken van de zoen, is het duidelijk dat haar vertegenwoordigers bij gelegenheid gebruik maakten van de taal van haar onderdanen.¹⁴ Zeker lijkt het dat de voertaal bij de grafelijke rechtspraak het Nederlands was. Bekend is dat in Gent de grafelijke rechtspraak in het Nederlands plaats vond. Toen namelijk in 1289 de Franse koning tijdelijk de macht verkreeg in Vlaanderen, eiste hij dat er Frans gesproken zou worden.¹⁵ Tien jaar later richtten de inwoners van Damme zich in het Nederlands tot de graaf met klachten over hun baljuw.¹⁶ Het Nederlands werd dus gebruikt bij de grafelijke rechtspraak, al zullen lieden die zichzelf 'Courtois' vonden wel het Frans hebben gebezigd.

Om de taalsituatie aan het hof te begrijpen is het nuttig een onderscheid te maken tussen de hofhouding van de gravin en haar hof. De grafelijke hofhouding (de *meisniede*) is ongetwijfeld Franstalig geweest, maar op hofdagen kan de taal wisselend geweest zijn. De vorst riep hofdagen op verschillende plaatsen bijeen om te overleggen over bestuur en politiek en om recht te spreken. Al naar gelang van de plaats van bijeenkomst zal de voertaal wel verschillend geweest zijn. Niet alle Vlaamse edelen spraken Frans. De grafelijke klerk Diederic van Assenede heeft *Floris ende Blancefloer* gedicht voor *den ghenen, diet Walsche niet en connen*. Zou het niet kunnen dat de gravin hofdagen in het Nederlandstalige deel van haar graafschap gedichten liet voordragen in vloeiend Vlaams? Het zou een geste zijn naar diegenen, zoals de heer van Beveren, waarvan de moedertaal het Nederlands was.

Willem houdt zijn publiek aan het hof een vreemde spiegel voor. Hij heeft een verhaal geschreven over een hofdag in het dierenrijk. Vreemd genoeg noemt Van Oostrom de *Reynaert* een satire, een hekeldicht, maar laat hij connecties met de fabelliteratuur onbesproken. Fabels en andere dierverhalen zijn *exempla*. Ze werden gebruikt om een politieke situatie te duiden en bespreekbaar te maken. Een traditie die teruggaat tot voor het jaar 1000. Juist Reynaertverhalen waren bijzonder geschikt om verbonden te worden met de politieke situatie. Zo verbond de Menestrel de Reims omstreeks 1270 een Reynaertverhaal met het conflict tussen de Avesnes en de Dampierres.¹⁷ Het lijkt erop dat ook Willem het grote conflict van zijn tijd, de strijd tussen de Avesnes en Dampierres, niet onbesproken laat. Ook Willem heeft een bestaande fabel verbonden met de politieke werkelijkheid. Een fabel die al circuleerde over een samenzwering van een beer, een wolf en een vos tegen de leeuw, de koning der dieren, past hij toe op de Vlaamse situatie. In plaats van een verhaal over een echte samenzwering maakt hij er Reynaerts leugenverhaal van. Voor schalken, die net als Reynaert, geruchten verspreiden over samen-

zwerigen tegen de vorst, zou geen plaats moeten zijn aan het hof. De plaatsnamen suggereren dat het verhaal gericht zou kunnen zijn op edelen uit het, in de tekst weliswaar *soet* genoemde, maar omstreden Waasland, van wie de gravin de steun niet kon ontberen in haar strijd tegen de Avesnes. Willem schroomt niet om duidelijk te maken hoe de vrede aan het hof in tijden van oplopende spanningen moet worden bewaard. De *Reynaert* zou wel eens voor het eerst voorgedragen kunnen zijn op de hofdag in Gent die plaats vond in juni 1248 (in 1248 viel het pinksterweekend in juni), waar de gespannen politieke situatie het voorwerp van gesprek was. 'Literatuur opinieert', zoals Van Oostrom wel eens gezegd heeft, en Willem is een spraakmaker.

Van Oostrom ziet Willem als een cynische buitenstaander. Hij denkt dan aan iemand die als *taalman* vertrouwd is geraakt met de zwarte kanten van de mens. Over literaire activiteiten van dergelijke advocaten weten we zo goed als niets. Alleen al om die reden is het voorstel van Rik van Daele om Willem te identificeren met de lekenbroeder Willem van Boudelo veel minder gratis dan Van Oostrom meent. Het profiel van de dichter past bij dat van Willem van Boudelo. Willem van Boudelo was een convers die de belangen behartigde van de gravin *int oest hende van Vlaendren*. Zijn werkzaamheden waren vergelijkbaar met die van Diederic van Assenede, de schrijver van *Floris ende Blancefloer*. Wat Willem van Boudelo bovendien een geschikte kandidaat maakt, is dat hij namens de gravin betrokken was bij het tot stand brengen van een *zoen* in de Vier Ambachten. Een taak die veel weg heeft van die van Firapeel!¹⁸

De aantrekkingskracht

Willem is een dichter die iets te zeggen heeft, hoe vaag die uitdrukking ook mag zijn. Willem heeft geen meesterwerk geschreven dat het publiek verbluft en zwijgend achterlaat. De kracht van het werk is dat het het publiek uitdaagt vergelijkingen te maken met de eigen situatie. Bij de presentatie van *Stemmen op schrift* liet de Vlaamse minister Bert Anciaux zich ontvallen dat hij in zijn politieke leven wel eens een *Reynaert* tegenkwam. Sluwe politici als *Reynaert* die eloquentie combineren met oproepen tot agressiviteit zijn er. *Reynaert* lijkt verdacht veel op Filip Dewinter. De aantrekkingskracht van de *Reynaert* voor hedendaagse lezers schuilt in de toepasbaarheid van het verhaal op hedendaagse situaties.

Ook voor het middeleeuwse publiek moet de literaire kracht van de *Reynaert* erin gelegen hebben dat het verhaal op het eigen leven betrokken kon worden. De oudste prozadruk werft lezers door te beloven dat het de lezer uit dit verhaal de *subtiele scalcheden die dagelics in der werelt gebruijct worden* laat zien. In de veertiende eeuw prijst de Antwerpse schepenklerk Boendale de *Reynaert* aan als een fabel die ingewikkelde zaken helder maakt. Voor het primaire publiek dat alle toespelingen begreep, moet Willem van Boudelo geweest zijn als Holly Martins in *The Third man: doing something pretty dangerous, mixing fact and fiction*. Ik geloof dat daarin de grootsheid van de *Reynaert* bestaat: uit die vermenging van feit en fictie.

De *Reynaert* is een tekst die toegang biedt tot een wereld waar schande en eer sleutelbegrippen zijn. De conflicten en bijbehorende emoties in de *Reynaert* krijgen vorm in een wereld die ver van ons afstaat. De dramatiek van het verhaal vloeit voort uit het balanceren van koning Nobel tussen wraak en verzoening. Voor mij schuilt de aantrekkingskracht van de *Reynaert* dan ook in de 'historische sensatie'

die het verhaal teweegbrengt. Het verhaal geeft inzicht in *a country that operates along entirely different lines*. De *Reynaert* verdient geplaatst te worden tegen de achtergrond van die vreemde, achterliggende wereld. Als bij het onderzoek van de *Reynaert* het woord van eer centraal staat, is er nog een wereld te winnen, zoals Van Oostrom zelf ook wel beseft.

Noten

1. Typerend voor deze wending: K. Porteman, W. Verbeke & F. Willaert, *Tegendraads genot. Opstellen over de kwaliteit van middeleeuwse teksten*, Leuven, 1996.
2. Frits van Oostrom, *Schetskaart of geschiedverhaal? Over methode en praktijk van (een) geschiedschrijving van de Middelnederlandse letterkunde*, in: Frits van Oostrom, *Aanvaard dit werk. Over Middelnederlandse auteurs en hun publiek*, Amsterdam, 1992, p. 122. Eerder gepubliceerd in A.M.J. van Buuren, O.S.H. Lie & H. van Dijk e.a., *Tussentijds. Bundel studies aangeboden aan W.P. Gerritsen ter gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag*, Utrecht, 1985.
3. Jef Janssens, *Een boek als liefdesverklaring*, in: *De Standaard* 24-02-06, p. L10.
4. J.Reynaert, *Botsaerts verbijstering. Over de interpretatie van 'Van den vos Reynaerde'*, in: H. van Dijk & P. Wackers, *Pade crom ende menichfoude. Het Reynaert-onderzoek in de tweede helft van de twintigste eeuw*, Hilversum, 1992, p. 267-283. Oorspronkelijk gepubliceerd in *Spiegel der letteren* 38 (1996), p. 44-61.
5. Herman Pleij, *Sublieme aanstellerij*, in: *Vrij Nederland*, 11 maart 2006, p. 63.
6. In overeenstemming met de opvatting van De Putter (2000) houdt *Stemmen op schrift* het erop dat het slot van de *Reynaert* – met de door Firapeel bewerkstelligde verzoening – wel degelijk oorspronkelijk is, en zelfs verhaalinhoudelijk noodzakelijk. De Putter wijst mij erop dat ik daarbij zijn interpretatie echter niet loepzuiver parafraseer. Kernpunt is voor hem dat de zoen aan het slot 'een delicate oplossing [is] om een alles vernietigende vete tussen de vorst en zijn baronnen te bezweren'. (<http://www.stemmenopschrift.nl/aanvullingen.aspx>.) Zie: Jan de Putter, *Vrede en Pays in 'Van den vos Reynaerde'*, in: *Millennium. Tijdschrift voor Middeleeuwse studies*, 14 (2000), p. 86-103.
7. Frederic L. Cheyette, *Giving Each His Due*, in: Lester K. Little & Barbara H. Rosenwein (eds), *Debating the Middle Ages. Issues and Readings*, Londen, 1998, p. 174-177. Oorspronkelijk gepubliceerd als *Suum cuique tribuere*, in: *French historical studies*, 6 (1969/1970). Trevor Dean, *Misdaad in de Middeleeuwen*, Amsterdam, 2004, p. 121. Oorspronkelijk gepubliceerd als *Crime in medieval Europe 1200-1550* (2001). Typerend is dat de vorsten het als hun eerste taak zien *pays* te stichten en niet zoals een moderne overheid recht en orde te handhaven. De keur van Zeeland uit 1256 opent met een vredegebod: 'ghebieden wij pays ende vulen vrede'. J. Kruisheer, *Het ontstaan van de dertiende-eeuwse Zeeuwse landkeuren. Met een teksteditie van de keur van Floris de Voogd (1256) en van de keur van graaf Floris V (1290)*, Hilversum, 1998, p. 90.
8. Jan de Putter, *Genade voor recht. 'Van den vos Reynaerde' en de historische werkelijkheid*, in: *Tiecelijn*, 8 (1995), p. 47-60.
9. Stephen D. White, *The politics of anger*, in: Barbara H. Rosenwein (ed), *Anger's Past: The Social Uses of Emotion in the Middle Ages*, Ithaca, enz., 1998, p. 128-152. Opgemerkt moet worden dat White ingaat op de schreeuw van koning Noble in de *Roman de Renart* op p. 147.
10. Zie Jan de Putter, *Vrede en Pays in 'Van den vos Reynaerde'*, p. 92.
11. De uitdrukking komt namelijk ook voor voor in de *Moriaen*, zonder dat daar bijbelse connotaties aan verbonden kunnen worden. Over de daden van Walewein zal gesproken worden tot domedach: *Walewein en hadse so gewont, / Datmer wel af spreken mach / Van nu tot anden domedach*). *CD-rom Middelnederlands: Roman van Moriaen*, verzen 44.146-44.148.
12. Opgemerkt door F. Lulofs: dat Reynaerts slachtoffers vooral belachelijk zijn en schuldig aan hun eigen ondergang. F. Lulofs (ed), *Van den vos Reynaerde*, Groningen, 1985², p. 49-50. Jo Reynaert schrijft overigens iets vergelijkbaars: 'geen zweem van medeleven met de

- slachtoffers die integendeel nog eens extra met sarcastische opmerkingen over hun verwondingen worden vernederd.' J. Reynaert, *Botsaerts verbijstering*, p. 272; V. Groebner, *Defaced: The Visual Culture of Violence in the Late Middle Ages*, New York, 2004, p. 81-82.
13. CD-rom *Middelnederlands. Corpus Gysseling. I. Ambtelijke bescheiden*, nummers: 1729, 1730, 1734, 1735, 1736, 1737, 1738 en 1739.
  14. Beatrijs Augustyn, *Zeespiegelrijzing, transgressiefasen en stormvloed in maritiem Vlaanderen tot het einde van de XVIde eeuw. Een landschappelijke, ecologische en klimatologische studie in historisch perspectief*, Brussel, 1992, p. 438.
  15. J.F. Verbruggen & Rolf Falter, *1302. Opstand in Vlaanderen*, Tielt, 2002, p. 57.
  16. CD-rom *Middelnederlands. Corpus Gysseling. I. Ambtelijke bescheiden*, nummer 1787.
  17. Een koning die een fabel over een beknelde slang gebruikt om zijn woede duidelijk te maken. Gerd Althoff, 'Ira regis: A history of royal Anger', in: Barbara H. Rosenwein (ed), *Anger's Past: The Social Uses of Emotion in the Middle Ages* (Ithaca enz., 1998), p. 63. Een variant op de fabel van de zieke leeuw gebruikt de heer van Beiroet wanneer hij gedaagd wordt door keizer Frederik II. A.C. Niemeijer (eds), *De Kruistochten. Fragmenten uit het werk van tijdgenoten*, Haarlem/Antwerpen, 1981, p. 201-202. Willelmus Procurator duidt de samenzwering tegen Floris V met een fabel over een samenzwering van een vos, wolf en beer. Bouwman meent dat dit verhaal ontleend is aan de *Reynaert*. Het lijkt logischer dat beide verhalen teruggaan op een bekende 'dierensproke', zoals Muller meent. A.Th. Bouwman, *Reynaert en Renart. Het dierenepos Van den vos Reynaerde vergeleken met de Oudfranse Roman de Renart*, Amsterdam, 1991, p. 389. Vermeld moet ook worden dat Reynaert in zijn betoog voor de koning ook een beroep doet op fabels in *Van den Vos Reynaerde* (de pudenfabel) en in *Reynaerts historie* (een groot aantal waaronder de fabel van de man en de slang).
  18. Rik van Daele, *De robotfoto van de Reynaertdichter. Bricoleren met de overgeleverde wrakstukken: 'cisterciënzers', 'grafelijk hof' en 'Reynaertmaterie'*, in: *Tiecelijn*, 18 (2005), p. 179-205, m.n. p. 189-190. Voor het voorbeeld van de bemiddeling van Willem in een conflict bij Vroondijke. In zijn zeer lezenswaardige licentiaatsverhandeling vermeldt R. Malfliet dat Willem van Boudelo voorkomt in 22 oorkonden als verkoper van grafelijke grond en bemiddelaar in conflicten. Helaas maakt Malfliet ons niet duidelijk in welke verdere gevallen Willem optrad als juridisch expert. R. Malfliet, *Het conflict om Zeeland-bewester-Schelde en Rijks-Vlaanderen tussen Holland en Zeeland. De rol van de cisterciënzer kloosters Boudelo, Cambron, Ten Duinen, Ter Doest 1167-1256*, licentiaatsverhandeling, Klein-Sinaai, 2004, p. 97. Door het onderzoek van Gottschalk weten we dat Willem de bijnaam Corthals had. M.K.E. Gottschalk, *De Vier Ambachten en het land van Saaftinge in de Middeleeuwen. Een historisch-geografisch onderzoek betreffende Oost-Zeeuws-Vlaanderen c.a.*, Assen, 1984, p. 53, 122-124, 128.

■ Paul Wackers

Philipp Poeth, *Von dem Fuchs Reinart*

Philipp Poeth, *Von dem Fuchs Reinart*. Deutsche Reimfassung der Dichtung 'Van den vos Reynaerde' (= Reinaert I) aus dem 13. Jahrhundert von 'Willem, der den Madock machte'. Münster, Monsenstein und Vannerdat OHG, 2005. ISBN 3-86582-123-5.

Het hart van dit boek is de vertaling in moderne Duitse verzen die Philipp Poeth maakte van het Middelnederlandse *Van den vos Reynaerde*. Het ging Poeth er niet in eerste instantie om een zo letterlijk mogelijke vertaling te produceren, hij wilde de kwaliteiten van het werk toegankelijk, 'voelbaar' maken voor een Duits publiek zonder kennis van het Middelnederlands. Om dat te bereiken heeft hij gekozen voor een versvertaling die meer naar de geest dan naar de letter is, maar die anderzijds probeert dicht bij het origineel te blijven. Hij kiest voor wat hijzelf 'knittelverzen' noemt: rijmende regels zonder vast metrum, met een wisselend aantal heffingen en lichtjes variërende lengte. Dit is een zeer goede keuze, want het is het type versificatie dat ook in het origineel gebruikt is. Poeth hanteert dit verstype virtuoos. Zijn vertaling leest als een trein en weet de spanning, de levendigheid en de ironie van het origineel heel goed op te roepen. Zijn zinnen lopen en er zijn relatief weinig plaatsen waar je als lezer merkt dat hij vanwege rijm dwang tot een vreemde woordkeus of een ongebruikelijke zinsbouw komt. Over het algemeen gebruikt Poeth evenveel verzen voor zijn zinnen als het origineel, maar soms heeft hij een regel meer nodig. De versnummers bij zijn vertaling corresponderen dus niet geheel met die van het origineel. In de laatste editie¹ telt het verhaal 3469 verzen, Poeth heeft er 3488 nodig. Heel geleidelijk gaan die twee nummeringen dus verder uiteen lopen. Dit is onvermijdelijk, maar wie vertaling en origineel wil vergelijken moet er wel even op bedacht zijn.

Door het noemen van origineel en vertaling wordt een wellicht onverwachte vraag opgeroepen: wat is eigenlijk het origineel dat Poeth vertaalt? De vraag is relevant omdat er twee volledige handschriften van *Van den vos Reynaerde* bestaan die in veel opzichten van elkaar verschillen. Wie de *Reynaert* wil bestuderen, kan dus kiezen om te werken met een van de twee volledige handschriften of daaruit te reconstrueren wat de oorspronkelijke tekst van Willem geweest zou kunnen zijn. Tekstreconstructie van volkstalige epiek wordt tegenwoordig door de meeste onderzoekers met argwaan benaderd, omdat het intussen heel duidelijk gebleken is, dat binnen dit genre eerbied voor de auteurstekst eigenlijk niet bestaat. Kopiïsten grijpen vrijelijk in en echt stabiele teksttradities bestaan bijna niet. Dan ligt het voor de hand om uit te gaan van een van de twee overgeleverde handschriften. Wat dat betreft is de overlevering van de *Reynaert* niet de meest gelukkigste. Het ene handschrift, het Comburgse, is een zorgvuldig afschrift van een slechte voorbeeldtekst. Het andere, het Dyckse, is een slordig afschrift van een veel beter voorbeeld. Ze hebben dus allebei hun duidelijke nadelen. Toch wordt tegenwoordig eigenlijk unaniem voor Comburg gekozen omdat dat handschrift in Vlaanderen geschreven is en dus het taaleigen van de Vlaamse auteur goed representeert (in tegenstelling tot

Dyck, dat in Holland of Utrecht geschreven is en nogal inconsistent is in zijn tekstweergave). Een tweede reden om de voorkeur aan Comburg te geven is, dat het een uitgebreider slot heeft, dat naar alle waarschijnlijkheid oorspronkelijk is.

Hoe gaat Poeth nu met deze problematiek om? In zijn voorwoord (p. 4) zegt hij dat zijn vertaling gemaakt is op basis van de diplomatische editie van Hellinga.² Dat helpt de lezer niet echt verder, want Hellinga bevat de tekst van alle Reynaerhandschriften die in 1952 bekend waren. Achter in het boek (p. 124-127) gaat Poeth opnieuw op de kwestie in. Hij geeft aan dat de Delta-editie (zie noot 1) zich baseert op Comburg en formuleert dan kritiek op die keuze. Hij laat zien dat in de proloog de tekst van Comburg een aantal zeer problematische plaatsen heeft, waar Dyck steeds een zinnigere lezing biedt. (Dit wordt door alle onderzoekers eveneens erkend. Alle recente edities op basis van Comburg kennen een aantal ingrepen in de proloog.) Poeth leidt daaruit af dat men voor de hele tekst de twee handschriften moet vergelijken en nu eens voor het ene en dan weer voor het andere moet kiezen. Eigenlijk bepleit hij dus een reconstructie van het origineel. Hij geeft echter niet duidelijk aan hoe hij zich die samengestelde tekst dan voorstelt.

Naar mijn indruk is er feitelijk het volgende gebeurd. Poeth heeft zeer intensief gebruik gemaakt van de Delta-editie en wel voor allerlei aspecten van zijn eigen boek (bijvoorbeeld de indeling van het verhaal in eenheden, de titels daarvan, de aard en een flink deel van de inhoud van de ondersteunende delen). Terecht overigens, want dat is een uitstekende editie. Hij is het echter niet eens met de voorkeur voor Comburg in die editie. Hij volgt de tekst van de Delta-editie dus grotendeels, maar af en toe – als hij met de lezing van Comburg om interpretatieve redenen niet uit de voeten kan – volgt hij Dyck. In tenminste een deel van die gevallen verantwoordt hij dat in zijn aantekeningen.³ Zie bijvoorbeeld de aantekeningen bij de verzen 149-163 en 243-248. Deze twee gevallen zijn plaatsen waar ook sommige professionele onderzoekers een voorkeur voor Dyck hebben uitgesproken. Moderne editeurs grijpen dan toch niet in en wel omdat ze een specifiek handschrift willen uitgeven en geen reconstructie willen maken. Als het basishandschrift een zinvolle tekst biedt, laten ze die staan, ook als er redenen zijn om aan te nemen dat het niet om de originele lezing gaat. Op dit punt gaat Poeth dus verder. Wetenschappelijk gezien zou dit zorgvuldiger onderbouwd moeten worden en eigenlijk zouden de afwijkingen ook systematischer gepresenteerd moeten worden. Dat dit echter in een boek voor een belangstellend lekenpubliek niet gebeurd is, valt ook wel weer te begrijpen. Het gaat bovendien om een beperkt aantal details. Al zijn Poeths keuzes met betrekking tot de tekstconstitutie niet steeds die van de meeste Reynaertonderzoekers, het tast de kwaliteit van zijn vertaling verder niet aan.

Zoals al gezegd, doet het Duits van Poeths vertaling meestal heel natuurlijk aan. De enige 'truc' die mij vanwege het frequente gebruik opviel, is het weglaten van de persoonsvorm of het werkwoord. Het gaat dan om gevallen als:

Reinart ein Mörder, Betrüger und Dieb,
er hat auch niemanden gern und lieb,
nicht einmal den König, meinen Herren. (129-131)

of:

Dort traf ich an den Lehrer Reinart,
der seinen Unterricht aufgegeben,
den er begonnen doch erst eben. (154-156).

Waarschijnlijk is de verklaring voor dit verschijnsel dat Poeth het ritme van de versregel niet wilde verstoren door het invoegen van 'ist' of 'hätte'. Ik weet niet hoe Duitstaligen hier op reageren. Mij viel het op. Soms vertraagde het mijn lezen omdat de zinsbouw en dus de betekenis me niet meteen duidelijk was, maar het wende snel en meestal had ik ook wel begrip voor de genomen beslissing.

De keus van rijmwoorden is meestal ook heel natuurlijk. Er is mij in dat opzicht maar een plaats echt opgevallen, namelijk de regels 597-600:

Es ist so viel, Ihr äßet's nicht mit Zehnen.
 Ich denk, Eure Gunst dürft ich verdienen.'
 'Mit Zehnen von mir? Wie soll das gehn?
 Reinart, nun haltet den Mund mal schön! ...

Bij *Zehnen-verdienen* als rijmpaar kan ik mij nog iets voorstellen, al lijkt het mij onzuiver rijm. Maar *gehn-schön*? In het origineel zou ik hier aan een kopiïstenfout denken. Maar zoals gezegd: het gaat hier om een incident.

De vertaling van Poeth is niet volledig tekstgetrouw. De volgende voorbeelden maken duidelijk welk soort vrijheden hij zich permitteert.

Als Tibeert de klacht van Courtois bekritiseerd heeft, spreekt Pancer de bever over de aanslag van Reynaert op Kuwaert. Daarin zegt Pancer o.a. (ik geef zowel origineel, uit de Delta-editie, als Poeths vertaling):

<p>Wat sechdi van eere laghe? En dedi ghistren in den daghe Eene die meeste overdaet An Cuwaerde den hase, die hier staet, Die noyt eenich dier ghedede? (135-139)</p>	<p>Zur Neuigkeit ich Euch befrage: Wat tat er gestern am hellen Tage? Eines der schlimmsten Verbrechen er begeht an Küwart, dem Hasen, der hier steht. Noch nie hat ein Tier sich so entschieden.</p>
---	---

In de eerste regel wordt *laghe* (= hinderlaag) veranderd in *Neuigkeit*. Bovendien wordt de zinsbouw veranderd. In het Middelnederlands stelt Pancer twee vragen, eerst 'Hoe beoordeelt u een hinderlaag', dan 'Pleegde Reynaert niet... een van de grootste misdaden die ooit door een dier begaan werd'. Poeth laat Pancer iets nieuws aankondigen en dat leidt tot de vraag wat Reynaert gisteren deed. Dat is een van de grootste misdaden... Nooit heeft een dier tot zo iets besloten. Het stuk over Kuwaert is in origineel en bewerking vrijwel gelijk. Poeth heeft daarin *hellen* toegevoegd, maar dat geeft de bedoeling van het Middelnederlands goed weer, want *in den daghe* betekent overdag in tegenstelling tot 's nachts. We zien hier dus verschillen op woordniveau en in de zinsordening.

In Grimbeerts woorden tot Isegrim gaat het o.a. over de vissen die Reynaert vanaf een kar aan Isegrim had toegeworpen. In dat stuk staat:

<p>Ende ghi die beste pladijse uplaset Daer ghi hu ane hadt versadet. Ghi ne gaeft hem goed no quaet, Sonder alleene eenen pladijsegraet Dat ghi hem te jeghen brocht, Dordat ghine niet en mocht. (211-216)</p>	<p>Das Beste der Schollen nahm't Ihr gerne, Womit Ihr gesättigt Euren Magen Ihm aber auf sein Bitten und Fragen Gabt Ihr nichts als einer Scholle Gräten, Als Ihr schon platztet aus der Nähten. (212-216)</p>
--	---

De verschillen zijn hier groter. Dat Reynaert Isegrim zijn deel vraagt, zoals Poeth in vers 214 aangeeft, staat niet in het Middelnederlands (maar is in de gegeven situatie natuurlijk wel geïmpliceerd). Bij Poeth is Isegrims reden om Reynaert de graat te geven dat hij niets meer op kan. In het Middelnederlands is die reden dat Isegrim hem niet lust. In beide gevallen is duidelijk dat het om een schijngave gaat en dat Isegrim dus verkeerd handelt.

Als Reynaert zijn vrouw na zijn terugkeer uit het hof uitnodigt mee te gaan naar de nieuwe wildernis, zegt hij daarover o.a. ‘Wi moghen daer ... wandelen onder die scade / Ende hebben daer grote ghenade, / Eer wi worden daer bespriet’ (3161-3164). Poeth vertaalt: ‘Im Schatten lebten wir dort zwar, / doch komfortabel ganz und gar, / bevor man bekäm uns zu Gesicht’ (3177-3179). Op deze manier wordt de schaduw iets negatiefs. Vanwege de rijmcombinatie *scade-ghenade* denk ik echter dat die schaduw positief is. *Ghenade* is immers in de kern een religieus woord en kan de bijbelse notie van leven in de schaduw van Gods vleugelen oproepen. Ik denk dat Reynaert hier met dat religieuze gedachtegoed speelt, al weet ik niet precies wat hij ermee bedoelt. Ik vind dus ook de vertaling van *ghenade* met *komfortabel* niet echt gelukkig. Dit is overigens een kwestie van interpretatie. *Ghenade* kan ook wereldlijk welzijn betekenen en als je aanneemt dat dat hier het geval is, dan is Poeths vertaling adequaat.

Een laatste geval vinden we even verder in de tekst. Hermeline heeft aangegeven dat ze het erg vindt dat Reynaert gezworen heeft naar het Heilig Land te vertrekken, waarop Reynaert zegt dat afgedwongen eden niets voorstellen. In het Middelnederlands staat er dan: ‘So meer ghezwoeren, so meer verloren. / Mi seide een goet man hier tevoren / In rade dat hi mi riet: / Bedwongene trauwe ne diedet niet’ (3174-3177) Poeth maakt daarvan: ‘Je mehr geschworen, desto mehr verloren. / Ein Weiser schrieb’s mir hinter die Ohren: / Erzwungne Versprechen gelten nicht!’ (3189-3191). Het *In rade dat hi mi riet* maakt de indruk een stoplap te zijn: er is een rijmwoord bij *niet* nodig. Dat Poeth niet probeert dit te vertalen, is verstandig. Zijn gebruik van het spreekwoord ‘Schreibe dir das hinters Ohr’ (wat ‘knoop dat in je oren’ betekent) ter vervanging is uitgesproken geestig en past voortreffelijk bij de nadruk op advies die het Middelnederlands bevat (zowel *rade* als *riet*).

Uit de gegeven voorbeelden moge duidelijk geworden zijn hoe Poeth zijn vertaalwerk opvat: hij acht zich niet honderd procent gebonden aan de tekst. Hij blijft niet bij de indeling in zinnen van zijn voorbeeld en legt her en der eigen accenten, maar hij verwijderd zich nooit echt van de geest van zijn voorbeeld.

Achter de tekst zijn een aantal hulpmiddelen voor beter begrip opgenomen: een detailcommentaar, twee namenlijsten – een van plaatsen en een van personages –, een fictieve (zie p. 4) brief aan een Reineke-Fuchs-Freund, een lijst van geraadpleegde literatuur en een reeks afbeeldingen.

Het detailcommentaar is op basis van ruime belezenheid samengesteld. Het is enigszins eclectisch maar bevat over het algemeen zinvolle informatie in beknopte en heldere vorm. Dit type toelichting maakt het de lezer mogelijk zich een beter beeld te vormen van waar het in de tekst oorspronkelijk over ging (zou hebben kunnen gaan, moet ik misschien beter zeggen, want het gaat natuurlijk steeds om interpretaties). Bij dit stuk van het boek heb ik slechts twee opmerkingen. De ene is dat in deze toelichtingen veel woorden en zinsdelen vet gedrukt zijn, maar dat ik de zin daarvan niet heb kunnen ontdekken. De tweede is, dat Poeth veel verbanden meent

te bespeuren tussen losse scènes in het verhaal. Zo ziet Poeth in de molenaar die zijn worst kwijtraakt een vooraankondiging van de verminking van de pastoor door Tibeert (p. 100, zie toelichting bij vers 122) en in Reynaerts troost van Julocke (een kapel kan best met één klok luiden) een toespeling op de klokkenluidende Isegrim te Elmare uit de biecht van Reynaert (p. 105, toelichting bij de verzen 1290-1301; vgl. origineel vv. 1483-1498). Dit type relaties vind ik erg vergezocht. De molenaar is geen geestelijke, dus waarom zouden beiden met elkaar in verband gebracht moeten worden? En in Reynaerts biecht wordt vooral de gulzigheid van Isegrim benadrukt. Ik denk dat die dus ook achter de Elmare-episode zit en daarom geloof ik niet in een verband met de Julockepassage, waar satire op ongeoorloofde seksuele betrekkingen aan de orde is. En heel algemeen denk ik dat we moeten oppassen in *Van den vos Reynaerde* te veel verbanden te zien. Zoals een cabaretvoorstelling een rode draad kan hebben en toch losse scènes kan bevatten, zo hoeft ook niet alles in de *Reynaert* met een of ander groter geheel verbonden te zijn.

Het detailcommentaar geeft tenslotte aanleiding tot een kleine zijstap. Poeth wijst erop, dat in Coppes grafschrift geen leestekens voorkomen (p. 102, toelichting bij de verzen 463-466). Daarom ook neemt hij in zijn vertaling van dat grafschrift (p. 21) geen leestekens op. Wat hij over de poly-interpretabiliteit van het grafschrift zegt, is mij niet geheel duidelijk, maar dat een Middel nederlandse tekst vaak op meer wijzen in zinnen verdeeld kan worden, is helemaal juist. Dat is een van de redenen waarom editeurs meestal erg terughoudend zijn met het aanbrengen van interpunctie. Maar de hele *Reynaert* bevat nauwelijks leestekens in de handschriften, dus ik begrijp niet goed waarom dat hier aangegeven moet worden, en elders niet.

De brief aan de Reineke-Fuchs-Freund is wat mij betreft een zeer onbevredigend stuk. Waarom eigenlijk is deze vorm gekozen voor een nawoord? Zowel de gekozen vorm als een aantal passages lijken betrekking te hebben op de persoonlijke levenssituatie van Philipp Poeth. Voor mij als buitenstaander zijn die volstrekt betekenisloos gebleven en waarschijnlijk is dat maar goed ook. Maar publiceer ze dan ook niet.

Bovendien is het inhoudelijke niveau hier veel lager dan in de rest van het boek. Het eclecticische en eigenzinnige dat in vertaling en detailcommentaar doorschemerde wordt hier dominant met negatieve gevolgen. Over Poeths opvatting over de verhouding tussen Comburg en Dyck is hierboven al geschreven. Daarna gaat hij in op de mogelijke regio en de sociale en culturele omstandigheden waarin *Van den vos Reynaerde* ontstaan is. Als ik hem goed begrijp, denkt hij voor de ontstaansregio aan het Rijn-Maasgebied en ziet hij de situatie in het Duitse keizerrijk als het achterdoek waartegen de tekst tot stand komt. Voor zover ik de argumentatie kan volgen, lijkt ze mij te bestaan uit uit hun verband gerukte elementen uit verschillende, elkaar feitelijk uitsluitende, Reynaertinterpretaties. Wat mij betreft is er ook na lezing van deze 'brief' geen enkele reden om er aan te twijfelen dat *Van den vos Reynaerde* rond het midden van de dertiende eeuw ontstaan is in, of in de omgeving van Gent, en wel in kringen rond het hof van de graaf van Vlaanderen. Als er een specifieke politieke strekking in de tekst zit (wat ik niet geloof), dan heeft die op dat hof betrekking.

Bijna terloops geeft Poeth in deze brief aan dat hij gelooft dat de middeleeuwse tekst ook een modern publiek nog intellectueel én emotioneel kan raken. Daarin ben

ik het volledig met hem eens. Hoe sterk de invloed is die de tekst op individuen kan uitoefenen blijkt wellicht juist uit de uitermate persoonlijke aard van deze fictieve 'brief'.

Tenslotte enkele opmerkingen over het boek als object. Er is prachtig papier gebruikt, dat heerlijk aanvoelt. Het is mooi gebonden en het bevat een ruime hoeveelheid illustraties. Binnen de vertaling is de Reynaertcyclus van Gerard Gaudaen uit 1995 afgedrukt. Verder bevat het boek afbeeldingen van bladzijden uit het Dyckse en het Comburgse handschrift, foto's van de beide gebouwen waar die handschriften vroeger bewaard werden, heel oude en zeer moderne Reynaertaafbeeldingen, etc. Afgezien van de afbeelding op p. 138, die zeer onscherp is, zijn de illustraties van goede kwaliteit.

Een conclusie is dus simpel. Wie zich in het Duits een goed beeld wil vormen van het literaire kunstwerk dat *Van den vos Reynaerde* is, of wie als bibliofiel of reynaerdofiel geïnteresseerd is in alle boeken over de beroemdste vos aller tijden, die zou deze vertaling van Philipp Poeth moeten aanschaffen. Wie betrouwbare informatie wil hebben over de originele tekst en zijn achtergrond en over de wetenschappelijke opvattingen ter zake, die kan zijn heil beter elders zoeken.

Noten

1. *Reynaert in tweevoud. Deel I. Van den vos Reynaerde*. Bezorgd door A. Bouwman en B. Besamusca. Amsterdam, Bert Bakker, 2002.
2. Hellinga, W.Gs (ed.), *Van den vos Reynaerde. I Teksten. Diplomatisch uitgegeven naar de bronnen vóór het jaar 1500*. Zwolle, Tjeenk Willink, 1952.
3. Ik maak het voorbehoud omdat ik de vertaling niet systematisch met de Delta-editie noch met Dyck heb vergeleken.

Het boek van Poeth bevat de schitterende Reynaerthoutgravures van Gerard Gaudaen. Wij drukken drie van deze prenten af (met dank van mevrouw J. Gaudaen-Dieltjens).

■ Aleidis Dierick

ONTMOETING

Langs de wisselweg gewandeld.
In de verte bijna
blauwe nacht.
In de struiken bladstil
bramen bijna zwart.
Stilgestaan. Geluisterd.
Weer aan u gedacht.
Mij herinnerd hoe het was.

Sinds ik naar dit land
verhuisd ben
heb ik u verwacht.
Droog geritsel in het gras
en het nauwelijks hoorbaar hijgen
van de naaldboom bijna
van zijn wortels los.

Op het smalle wisselpad
waar alleen de dieren lopen
al de kleuren van het bos.
Roerloos. Wij. En liefde
altijd buitensporig.
Kopertinten honing oker.
Na het zinkwit van de winter.
Zomer. Vos.

april 2006

Steunabonnee 2006

Minstens 25 euro. U ontvangt dan:

- (1) vier *Tiecelijn*-nummers;
- (2) uitnodigingen activiteiten vzw Reynaertgenootschap;
- (3) de bundel *Vossentaal* (niet in de handel);
- (4) de halfjaarlijkse *Nieuwsbrief van Het Land van Reynaert*;
- (5) vermelding van naam en woonplaats vanaf de betaling.

Voor 2006, betaling tot 1 juni

Dr. André Bouwman, Leiderdorp (NL)	Marnix D'Haluin, Tiegem (B)
Antiquariaat Erik Tonen, Antwerpen (B)	H. Elst, Kalmthout (B)
Antiquariaat Schoon Lier, Lier (B)	Peter Everaers, Ter Hole (NL)
Antiquariaat Secundus, Peter Everaers, Ter Hole (NL)	Willy Feliërs, De Klinge (B)
Lucien Bats, Sint-Niklaas (B)	Chris Ferket, Deinze (B)
Bernard Benoot, Lochristi (B)	Gemeentebestuur Lochristi (B)
Ivan Bernage, Berchem (B)	Wim Gielen, Hulst (NL)
Prof. dr. A. Berteloot, Münster (D)	Em. prof. Jan Goossens, Heverlee (B)
Prof. dr. Bart Besamusca, Utrecht (NL)	Wilfried Grauwels, Antwerpen (B)
Karel Boeckx, Hoogstraten (B)	Ast Fonteynestichting (B)
A. Boeren, Rijswijk (NL)	Green Center Select Delforge, Belsele (B)
Em. prof. J. Boets, Schoten (B)	Piet Hageman, Hulst (NL)
Ir. Karel J.J. Brand, Hulst (NL)	Hakkemars, Uithoorn (NL)
R. Breukers, Bree (B)	Yo Heyse-Herman, Stekene (B)
Broeders Hiëronymieten, Sint-Niklaas (B)	Prof. Yoichiro Hieda, Kyoto (J)
René Broens, Antwerpen (B)	G. Jansseune, Oostduinkerke (B)
Stanny Bruyninckx, Stabroek (B)	Rien Jonkers, Alsemberg (B)
John Buyse, Stekene (B)	Kerckhaert, Hengstdijk (NL)
Jan Buytaert, Sint-Niklaas (B)	Prof. dr. W.Th. Kuiper, Zaandam (NL)
Felix Claessens, Tienen (B)	André Lampaert, Houthulst (B)
Jeffy Crauwels-Costeur, Antwerpen (B)	F.J. Lodder, Ridderkerk (NL)
Chris de Beer, Sint-Niklaas (B)	Dr. Nard Loonen, Boxmeer (NL)
Annie de Brabandere, Waasmunster (B)	R. & M. Malfliet-Lehembre, Stekene (B)
Ivo de Cock, Stekene (B)	Arthur Masse, Antwerpen (B)
Wim de Cock, Belsele (B)	Leon Matthijs, Lochristi (B)
Juliaan de Cuyper, Burcht (B)	Peter Melis, Sint-Niklaas (B)
Ineke de Deckere, Clinge (NL)	Marie-Jeanne Moors-Peeters, Aalst (B)
T. de Geeter, Puurs (B)	Marc Moorhamer, Tielrode (B)
Maurits de Jonghe, Assebroek (B)	Jan Muyldermans, Mechelen (B)
Ignace de Kesel, Stekene (B)	Dirk Naudts, Proefbrouwerij, Hijfte-Lochristi (B)
E. de Koning, Hulst (NL)	Dr. Ettina Nieboer, Amsterdam (NL)
Yvan de Maesschalck, Sint-Niklaas (B)	Simone Nonneman, Borgerhout (B)
Marcel de Meyer, Rupelmonde (B)	Armand Onghena, Brasschaat (B)
María de Rooze, Lokeren (B)	Pijp- en Tabaksmuseum, Sint-Niklaas (B)
Firmin de Vos, Destelbergen (B)	Philip Proost, Deinze (B)
Joop de Vos, Delft (NL)	Restaurant Reinaert, Sint-Niklaas (B)
G. de Vos-Keppens, Mechelen (B)	Reineke Fuchs-Museum, F. von Fuchs, Linden/Hessen (D)
Lieven Dehandschutter, Sint-Niklaas (B)	Prof. dr. Joris Reynaert, Drongen (B)
Lucien Delange, Sint-Baafs-Vijve (B)	Paul B. Reynaert, Zellik (B)
Prof. dr. Robert Derom, Destelbergen (B)	Em. prof. J.-J. Reynaerts, Tienen (B)
Ingrid Desmedt, Knokke-Heist (B)	Omer Reyniers, Sint-Niklaas (B)
Firmin de Vlieghe, Bassevelde (B)	Hans Rijns, Leiden (NL)
Willy Devreese, Marke (B)	Prof. dr. Rita Schlusemann, Leipzig (D)
Lutg. D'haene, Bissegem (B)	K. Schreuder, Leiden (NL)

Prof. dr. A. Schwarz, Lausanne (CH)	Van Kemseke-Van Puyvelde, Sint-Gillis-Waas (B)
Paul Steuperaert, Le Faget (F)	M. van Kerchove-Mariman, Sint-Niklaas (B)
Elze ter Harkel, Groningen (NL)	H.G. van Otterloo, Houten (NL)
Th. Thiels, Beers (NL)	Claudine van Overloop, Brugge (B)
Richard Thiron, Sint-Niklaas (B)	Marinus van Reeth, Niel (B)
Luc Tirez, Stekene (B)	Jozef Verbraecken, De Klinge (B)
Toerisme Waasland (B)	Johan Vercruysse, Willebroek (B)
Dr. Veerle Uyttersprot, Dendermonde (B)	Drs. Erwin Verzandvoort, Rosmalen (NL)
J.J.M. van Acker, Westdorpe (NL)	Patricia Visscher, Veldhoven (NL)
René van Bogaert, Kruikeke (B)	F. Vogel, Purmerend (NL)
Freddy van Bogget, Kapellen (B)	Willy Volckaert, Mechelen (B)
W. van Cannegem, Virginal (B)	A.M.H. Vos, Breda (NL)
Gustaaf van Daele, Sint-Niklaas (B)	J.W. Walgien, Oldenzaal (NL)
Walter van Dam, Middenschool, Beveren (B)	M. Wassenburg, Hulst (NL)
Prof. dr. B. van den Abeele, Brussel (B)	Prof. dr. Werner Waterschoot, Grembergen (B)
Lutgart van den Broeck, Sint-Niklaas (B)	Annemie Wauman, Belsele (B)
Wout van Dinther, Vught (NL)	Prof. dr. Frank Willaert, Antwerpen (B)
Georges van Dooren, Stekene (B)	A.C.J. Willeboordse, Aardenburg (NL)
Taf van Duffel, Zaffelare (B)	M.A. Winkelhuysen, Beverwijk (NL)
P.H. van Gemert, Bunnik (NL)	
Roger van Huffel, Sint-Niklaas (B)	

Jaargang 19 nummer 2

121	Rik van Daele	Je t'adore
123	Rik van Daele	'Het onderwerp is waarlijk onbetaalbaar'. De Reynaerttoneelbewerkingen van Paul de Mont
141	Hans Rijns	Afwijkingen in bestaande diplomatische edities, bijlagen in: <i>De gedrukte Nederlandse Reynaert-traditie. Een diplomatische en synoptische uitgave naar de bronnen vanaf 1479 tot 1700</i>
161	Rik van Daele Willy Feliërs	<i>Het Reinaartje</i> van Theo van de Goor
173	Rik van Daele	Paul van Keymeulen: vertaler van de <i>Roman de Renart</i> , piraat van <i>Tiecelijn</i>
180	Paul van Keymeulen	De Renartbranches vóór <i>Le Jugement de Renart</i>
187	Paul van Keymeulen	<i>Het rechtsgeding</i> (branche I)
207	Paul van Keymeulen	<i>Le dit du goupil Renart</i>
210	Paul van Keymeulen	<i>Reynaerts dood</i> , branche XVIII, verzen 642-785
212	Jan de Putter	Firapeel helpt!
221	Paul Wackers	Philipp Poeth, <i>Von dem Fuchs Reinart</i>
230	Aleidis Dierick	Ontmoeting

Illustratoren

Wim de Cock (omslagillustratie), Klepel, Victor Servranckx, Bastiaan de Wit, Theo van de Goor en Gerard Gaudaen

Medewerkers aan dit nummer

Jan de Putter, Swammerdamstraat 3, NL-4532 KT Terneuzen, jande_putter@hotmail.com;
 Aleidis Dierick, Naarstigheidsstraat 99, B-9300 Aalst;
 Willy Feliërs, Polenlaan 34, B- 9170 De Klinge, willy.feliërs@skynet.be;
 Hans Rijns, Maresingel 15, NL-2316 HA Leiden, hansrijns@planet.nl;
 Rik van Daele, Nijverheidsstraat 32, B-9100 Sint-Niklaas; rik.vandaele@online.be;
 Paul van Keymeulen, de Zevenster 41, B-2970 's-Gravenwezel;
 Paul Wackers, Universiteit Utrecht, Trans 10, NL-3512 JK Utrecht, paul.wackers@let.uu.net.

Marcel Ryssen, Peter Everaers, Willy Devreese, Hilde Reyniers en Els Wauters.

Illustraties kaft achteraan: *Reinaert de Vos, episch fabeldicht van de twaelfde en dertiende eeuw, met aenmerkingen en ophelderingen van J.F. Willems*, Gent, By F. en E. Gyselynck, Boek- en steendrukkers, 1850.